

Izdavač: ZADUŽBINA ANDREJEVIĆ
11120 Beograd, Držićeva 11
tel.: 011/2401-045, 2403-820
telefaks: 011/2401-045
e-mail: zandrejevic@gmail.com
www.zandrejevic.rs

**Za izdavača,
glavni i odgovorni urednik**
Prof. dr Kosta Andrejević

**Redakcijski odbor Biblioteke
POSEBNA IZDANJA**

Prof. dr Milan Raspopović, predsednik
Prof. dr Ljubinka Čulafić, potpredsednik
Prof. dr Zoran Ž. Avramović
Prof. dr Jovan Dušanić
Prof. dr Miroslava Ivanjac
Prof. dr Svetislav M. Jarić
Prof. dr Mitar Kovač
Prof. dr Jasmina Kovačević
Prof. dr Nenad Marković
Prof. dr Đoko Maksić
Prof. dr Ljubodrag Mihajlović
Prof. dr Milosav Ognjanović
Prof. dr Sofija Pekić
Prof. dr Svetozar Rapajić
Prof. dr Borislav Stojkov
Prof. dr Đordije Šaranović
Doc. dr Tatjana Šotra
Prof. dr Srećko Trifunović

Autor

Mr Danica Vasiljević Prodanović
Prestupnici pod lupom

Ocena naučnog dela

Doc. dr Vesna Vučinić

Recenzenti

Prof. dr Snežana Pejanović
Prof. dr Danka Radulović

Urednik

Tatjana Andrejević, prof.

Lektura

Marija Martinović

Računarska obrada

ZADUŽBINA ANDREJEVIĆ
Miloš Dabić

Naslovna strana

Vukašin Gajić
Procena maloletnika

Štampa

Apollo Graphic Production, Beograd

Tiraž

500 primeraka
ISSN 1450-801X
ISBN 978-86-7244-925-9

Mr Danica Vasiljević Prodanović

Prestupnici pod lupom

Zadužbina Andrejević

Sadržaj

1.	Sažetak	7
2.	Abstract	8
3.	Uvod	9
4.	Šta je maloletničko prestupništvo?	11
4.1.	Pojam i definicija	12
4.2.	Maloletni prestupnik nekad i sad	14
4.3.	Traganje za uzrocima	19
4.3.1.	Antropološka, biološke i psihološke teorije	19
4.3.2.	Psihološke teorije	20
4.3.3.	Sociološke teorije	21
4.3.4.	Multifaktorski pristup	23
4.4.	Faktori rizika i protektivni faktori	24
4.4.1.	Statički i dinamički faktori rizika	27
5.	Procena maloletnih prestupnika	29
5.1.	Šta je procena?	29
5.2.	Značaj procene	30
5.3.	Principi procene	31
5.4.	Kvalitet procene	33
5.5.	Metodologija procene	34
5.6.	Specifičnost procene maloletnika	36
5.7.	Karakteristike koje su od značaja za procenu	36
5.8.	Planiranje postupka procene	39
5.9.	CAC model procene	41

6.	Strategije procene	44
6.1.	Detekcija (screening)	44
6.2.	Donošenje odluka	46
6.3.	Klinička procena	49
7.	Pregled instrumenata i postupaka procene	55
7.1.	Testovi ličnosti	55
7.2.	Procena ponašanja	56
7.3.	Intervju	58
7.4.	Testovi sposobnosti	59
7.5.	Merenje stavova	60
7.6.	Procena rizika i potreba	60
7.7.	Procena responsivnosti	62
8.	Procena posebnih kategorija prestupnika	64
8.1.	Nasilni prestupnici	64
8.2.	Seksualni prestupnici	64
8.3.	Psihopatija	66
9.	Izbor instrumenata	68
10.	Zaključak	71
11.	Prilog	74
12.	Literatura	78
13.	Indeks pojmova	82
14.	Summary	84

Sažetak

Ova monografija je namenjena stručnjacima iz različitih naučnih i stručnih oblasti koji su zainteresovani za procenu maloletnih prestupnika. Monografija pruža iscrpan pregled metoda i instrumenata koji se koriste za procenu maloletnika u različitim zakonodavstvima širom sveta. Procena karakteristika maloletnih prestupnika je veoma važan zadatak u sistemu maloletničkog pravosuđa. Osnovni ciljevi procene maloletnih prestupnika su: (1) procena verovatnoće da će maloletnik ponovo izvršiti krivično delo, (2) klasifikovanje maloletnika u skladu sa procenjenim stepenom rizika, (3) određivanje potreba maloletnika i (4) identifikovanje onih karakteristika maloletnika koje utiču na njegov odziv tretmanu. Ovo su esencijalni elementi za donošenje odluka u vezi nadzora i brige o maloletniku, raspoređivanja, plana tretmana i intervencije prema maloletniku koji je u sukobu sa zakonom. U monografiji je dat kratak istorijski pregled procene prestupnika i prikazana su novija dostignuća u ovoj oblasti. Ranije metode i postupci procene prestupnika su bili zasnovani na stručnoj oceni i iskustvu kliničara. Procena rizika je bila predmet profesionalne ocene psihologa, psihijataru, socijalnih radnika, vaspitača itd. Danas postoji široka lepeza statističkih instrumenata za procenu koji mogu pomoći stručnjacima u donošenju odluka o maloletniku u različitim fazama sistema maloletničkog pravosuđa. Statistički instrumenti su zasnovani na poznavanju faktora povezanih sa kriminalnim ponašanjem - faktora rizika i protektivnih faktora. Autorka ukazuje na značaj procene maloletnih prestupnika koja predstavlja osnov za određivanje daljeg postupanja i realizaciju programa koji su u skladu sa stepenom rizika i potreba maloletnika. Mnogi savremeni autori smatraju da usklađivanje sa principima rizika, potreba i responsivnosti može doprineti poboljšanju uspešnosti intervencije i redukovanju prestupničkog ponašanja maloletnika.

Ključne reči:

1. maloletni prestupnik	4. faktori rizika
2. procena maloletnika	5. procena rizika
3. instrumenti za procenu	6. procena potreba

Abstract

This monograph is intended for theorists and practitioners from different fields that are interested in the assessment of juvenile offenders. The monograph provides a comprehensive overview of methods and instruments for assessment of juveniles in different jurisdictions around the world. Assessment of juvenile offenders is very important task for juvenile justice system. Basic goals of juvenile offender assessment are: (1) to predict the probability that a juvenile will reoffend; (2) to classify juveniles according their estimated risk level; (3) to determine juvenile's needs; (4) to identify those characteristics of juvenile that may affect responsiveness to treatment. These elements are essential for decisions related to level of care and supervision, placement of juvenile, treatment planning and intervention for youth in conflict with the law. This monograph presents a brief history of assessment and recent development in the field. Early methods and procedures of offender assessment were based on clinical professional's knowledge and experiences. The assessment of risk was a matter of professional judgments of psychologists, psychiatrists, social workers, correctional staff, etc. Today, there are wide varieties of actuarial instruments that can help professionals make decisions about juveniles in different stages of juvenile justice system. Actuarial instruments are based on factors related to criminal behavior - risk and protective factors. The author points out the importance of assessment of juvenile offenders, which represents the basis for determining further actions and implementation of programs that are consistent with risk level and needs of juvenile. Many argue that adjusting intervention according risk, need and responsivity principles may enhance success of intervention and reduction of juvenile delinquent behavior.

Key words:

1. juvenile offender	4. risk factors
2. juvenile assessment	5. risk assessment
3. assessment instruments	6. needs assessment

Uvod

Kada sam prvi put još kao studentkinja posetila VP dom u Kruševcu i susrela se sa decom koja svet posmatraju kroz rešetke na prozorima, prvo što mi je palo na pamet bilo je da tražim opravdanje za postupke koji su ih tu doveli. Međutim, bilo mi je potpuno jasno da saosećanje i razumevanje nisu dovoljni kako bi im se pomoglo u povratku na pravi put. Put u suprotnom smeru je trnovit i mukotrpan, ali je upravo to izazov koji me je inspirisao da svoja interesovanja usmerim ka mladima koji se nalaze s one strane zakona. Iz tog razloga danas, kao istraživač, pokušavam da pronađem argumente koji bi im išli u prilog. Maloletničko prestupništvo danas predstavlja jednu od glavnih tema koje zaokupljaju moju pažnju. Kao problem od velikog društvenog značaja, prestupništvo maloletnika je oduvek bilo u žiži interesovanja stručne i laičke javnosti. Težnja za razotkrivanjem kriminalnih potencijala mladih prestupnika išla je u korak sa izučavanjem uzroka, pojavnih oblika i dinamike prestupništva. Još od radova teoretičara sa kraja XIX veka procena prestupnika postaje jedna od glavnih tema kriminologa i penologa.

U domaćim stručnim publikacijama veoma je teško pronaći radove koji na sveobuhvatan način prilaze ovoj problematici. Nadam se da bi ova monografija mogla imati teorijsku i aplikativnu vrednost u pokušaju da popuni neke praznine i podstakne istraživače da posvete više pažnje i prostora izučavanju i primeni najnovijih dostignuća u oblasti procene. Ona je namenjena stručnjacima iz svih naučnih i stručnih oblasti koji se u svom teorijskom i praktičnom radu bave procenom maloletnih prestupnika. Ponudeno štivo ima za cilj da posluži čitaocu zainteresovanom za ovu problematiku kao referentni izvor naučnih informacija za dalja kritička proučavanja. Ova monografija bi trebalo da pruži osnovna saznanja o metodama, strategijama, postupcima i instrumentima za procenu maloletnih prestupnika. Neke od ovde iznetih ideja su rezultat sopstvenog promišljanja, dok druge predstavljaju sintezu višedecenijskih napora autora koji su ostavili dubok trag u ovoj oblasti. Pokušala sam da iz ogromne naučne baze izdvojim najbitnija saznanja sužavajući izbor na što aktuelnije teme.

Bilo bi isuviše ambiciozno očekivati da se celokupna problematika procene maloletnih prestupnika može obuhvatiti jednom publikacijom ovakvog obima. Veliki deo materijala prikupljen je za potrebe izrade moje magistarske teze pre

nekoliko godina. Prosto je zapanjujuće koliko je u međuvremenu nagomilano naučnog znanja i praktičnog iskustva u oblasti procene maloletnih prestupnika. Dovoljno je reći da su pojedini instrumenti za relativno kratko vreme pronašli mesto u desetinama i stotinama različitih bibliografskih jedinica: knjiga, validacionih studija, pregleda istraživanja, članaka u stručnim časopisima... Ova činjenica bi mogla poslužiti kao opravdanje ukoliko određene oblasti nisu u dovoljnoj meri ažurirane. Bila sam u situaciji da se iznova latim posla pretraživanja i selekcije izvora informacija i po prvi put suočavam sa mnogim temama koje su ovde predstavljene. Pokušala sam da pokrijem što veći deo stručne oblasti kako bih čitaocu pružila uvid u problematiku i mogućnost da izabere ono što ga interesuje, ali sam se trudila i da ostanem dovoljno selektivna kako bih ostavila prostora da i sam istražuje. Sveobuhvatni pregled postupaka i instrumenata za procenu maloletnika je, dakle, ostao izvan domašaja ove monografije. Ona nije ni imala za cilj da ponudi gotove odgovore. Iako sam, na osnovu sopstvenih kriterijuma i ličnih afiniteta, naznačila pojedine modele, postupke i instrumente koje sam ocenila vrednim pažnje, svako ko bude prelistavao ovu knjigu moći će da obeleži neku drugu stranicu.

Materija koja je predstavljena u monografiji raspoređena je u šest poglavlja. Prvi deo je posvećen terminološkom određenju i definisanju pojma prestupništva maloletnika, dat je istorijski pregled i prikaz nekih teorijskih razmatranja uzroka i korelata prestupništva.

U drugom delu dato je pojmovno određenje procene, njen značaj, principi, kriterijumi kvaliteta. Predstavljani su različiti metodološki pristupi proceni, naglašena je specifičnost procene maloletnika, navedene pojedine karakteristike maloletnika koje su od značaja za procenu, razmatrana pitanja planiranja postupka procene i prezentovan jedan od obećavajućih modela sveobuhvatne procene maloletnika.

Treće i četvrto poglavlje posvećeno je pitanjima strategije procene i pregledu instrumenata i postupaka procene. U petom delu su odvojeno prikazani primeri procene posebnih kategorija prestupnika. Poslednji deo monografije bavi se nekim praktičnim pitanjima izbora instrumenata za procenu maloletnih prestupnika.

Šta je maloletničko prestupništvo?

Prestupništvo maloletnika je univerzalni problem u svim zemljama, bez obzira na društveni sistem, stepen ekonomskog i socijalnog razvoja. To je pojava koja i kod nas zaokuplja pažnju stručnjaka, naučnika i široke javnosti. Pojava je veoma kompleksna i na nju utiču brojni faktori, pa stoga zahteva proučavanje sa različitih aspekata: pravnog, medicinskog, psihološkog, pedagoškog, obrazovnog, socijalnog.

Ono što možemo naglasiti je da put u prestupničko ponašanje započinje mnogo ranije od trenutka u kome dolazi do njegovog ispoljavanja. Redak je slučaj da se neki nasilnički akt u adolescentnom periodu desi spontano i nezavisno od prethodnog iskustva. Dakle, korene problema u ponašanju treba tražiti daleko u prošlosti, u periodu najranijeg detinjstva kada se izgrađuje mlada ličnost, njeni pogledi na svet, verovanja, sistemi vrednosti, norme ponašanja.

Za razumevanje pojma prestupništva mladih, kao specifičnog oblika društveno neprihvatljivog ponašanja, neophodno je pored određivanja same suštine ove pojave pristupiti njenom definisanju i terminološkom označavanju. Zahvaljujući primetnom neskladu između termina i njegove pojmovne sadržine možemo reći da ima toliko "definicija tog pojma koliko i autora koji se tim pitanjem bave" (Skaberne, 1968: 35).

Veliki broj autora, proučavajući ovu pojavu sa različitih aspekata, a u zavisnosti od toga šta pod njom podrazumeva, različito je i jezički određuje. Samo u našoj zemlji je u upotrebi preko 20 termina kojima se ona označava, kao što su: maloletnička delinkvencija; maloletničko prestupništvo; vaspitna zapuštenost; društvena neprilagodенost; moralna posrnutost; mladi sa disocijalnim ponašanjem, antisocijalno ponašanje, asocijalno ponašanje, socijalno patološko ponašanje i sl. (Jašović, 1991: 23).

U inostranoj, naročito angloameričkoj, kriminološkoj i drugoj stručnoj literaturi u najširoj je upotrebi izraz maloletnička delinkvencija, koji se uveliko odomaćio kod nas. Prema rečniku engleskog jezika izraz delinkvencija datira iz XVII veka i potiče od latinske reči *delinquentia* = greška, prekršaj ili *delinquere* = prekršiti zakon, a definiše se kao "prekršaj ili prestup, obično blaže prirode, pogotovo onaj koji počine mlade osobe" (Collins English Dictionary), a prema drugom izvoru kao "nedostatak odgovornosti; zanemarivanje dužnosti ili neodgovaranje pravnim zahtevima" (WordSmyth Dictionary). Izraz maloletnička delinkvencija

objašnjava se kao "protivdruštveno ponašanje maloletnika koji je izvan roditeljske kontrole, pa stoga predmet pravne akcije", odnosno "kršenje zakona od strane maloletnika koje nije kažnjivo smrću ili doživotnim zatvorom" (Merriam-Webster Dictionary). Jezički ekvivalent ovom stranom terminu je maloletničko prestupništvo, odnosno prestupničko ponašanje mladih, koji takođe ima široku primenu u domaćoj literaturi i za koji se zalažu naši brojni naučnici (Todorović i sar., 1970). Domaći termin maloletničko prestupništvo i inostrani, odomaćeni, maloletnička delinkvencija, koje ćemo koristiti u sinonimnom značenju, izražavaju bitan "objektivan kvalitet ove pojave – prestup, prekorachenje, povredu društvenih normi i vrednosti zaštićenih tim normama" (Jašović, 1991: 28).

Treba pomenuti da se u *Standardnim pravilima Ujedinjenih nacija za maloletničko pravosuđe (Pekinska pravila)* pojmovi vezani za ovu problematiku terminološki određuju na sledeći način (Pravilo 2.2):

- a) maloletnik je dete ili mlada osoba koja se, prema dotičnom pravnom sistemu, može u pogledu prestupa tretirati drugačije od odraslih;
- b) prestup je svako ponašanje (postupanje ili propuštanje) koje je kažnjivo po dotičnom pravnom sistemu;
- c) maloletni prestupnik je dete ili mlada osoba za koju se tvrdi da je izvršio ili za koga je utvrđeno da je izvršio prestup (Res 40/33, 1985).

4.1. Pojam i definicija

Problem određivanja pojma maloletničke delinkvencije zaokuplja autore različitih orijentacija, pa su stoga u teoriji prisutne pravne, kriminološke, sociološke, psihološke i druge definicije. Različiti pristupi i stavovi o ovom pitanju ukazuju na napore autora da osvetle ovu pojavu sa raznih aspekata, ali moramo konstatovati da ta heterogenost čini nemogućim prihvatanje jedne opšte definicije.

Poteškoće proizilaze i iz kompleksnosti same pojave. Ne možemo svako društveno neprihvatljivo ponašanje maloletnika kvalifikovati kao prestupničko. Neka ponašanja su nelegalna, neka možemo oceniti nemoralnim, ali niti su sva nelegalna ponašanja nemoralna, niti se većina nemoralnih ponašanja može pravno sankcionisati. Dakle, ne možemo označiti prestupnikom svaku osobu koja je uhapšena ili osuđena za neko delo, kao što se ne može reći suprotno ni za one koji nemaju kriminalnu istoriju (Quay i sar., 1965: 21-23). Izraz delinkvencija je, kako isti autor naglašava, pre svega pravni termin. Stoga je logično da se odgovarajuća definicija fokusira na pravni smisao pojave, uključujući pri tom u razmatranje i širi sociološki i psihološki aspekt. Autor nudi definiciju po kojoj je delinkvent "osoba otuđena od kulturne sredine u kojoj je odgajena i čije ponašanje predstavlja relativno ozbiljan pravni prestup koji je neprimeren njegovom stepenu razvoja, a koji nije posledica izrazito niskog stepena inteligencije, intrakranijalnog organskog poremećaja, teške mentalne ili metaboličke disfunkcije. Pri tom je od manjeg značaja činjenica da li je neko pravno procesuiran" (Quay i sar., 1965: 24).

Kritički osvrt na ovu definiciju, pored njenih dobrih strana, ukazaće i na "boljke od kojih pati" većina sličnih pokušaja, a to je pre svega njena nedovoljna preciznost. U domaćoj stručnoj literaturi prisutna je podela na tri osnovna pristupa određivanju pojma maloletničke delinkvencije.

Prvi, uži pristup obuhvata samo one radnje i ponašanja maloletnika koji su obuhvaćeni pozitivnim krivičnim zakonodavstvom, dakle kriminalitet mladih (Milutinović, 1985: 241). Zastupnici ovih shvatanja insistiraju na tome da maloletnička delinkvencija mora biti definisana zakonom i svesti se na krivična dela kao i kod odraslih, punoletnih izvršilaca. Tako A. Carić definiše ovu pojavu

kao "svako ponašanje osoba ispod zakonom određene granice krivično-pravnog punoljetstva koje je u suprotnosti s krivičnim zakonom i koje zbog društvene opasnosti ličnosti i ponašanja zahtijeva intervenciju zajednice i potrebu reagiranja nadležnih organa" (Carić, 1971: 47). Ovako shvaćen pojam delinkvencije je svakako najprecizniji ali, stavljanjem naglaska na interese društva, zanemaruje zaštitu mladih kao subjekata takvog ponašanja. Naime, brojne pojave kao što su skitnja, prosjačenje, uživanje alkohola i narkotika, bežanje od kuće i škole, zanemarivanje radnih obaveza i sl. nisu obuhvaćene ovakvom definicijom delinkvencije, a mogu biti veoma štetne ne samo za mlade već i za društvo.

Drugi pristup pojmu maloletničke delinkvencije izlaže nešto šire stanovište, polazeći od prekršaja svih pravnih normi, a ne samo krivičnih. Ovakav pristup je široko rasprostranjen u državama SAD, pa brojni američki autori navode definicije delinkvencije koje pored kršenja krivičnih zakona obuhvataju prekršaje lokalnih propisa i uredbi, kao i ponašanja mladih koja se označavaju kao *status offenses* (prekršaj koji počini maloletnik, a koji u slučaju odraslih ne podleže sankcionisanju, kao što su: bežanje od kuće, skitničenje, posedovanje ili upotreba alkohola, kršenje vremenskih restrikcija i sl.). Tipičan primer takve definicije sadržan je u zakonu države Kalifornija kojom se pod delinkventom podrazumeva "svaka osoba ispod 18 godina starosti koja krši bilo koji zakon ove države ili zakon SAD-a ili bilo koji propis grada ili okruga ove države koji definiše krivično delo, izuzev propisa koji određuju vremensku restrikciju zasnovanu isključivo na godinama starosti, potpada pod nadležnost maloletničkog suda koji takvoj osobi može odrediti starateljstvo suda (*Welfare and Institution Code, Section 602*)". Kritičari ovakvih definicija ističu da su one suviše formalne i pravno limitirane, pa stoga nedovoljne da odraze kompleksnost pojave.

Treći pristup predstavlja pokušaj da se delinkventno ponašanje posmatra šire od kršenja pravnih normi, polazeći od pretpostavke da moralne norme jednog društva imaju takođe veliki značaj u uređivanju međuljudskih odnosa. Ovakva stanovišta se u teoriji označavaju kao sociološko-kriminološka, a njihovi zastupnici ističu obavezu društva da reaguje i na ona ponašanja mladih koja se mogu prepoznati kao "predvorje kriminala". Tako se pod ovim pojmom podrazumevaju "kako oni oblici ponašanja koji su pozitivnim zakonom određeni kao krivična dela i prekršaji, tako i niz drugih postupaka i ponašanja, koja po svom karakteru zahtevaju primenu vankrivičnih, vaspitnih i drugih socijalnih mera i akcija" (Jašović, 1965: 58).

A. Todorović pod "maloletničkim prestupništvom podrazumeva takva devijantna ponašanja mladih određenog uzrasta kojima se krše legalne norme i odgovarajući propisi određenih ustanova i zajednica, kao i moralne norme društvene sredine" (Todorović, 1971: 22), dok Ž. Jašović daje definiciju po kojoj "prestupničko ponašanje mladih jeste svako ponašanje pojedinaca ili grupa mladih koje je protivdruštveno, odnosno društveno neprihvatljivo, tj. kojim se krše pravne ili moralne norme određenog društva i koje, kada je društveno vidljivo, izaziva spontano ili organizovano društveno reagovanje u nameri da se zaštite društvena dobra i vrednosti, a i sami akteri takvog ponašanja" (Jašović, 1991: 61).

Veliki broj stranih autora zastupa slično gledište pa tako H. Mannheim smatra da nije zadovoljavajuće delinkvenciju definisati kao "ono što je kažnjivo prema krivičnom zakonu, već da je potrebno razmotriti odnos između legalnih normi i moralnog kodeksa", dok S. Robinson definiše maloletničku delinkvenciju kao "svako ponašanje koje data zajednica u datom vremenu smatra da je u konfliktu s njenim najboljim interesima, bez obzira na to da li prestupnik jeste ili nije izveden pred sud" (Jašović, 1991).

Kritike upućene ovakvom pristupu pojmu maloletničke delinkvencije odnose se pre svega na njihovu manju preciznost u odnosu na pravne definicije (u

prethodnom primeru je zaista nejasno šta se podrazumeva pod najboljim interesima društva), pa ih tako E. Sutherland naziva "blanketnim definicijama", a neki domaći autori poput M. Milutinovića primećuju da proširivanje pojma delinkvencije van pravnih okvira "može ponekad da posluži i za određene zloupotrebe koje mogu imati praktične implikacije".

Mogli bismo se prikloniti stanovištima autora koji se zalažu za sociološko-kriminološke definicije, ali njihova nedovoljna preciznost kao i izvesna apstraktnost izazivaju zabrinutost da se njihova praktična funkcija ne svede na puko etiketiranje ili svojevršno "teoretisanje radi teoretičara". Naime, relativnost pojma moralne norme proizilazi iz same činjenice da se radi o nepisanim pravilima određenog društva. Svako društvo podložno je promenama i razvoju koji se odvija u periodičnim ciklusima. Sociološka perspektiva nam ukazuje na to da se društvo u svojoj organizaciji neprestano menja, usložnjavaju se međuljudski odnosi, uspostavljaju nove norme, razvijaju novi vrednosni sistemi. Ono što je u jednom trenutku moralno, društveno poželjno ili korisno u drugim socijalnim ili političkim okolnostima se može oceniti neprihvatljivim i predmetom osude ili sankcionisanja.

S druge strane, pojam društvene reakcije je neophodno precizno definisati kako bi se odredile okolnosti i subjekti koji mogu i moraju reagovati na povredu datih normi. Briga o mladima koji su u sukobu sa zakonom ne može biti predmet spontane reakcije, ali je takođe veoma važno da neselektivno uplitanje u njihov unutrašnji svet ne dobije karakter prinude, narušavanja sloboda i njihovih ljudskih i građanskih prava.

Celishodna definicija bi, uzimajući u obzir potrebu zaštite društvenih vrednosti, ali i mladih kao aktera prestupničkog ponašanja, morala pre svega da bude stavljena u zakonske okvire, čime bi dobila obavezujući, ali i ograničavajući karakter za odgovarajuće subjekte društvenog reagovanja. Za potrebe našeg rada koristićemo uže pravno određenje pojma maloletničke delinkvencije i navodimo operacionalnu definiciju:

Pod maloletničkim prestupništvom podrazumevam sva postupanja i nečinjenja maloletnika koja imaju karakter krivičnog dela i koja se krivičnim propisima mogu kao takva sankcionisati.

4.2. Maloletni prestupnik nekad i sad

"Nijedno istorijski poznato društvo nije bilo nezainteresovano za svoj porod i podmladak. Naprotiv, sva društva kojima je stalo do sopstvenog opstanka i reprodukcije posvećivala su posebnu pažnju deci i omladini" (Milosavljević, 1997).

Istorijski razvoj krivičnog prava maloletnih izvršilaca krivičnih dela tekao je uporedo sa razvojem idejno-filozofskih gledišta, naučne misli i razvojem ljudskog društva u celini. Još od najranijeg perioda postojalo je interesovanje za različitim tretiranjem maloletnika u odnosu na punoletna lica, ali je pri tom kao osnovni kriterijum uzimano starosno doba izvršioca na osnovu kojeg se ocenjivala sposobnost maloletnika da zrelo procenjuje svoje postupke i snosi odgovarajuće posledice. Suštinu problema krivičnog prava maloletnika čini rešavanje pitanja krivične odgovornosti, kome se posebna pažnja posvećuje tek od sredine XVIII veka, sa nastankom prvih škola krivičnog prava.

Još u staroj Grčkoj maloletni delinkventi su tretirani na poseban način imajući u vidu njihovu nedovoljno razvijenu psihofizičku konstituciju (Aristotel je poistovećivao duševni razvoj dece i životinja). Krivična dela koja bi izvršili su kvalifikovana kao učinjena šteta, a kažnjavanje nije služilo za odmazdu, već kao

neka vrsta zadovoljenja porodice oštećenog. U delima starogrčkih filozofa možemo naći prve ideje o prevaspitanju prestupnika, pri čemu se navodi da preduzete mere treba da budu prilagođene učiniocu krivičnog dela.

Rano rimsko pravo se oslanjalo na princip objektivne odgovornosti koji je zahtevao kažnjavanje svakog izvršioca krivičnog dela. Dakle, nije bilo isključivanja krivične odgovornosti dece; uzimanje u obzir umanjene sposobnosti rasuđivanja samo je omogućavalo njihovo blaže kažnjavanje. U kasnijoj fazi razvoja rimskog prava maloletnici počinju da uživaju poseban status u pogledu odgovornosti i kažnjavanja, zasnovan na godinama starosti. Prema Justinijanovoj zbirci (529. godine), preduslov za kažnjavanje izvršioca nekog krivičnog dela je njegova uračunljivost, a ona podrazumeva razvijenost duševnih sposobnosti – inteligencije i slobodne volje. Ukoliko jedan od ovih elemenata nije prisutan, odnosno ako izvršilac nije u punoj meri svestan svojih dela, ne može se govoriti ni o njegovoj odgovornosti. Justinijanov kodeks razlikuje tri starosne kategorije maloletnika sa različitim stepenom krivične odgovornosti. Uzrast do sedam godina starosti u potpunosti isključuje krivičnu odgovornost, a deca starosti do 10,5 godina (devojčice 9,5) mogla su biti kažnjena samo ukoliko sudija proceni njihovu sposobnost da shvate značaj svog dela. Kod treće kategorije (dečaci od 10,5 do 14, a devojčice od 9,5 do 12 godina) naročito se vodilo računa o postojanju "zločinačke volje", pri čemu je važno pravilo da zlobnost nadoknađuje nedostatak u uzrastu (Malitia supplet aetatem) (Tahović: 1961).

Srednjovekovno zakonodavstvo se odlikuje izuzetnom surovošću kazni, koja ne zaobilazi ni maloletne izvršiocyte krivičnih dela. Nastojeći da pojača svoj uticaj u društvenom i političkom životu, crkva počinje da u okviru svog kanonskog prava rešava i sporove krivične prirode. Pod uticajem hrišćanske crkve, koja promovise ideju milosrđa, razvijaju se i neke progresivne tendencije u odnosu prema maloletnim prestupnicima. U okviru crkve formiraju se prve ustanove za zbrinjavanje i pomoć socijalno ugroženim licima, a takođe i prve maloletničke ustanove. Javljaju se ideje o popravljaju delinkvenata, prilagođavanju kazne ličnosti i temperamentu delinkventa i vođenju računa o individualnosti svakog delinkventa.

Uticaj rimskog i kanonskog prava prisutan je u mnogim evropskim državama kasnijeg srednjeg veka. Tako u nekim germanskim izvorima srećemo donju (sedam godina) i gornju granicu (14 godina) krivične odgovornosti maloletnika. Ipak, prihvatanje principa malitia supplet aetatem ostavlja suviše prostora sudijskoj arbitrarnosti i omogućava primenu najtežih kazni (čak i smrtnu) prema maloletnicima, bez obzira na uzrast. Jedan od najpoznatijih krivičnih zakonika toga vremena, Karolina iz 1532. godine, krivičnu odgovornost maloletnika vezuje za zrelost koju procenjuje sudija. Zakonom se preporučuje da se smrtna kazna deci do 14 godina "ne izriče bez posebnog razloga". Humaniji pristup nalazimo u krivičnom zakonu Marije Terezije iz 1768. Gornja granica maloletstva određena je sa 14 godina i izričito je isključivala primenu smrtnu kaznu. Deca ispod sedam godina starosti i blizu te granice po pravilu nisu kažnjavana, osim šibanjem u slučaju da su "pokazivali znake opasne zlobe".

Kao što navodi O. Perić, "osnovna karakteristika ovog perioda jeste da je maloletnik posmatran kao delinkvent u "umanjenom izdanju", što je moglo da ima uticaja jedino na kaznu, jer je krivična odgovornost maloletnika regulisana na isti način kao i za punoletna lica. Uzrast se, znači, mogao uzeti kao *miseratio aetatis* i mogao je da ima uticaja na vrstu i visinu kazne" (Perić: 1975: 28-29).

Krivični zakoni iz druge polovine XVIII veka nastali su pod uticajem predstavnika klasične škole krivičnog prava. Nove ideje C. Becaria o ograničenju sudijske samovolje, poštovanju ličnosti i principa zakonitosti, zahtevi za ukidanje smrtnu kaznu, ispaštanja i torture iz krivičnog sistema ostvarene su u Krivičnom

zakoniku Leopolda II Toskanskog, Krivičnom zakoniku Josifa II i francuskom Code penal iz 1791. Jedna od značajnih novina je uvođenje kriterijuma razbora radi ocene sposobnosti maloletnika za rasuđivanje, kao osnov za utvrđivanje njegove krivične odgovornosti (Matić: 1974: 35).

I pored navedenih pomaka u krivičnopravnom tretiranju maloletnika, društvena reakcija na maloletničku delinkvenciju je sve do pred kraj XIX veka imala pre svega represivan i retributivan karakter. Kritika postojećeg stanja i ideje o reformi zakonodavstava tog perioda usledila je od predstavnika antropološke, pozitivne i sociološke škole. Iako oštro kritikovan zbog svojih ekstremnih shvatanja, Lombroso je pružio značajan doprinos usmeravanju nauke ka proučavanju ličnosti delinkventa. Pozitivisti takođe ističu potrebu fokusiranja interesovanja na učinioca krivičnog dela. Njihovom zaslugom u postupak proučavanja ličnosti delinkventa uvedeni su je eksperimentalni metod i metod opservacije, što je doprinelo ostvarivanju principa individualizacije krivičnih sankcija. Oni smatraju da država pored kazne ima na raspolaganju i druga sredstva borbe protiv kriminaliteta, dajući prednost preventivnim merama, a za maloletne delinkvente predlažu smeštaj u druge porodice. Franc von List naglašava da kazna ne sme da bude sama sebi cilj, već da mora odgovarati izvršenom krivičnom delu i biti prilagođena osobinama pojedinih kategorija delinkvenata. List i drugi predstavnici sociološke škole posvećuju posebnu pažnju mladima, naglašavajući da prema maloletnim delinkventima treba primenjivati isključivo vaspitne mere.

Sve ove ideje su imale značajan uticaj na zakonodavnu politiku u mnogim evropskim zemljama krajem XIX i početkom XX veka. Pored preciznijeg određivanja donje i gornje granice maloletstva posebno se rešava i pitanje kažnjavanja maloletnika, pri čemu se uvode vaspitne mere i drugi vidovi socijalnih akcija. Oko utvrđivanja donje i gornje granice maloletstva postoji velika raznolikost u različitim zakonodavstvima, tako da se donja granica kreće između sedam i 14 godina, a neke zemlje poput Francuske, Italije i Turske je ne određuju. U oceni krivične odgovornosti i dalje se koristi kriterijum razbora, što ostavlja dosta prostora sudijskoj arbitrarnosti. Procenu sposobnosti rasuđivanja maloletnika donosi sudija na osnovu svog slobodnog ubeđenja, a ne stručnjaci koji bi to trebalo da rade (psihijatri, psiholozi, pedagozi). Druga kritika zakonodavstava toga perioda odnosi se na primenu proceduralnog postupka prema maloletnicima, koji se nije razlikovao u odnosu na punoletne izvršioce krivičnih dela.

Dalja unapređenja rešenja kojima se humanizuje krivičnopravni status maloletnika odvijaju se početkom XX veka uvažavanjem zahteva za posebnim položajem maloletnih izvršilaca krivičnih dela ne samo u okviru krivičnog materijalnog, već i procesnog prava. To je zahtevalo i formiranje posebnih institucija: sudova za maloletnike, službi za pomoć i nadzor, vaspitnih i vaspitno-popravnih ustanova za izvršenje krivičnih sankcija. Kazna i dalje ostaje jedno od sredstava društvene reakcije na maloletničko prestupništvo, ali se primenjuje pod tačno utvrđenim uslovima i prema maloletnicima određene starosne kategorije. Princip *malitia supplet aetatem* se u potpunosti izbacuje iz krivičnih zakonika, a postepeno se napušta i tradicionalni institut razbora. Preovlađuje stanovište da pitanje krivične odgovornosti maloletnika ne treba bazirati samo na oceni njegovih intelektualnih sposobnosti da shvati svoje postupke, već se sagledavaju i ostale karakteristike ličnosti izvršioaca, okolnosti izvršenja krivičnog dela, socijalni uslovi i sl.

Prve značajnije reforme maloletničkog pravosuđa javljaju se u SAD. Zakon države Illinois iz 1899. godine predviđa osnivanje sudova za maloletnike, posebnu krivičnu proceduru koja je manje formalna u odnosu na punoletne izvršioce i nove vidove vaspitnih mera institucionalnog i vaninstitucionalnog karaktera. Uprkos diskusijama o stvarnom motivu i ciljevima sistema maloletničkog

pravosuđa toga perioda, koji je kvalifikovan kao mehanizam socijalne kontrole i državne prinude, ne može se poreći njegova progresivna uloga. Razvijen na medicinskom modelu delinkvencije, pod snažnim uticajem pozitivista, poslužio je kao osnova za izgradnju modernih sistema postupanja prema maloletnim prestupnicima u kojima nema mesta retribuciji i represiji.

Reformističke ideje s početka XX veka nisu zaobišle ni evropski kontinent. Među značajnijim aktima treba pomenuti belgijski Zakon o zaštiti dece iz 1912. godine kojim su predviđene posebne sudije za maloletnike i neke posebnosti krivične procedure. Važan pomak u krivičnopravnom tretmanu maloletnika predstavljao je zahtev za ispitivanjem ličnosti, ranijeg ponašanja i socijalnih prilika, a Kraljevskim dekretom iz 1913. u Belgiji je osnovana i prva ustanova za opservaciju maloletnika. U Francuskoj je 1912. donet Zakon o maloletničkim sudovima, a englesko pravosuđe ovu materiju reguliše Zakonom o maloletnicima (*Children Act*) iz 1908.

Kasnije kodifikacije nastaju pod uticajem škole društvene odbrane koja se pored insistiranja na pojedinačnoj i generalnoj prevenciji kriminaliteta zalaže i za socijalnu rehabilitaciju delinkvenata. Škola društvene odbrane izvršila je presudni uticaj na gotovo sve institucije društvene reakcije, kao i na savremena krivična zakonodavstva, a posebno su značajna njena rešenja u domenu individualizacije krivičnih sankcija i humanizacije postupka prema maloletnim prestupnicima. Ideje društvene odbrane imale su "trostruki uticaj na zakonodavstvo: na planu posebnog režima za maloletnike (čak ni ovde u potpunosti); u pogledu proširenja repertoara krivičnih sankcija (naročito onih nepenalnog karaktera) u cilju bolje individualizacije; najzad, poseban uticaj na tretman u tom smislu što je on sada okrenut ka prevaspitanju i ponovnom uključivanju osuđenog u društvo" (Perić: 1975: 43).

Savremeni pristup krivičnopravnom položaju maloletnika ogleda se u specifičnostima vezanim i za oblast materijalnog i procesnog krivičnog prava. U savremenim zakonodavstvima prisutni su različiti modeli postupanja prema maloletnim učiniocima krivičnih dela, ali su u praksi najzastupljeniji zaštitnički (*welfare*) i pravosudni model. "Zaštitnički model krivičnopravnog statusa maloletnika, gde je u prvom planu ličnost maloletnika i njene potrebe, doskora preovlađujući u zakonodavnoj praksi, u novije vreme se sve više napušta" (Soković, 1997). Pravosudni model krivičnopravnog statusa maloletnika, koji akcent stavlja na zaštitu društva i društvenih vrednosti, takođe ima svoje slabe strane, pa se iz tih razloga u najnovijim zakonodavnim reformama koristi njihova kombinacija, funkcionalno povezivanje najboljih rešenja iz oba sistema (Soković, 1997: 216).

Specifičnost, koja proizilazi iz starosnog uzrasta i činjenice da se radi o biopsihički i socijalno nezrelim individuama, uticala je na to da kreatori zakonodavne politike na poseban način tretiraju maloletne počiniocce, pre svega u pogledu izricanja i izvršenja sankcija. Težnja da se uvaži biopsihičko doba mladih izvršilaca krivičnih dela izražena je kroz poseban krivičnopravni i krivičnoprocesni položaj, koji se razlikuje od punoletnih izvršilaca krivičnih dela. Danas najveći broj zemalja u svetu ima posebne propise u okviru krivičnog zakonika kojima se reguliše krivičnopravni položaj maloletnika. Neke zemlje odvajaju krivično zakonodavstvo za maloletnike kao poseban deo pravosudnog sistema, kakav je slučaj u SAD u kojoj svaka od 50 država ima posebne zakone za maloletnike.

U savremenim krivičnopravnim sistemima starost učinioca krivičnog dela se tretira kao bitna komponenta krivične odgovornosti, odnosno određeni starosni minimum se definiše kao *conditio sine qua non* za mogućnost da učinilac krivičnog dela bude i krivično odgovoran (Škulić, Stevanović: 1999: 20). Starosno doba možemo posmatrati na dva načina: u apsolutnom smislu – prema godinama starosti i u relativnom smislu – s obzirom na stepen biopsihičkog

razvoja, bez obzira na godine starosti. Drugi način je nesumnjivo realniji, jer se ljudi istih godina mogu značajno razlikovati po stepenu biopsihičkog razvoja, ali u praksi bi bilo vrlo teško i komplikovano procenjivati stepen razvoja od slučaja do slučaja, a to bi svakako vodilo i preteranoj arbitrarnosti. Osim u retkim slučajevima, savremena zakonodavstva prihvataju definisanje starosnih granica u apsolutnom smislu, ali ih u izvesnoj meri relativizuju, dopuštajući da određene kategorije učinilaca, do određenog starosnog doba i pod određenim uslovima, mogu da se tretiraju na poseban način (Škulić, Stevanović: 1999: 18).

Određivanje starosnih granica, kao i njihov smisao i značenje, ukazuje na specifičnosti određenih socijalnih, kulturnih, političkih, tradicionalnih, istorijskih i drugih faktora u različitim sredinama. Donja starosna granica u većini zemalja isključuje krivičnu odgovornost, a njena visina varira od sedam do 16 godina. Neke zemlje je uopšte i ne utvrđuju, a neke se pri njenom određivanju rukovode stepenom biopsihičke zrelosti koji sud određuje u svakom pojedinačnom slučaju. Sličan je slučaj i sa gornjom granicom koja se kreće između 15 i 21 godine starosti (u najvećem broju zemalja je 18 godina), pri čemu ona predstavlja granicu do koje se primenjuje poseban postupak i izriču posebne mere prema maloletnicima, a negde označava do kog se uzrasta primenjuju ublažene sankcije koje se inače izriču odraslim izvršiocima (Jašović: 1991: 45). Treba pomenuti da neki zakonodavni sistemi u okviru ovih granica izdvajaju podgrupe, čiji je smisao ograničavanje primene određenih sankcija. U nekim zemljama, kao što je slučaj i kod nas, postoje i posebne kategorije koje predstavljaju prelaznu fazu između maloletnika i punoletnika.

Preporuka Ujedinjenih nacija u pogledu određivanja granica krivične odgovornosti navodi se u Pekinškim pravilima (Pravilo 4.1): "U pravnim sistemima koji priznaju koncept starosnih granica krivične odgovornosti maloletnika, donja granica neće biti vezana za suviše rani uzrast, imajući u vidu njihovu emocionalnu, mentalnu i intelektualnu zrelost" (Res 40/33, 1985).

Raznolikost i heterogenost u pristupu ovoj materiji ogledaju se i u pogledu inkriminacije, pa je tako u nekim krivičnim sistemima moguće sankcionisanje određenih ponašanja maloletnika koja u slučaju odraslih učinilaca nisu kažnjiva (bežanje od kuće, skitničenje, posedovanje ili upotreba alkohola, kršenje vremenskih restrikcija).

Tipičan primer neujednačenosti je sistem maloletničkog pravosuđa u državama SAD. Donja starosna granica, koja isključuje krivičnu odgovornost, po običajnom pravu je sedam godina, a trenutno je formalno određena u samo šest saveznih država, pri čemu u četiri od njih iznosi deset godina starosti. Gornja granica, koja limitira nadležnost sudova za maloletnike, kreće se od 15 do 17 godina, mada zakoni većine saveznih država omogućavaju da se ona pomeri do 21 godine starosti. Međutim, najnoviji zakoni, koji su usvojeni u periodu od 1992. do 1997. godine, relativizuju ove granice dopuštajući u određenim slučajevima transfer maloletnika krivičnom sudu za odrasle bez obzira na godine starosti. S tim u vezi, zaprepašćuje podatak da je u 36 saveznih država moguće izricanje smrtne kazne maloletnicima od deset do 18 godina starosti, što možemo oceniti krajnje nehumanim i u neskladu sa svetskim tendencijama u odnosu na maloletničku delinkvenciju, kao i deklarativnim zalaganjem SAD za poštovanje ljudskih prava.

4.3. Traganje za uzrocima

Etiološka shvatanja o kriminalitetu i prestupništvu mladih prikazaćemo kroz osnovne teorijske postavke autora koji su dali značajan doprinos izučavanju ove problematike. Osnovni problem koji se javlja kod prikaza različitih shvatanja, teorija i tipologija je problem klasifikacije; analizom različitih pokušaja može se doći do zaključka da postoji onoliko klasifikacija koliko i autora. Tako se, prema shvatanju Ž. Jašovića, "sva nastojanja ili pokušaji etiološkog objašnjenja kriminaliteta i u tom sklopu maloletničke delinkvencije mogu podeliti u pet osnovnih grupa ili kriminoloških pravaca i to: antropološka, biološka, psihopatološka, psihološka i sociološka učenja" (Jašović, 1991: 174). Kriterijum za ovu klasifikaciju bio je pokušaj da se na osnovu glavnih determinanti pojedinih teorija o nastanku kriminaliteta utvrdi kojim faktorima se pridaje primarni, a kojima sekundarni značaj u objašnjavanju uzroka kriminaliteta (nasleđe, društvena sredina, ličnost).

4.3.1. Antropološka, biološke i psihopatološke teorije

Antropološka teorija o uzroku kriminala nastala je na temelju istraživanja C. Lombrosa, osnivača italijanske pozitivne škole. Kritikujući shvatanje klasične škole, koja naglašava slobodnu volju i ličnu odgovornost čoveka, kao i humanističke ideje C. Beccaria, po kome uzroke kriminala treba tražiti u "lošim zakonima, a ne u lošim ljudima", Lombroso ukazuje na značaj ispitivanja morfologije tela kriminalaca. Na osnovu raznih antropometrijskih i fiziometrijskih istraživanja on dolazi do tipologije zločinaca zasnovane na određenim fizičkim svojstvima, pa tako razlikuje: "rođenog zločinca ili moralnog ludaka, delinkventa epileptičara, zločinca iz strasti, duševno bolesnog delinkventa i slučajnog krivca". Smatrajući značaj anatomskih anomalija presudnim u objašnjenju uzroka kriminaliteta, on uvodi pojam "stigmati degeneracije" i naglašava da se ovakav, biološki determinisan pojedinac ni na koji način ne može kontrolisati. Naišavši na žestoke kritike, Lombroso je vremenom korigovao svoje ideje, prihvatajući donekle i značaj socijalnih i ekonomskih faktora, ali ostajući pri stavu da su biološki faktori dominantni.

Biokonstitucionalna teorija Sheldona takođe polazi od morfoloških obeležja individue. On je prema vrsti telesne građe izvršio podelu tipova ličnosti prema njihovim fizičkim osobinama i izgledu i predložio tri somatotipa: endomorfni, ektomorfni i mezomorfni. Konstitucionalne osobenosti Sheldon je označio bitnim indikatorom karakternih osobina, temperamenta, načina života, sklonosti individue i izvukao pogrešan zaključak o njihovoj direktnoj povezanosti sa delinkventnim ponašanjem.

Frenološka teorija F. J. Gala zasniva se na proučavanju oblika lobanje, na osnovu čega je, prema autoru, moguće proceniti odnos ravnoteže pojedinih delova mozga. Ti odnosi određuju sklonosti, osećanja i moć zapažanja pojedinca, a dele se na više i niže, pri čemu njihov odnos određuje ponašanje pojedinca. Prema ovoj teoriji razvijeni donji deo lobanje ukazuje na dominaciju nižih sklonosti, a samim tim tendenciju ka delinkventnom ponašanju.

Pobornici **endokrinološke teorije**, M. G. Shlapp i S. Edward, pokušavaju da uspostave vezu između funkcionisanja endokrinog sistema čoveka i njegovog delinkventnog ponašanja. Posredni faktori koji, prema autorima, deluju na razvoj kriminalnog ponašanja - mentalni poremećaji, niska intelektualna sposobnost i sl. direktna su posledica poremećaja rada endokrinog sistema. Činjenica je da endokrini sistem ima veliki značaj u emocionalnom životu čoveka, ali se ne može prihvatiti tvrdnja da je osoba koja ima poremećaj u radu žlezda sa unutrašnjim lučenjem potencijalni kriminalac.

Genetska teorija je polazište velikog broja istraživanja čiji je cilj da dokažu urođenost delinkventnog ponašanja. Po ovoj teoriji kriminalitet se objašnjava kao isključiva posledica naslednih faktora, odnosno sklonosti koje se prenose genetskim putem. Neka istraživanja vršena sa jednojajčanim i dvojajčanim blizancima ukazala su na uticaj genetskih faktora, ali neki metodološki problemi vezani za ove studije relativizuju ove rezultate. Naime, nemogućnost dokazivanja genetske identičnosti blizanaca, suviše mali uzorak za istraživanje, kao i uticaj sredine kao značajnog faktora umanjuju naučnu vrednost ovih radova. Neprihvatljivost ove teorije dokazuju i novija naučna istraživanja iz oblasti genetike.

Sušтина **rasne teorije** sastoji se u tome da kriminalitet pripisuje rasno inferiornim narodima i grupama. Iako odbačena od strane većine kriminologa kao apsurdna, u Americi se kod nekih autora još uvek održala, tražeći uporište u statističkim podacima o značajnoj procentualnoj zastupljenosti obojenih u ukupnom broju osuđenih kriminalaca, pri čemu je svesno zanemaren uticaj socijalnih i ekonomskih faktora.

Psihopatološka teorija je razvijena veoma rano i po njoj su zločinci smatrani duševnim bolesnicima. Njeni predstavnici, uglavnom psihijatri (Despin, Pinel, Guddard), smatraju da su mentalni i emotivni poremećaji ličnosti, uglavnom naslednog porekla, bitni uzročnici kriminaliteta.

4.3.2. Psihološke teorije

Psihološke teorije pri objašnjavanju delinkvencije u prvi plan stavljaju psihološke determinante. Uzroci delinkvencije, po autorima koji zastupaju ove teorije, nalaze se u raznim psihičkim svojstvima i osobinama ličnosti (inteligencija, motivi, stavovi, procesi mišljenja). Na toj osnovi razvila su se dva globalna pravca učenja: jedno po kome se ponašanje ličnosti može sagledati iz ugla psiholoških faktora, ali ne van konteksta uticaja socijalnih i društvenih činilaca – integralno stanovište; i drugo koje uzima u obzir samo psihološke faktore uzročnosti (Bošković, 2002: 46).

Teorija inteligencije

Devijantnost se po ovoj teoriji dovodi u vezu sa psihičkim svojstvima niske inteligencije i maloumnosti. Usled odsustva inteligencije dolazi do neshvatanja društvenih normi od strane pojedinca i samim tim ni njihovog poštovanja i pridržavanja. Istraživanja H. Goddarda pokazala su da je oko 70% ispitivane populacije zločinaca bilo maloumno. "Goddard smatra da su kriminalnost i slaboumnost izraz istog stanja degeneracije, pa iz toga zaključuje da su maloumna lica potencijalni kriminalci" (Ignjatović, 2000: 133).

Novija istraživanja ipak dokazuju da su ovi rezultati posledica korišćenja neadekvatnih instrumenata ili lošeg izbora kontrolne grupe. Neki autori su nizak stepen inteligencije označili kao posredan faktor za objašnjenje uzroka delinkvencije (preko niskog nivoa obrazovanja), ali ni njihove studije ne mogu potvrditi hipotezu o dominantnom uticaju inteligencije. On se, naravno, ne može isključiti jer, kako kaže Ž. Jašović, "nedovoljna obrazovanost i inteligencija mogu usloviti neadekvatno procenjivanje raznih životnih situacija, pa i rizika koji nosi izvršenje krivičnih dela". Ispitivanje inteligencije, prema ovom autoru, značajno je "ne samo u cilju izbora odgovarajuće sankcije u svakom pojedinačnom slučaju, već posebno prilikom njihove primene, odnosno ostvarivanja procesa prevaspitanja i resocijalizacije" (Jašović, 1991).

Psihoanalitičke teorije

Prema Frojdovom učenju o strukturi ličnosti, društveno ponašanje čoveka je određeno sledećim komponentama: Id (Ono – urođene snage, instinkti iz kojih potiče psihička energija), Ego (Ja – koji čine psihički procesi: opažanje, pamćenje, mišljenje) i Super-ego (Nad-ja – sistem vrednosti i normi koje čovek usvaja). U svakom čoveku postoje urođeni instinkti sa kriminalnim tendencijama koje se kod nekih pojedinaca ispoljavaju, a kod drugih ne. Ova razlika u ponašanju je uslovljena razvijenošću Ega kao svesne ličnosti koja Id uskladuje sa realnošću i naročito Super-ega, socijalizovane ličnosti, kao unutrašnjeg kontrolora. U oblasti nesvesnog leže pokretačke snage ljudskih postupaka: nagoni i instinkti. Frojd ih deli na instinkte života i instinkte smrti. Prvi služe održanju jedinke i održanju vrste, a drugi su razarački, destruktivni i oni su izvor čovekovih sklonosti ka agresiji, razaranju, uzrok ratova, međusobnog proganjanja i zlostavljanja (Rot, 1990: 254).

Kritika psihoanalitičkih teorija se odnosi pre svega na preteranu naglašenost uloge instinkata i posebno seksualnog motiva, a problematična je i postavka po kojoj nasleđe ima primarnu, a uticaji sredine sekundarnu ulogu u razvoju ličnosti (Rot, 1990).

Teorija uslovljavanja

Teorija uslovljavanja, koju je razvio engleski psiholog J. H. Eysenck, prva je empirijski celovita teorija o kriminalitetu. Eysenck tvrdi da, iako se ljudska bića jasno razlikuju među sobom, to je samo u izvesnim dimenzijama, pa se stoga njihove sličnosti i razlike mogu kvantifikovati i meriti. On definiše tip ličnosti kao skup usaglašenih crta ličnosti i uvodi sledeću klasifikaciju: ekstrovertan-introvertan, neurotični i psihotični tip. Individua razvija obrasce ponašanja putem klasičnog uslovljavanja, pri čemu je od značaja struktura nervnog sistema. Ekstrovertne osobe imaju jak nervni sistem i mnogo se teže uslovljavaju od introvertnih (koji imaju slabiji nervni sistem), što znači da će kod njih proces socijalizacije biti sporiji, a može i delimično ili potpuno da izostane (Radovanović i sar., 1991: 383). Eysenck smatra da su psihotični tipovi uvek skloni delinkventnom ponašanju, ekstrovertni u mlađem uzrastu, a neurotični kao odrasli. Iako ne negira značaj socioekonomskih faktora, Eysenck naglašava uticaj psiholoških faktora u objašnjenju uzroka kriminalnog ponašanja.

4.3.3. Sociološke teorije

Teorija anomije

Francuski sociolog E. Durkheim uveo je u svojoj knjizi "Društvena podela rada" pojam anomije kojim je označio stanje poremećaja ravnoteže u društvu. U pomenutom delu Durkheim izlaže dva koncepta organizacije društva; prvi, prosti oblik, koji naziva mehanički, u kojem se ljudi ponašaju i misle na sličan način, obavljaju iste poslove i imaju jednake ciljeve i drugi, složen oblik, nazvan organski, gde je društvo kompleksnije organizovano, postoji podela rada, a socijalne veze su slabe i bezlične. Stanje anomije nastaje u periodima naglih društvenih promena, depresija i kriza u razvoju društva, a karakteriše ga odsustvo ili konfuzija normi, bezakonje, dezorganizovanost. Individua ne može da nađe svoje mesto u društvu bez jasnih pravila, pa ti promenjeni uslovi dovode do nezadovoljstva, konflikta i devijantnog ponašanja.

Američki sociolog R. Merton je prihvatio Durkheimov koncept anomije, ali za razliku od njega on ne smatra da je uzrok devijantnog ponašanja iznenadna društvena promena, već socijalna struktura u kojoj su svim članovima ponudeni određeni ciljevi i vrednosti, kao i načini za njihovo legalno ostvarivanje, ali nisu

svakome dostupna sredstva za njihovo postizanje. Prema Mertonu, devijantno ponašanje je "simptom disocijacije (razdvajanja) između kulturno propisanih aspiracija i socijalno strukturisanih izlaza za ostvarivanje ovih aspiracija" (Merton, 1965).

Merton ne smatra da svako kome su sredstva za postizanje ciljeva nedostupna postaje devijantan. "Merton navodi pet načina na koje građani pokušavaju da se prilagode nametnutim ciljevima postizanja uspeha: konformizam, inovacija, ritualizam, povlačenje i pobuna" (Ignjatović, 1997: 18). Odgovor individue na stanje anomije je najčešće prilagođavanje (konformizam), prihvatanje i ciljeva koje kulturna sredina nameće i sredstava za njihovo postizanje, iako ona nisu svakome podjednako dostupna. Među devijantnim tipovima Merton razlikuje inovaciju (prihvatanje ciljeva, ali pronalazjenje nelegalnih sredstava za njihovo ostvarivanje), ritualizam (odbacivanje ciljeva i prihvatanje pravila - sredstava), povlačenje (odbacivanje i ciljeva i sredstava i povlačenje u neproduktivan stil života, često u alkoholizam i narkomaniju) i pobuna (protest prema društvenim vrednostima i sredstvima i stvaranje novih).

Merton je teorijom anomije objasnio ponašanje mladih iz nižih društvenih slojeva, koji usled nedostupnosti legitimnih sredstava "dolaze u stanje anomije i zato krše zakonske norme ponašanja i tako neodobrenim načinom postižu legitimne ciljeve" (Milutinović, 1973: 123).

Teorija diferencijalne asocijacije

U raspravama o kriminologiji početkom XX veka kritičari su često isticali da nema dovoljno pouzdanih naučnih dokaza i koherentnih teorija o kriminalitetu. To je navelo E. Sutherlanda, američkog kriminologa, da na rigoroznim naučnim standardima, u svom delu "Principi kriminologije", razvije teoriju diferencijalne asocijacije. Teorija se zasniva na stavu da se kriminalno ponašanje uči u interakciji sa drugim osobama, najčešće iz neposrednog okruženja (porodica, prijatelji, grupe vršnjaka). Oslonac za svoje ideje Sutherland pronalazi u radovima predstavnika čikaške škole (Shaw, McKey), odakle prihvata pristupe teorija kulturne transmisije, simboličkog interakcionizma i kulturnog konflikta.

Sutherland smatra da sama povezanost sa kriminalcima ne mora voditi ispoljavanju delinkventnog ponašanja jer neki obrasci ponašanja podržavaju, a neki se protive nastajanju prestupništva. On kaže da "pojedinaac postaje delinkvent kada preovladaju definicije koje pogoduju kršenju zakona nad onima koje se tome protive". Dakle, ponašanje jedinke je rezultanta dve sile – prestupničke i neprestupničke. Svojom teorijom Sutherland objašnjava ne samo nastanak individualnog kriminaliteta, već i kriminaliteta socijalnih grupa.

Teorija diferencijalne asocijacije je i danas veoma popularna među kriminolozima zbog svog koherentnog pristupa, jednostavnosti i mnoštva dokaza koji je podržavaju, a poslužila je i kao osnova za nastanak i drugih teorija socijalnog učenja.

Prema teoriji diferencijalne identifikacije D. Glasera pojedinac gradi svoj način ponašanja identifikujući se sa drugima ili sa nekim imaginarnim junacima. Socijalnu komponentu ovom, u suštini psihološkom, učenju daje pristup po kome je izbor objekta identifikacije uslovljen faktorima socijalne sredine.

Teorija delinkventne potkulture

U pokušaju da pronadu odgovore na pitanja koja teorije anomije i socijalnog učenja nisu mogle da reše, mnogi autori sredinom XX veka, među kojima su A. Cohen, R. Cloward, L. Ohlin, W. Miller, pristupaju razvoju teorija potkulture. Potkultura se definiše kao deo unutar dominantne kulture sa svojim normama, načinima mišljenja i sistemima vrednosti kojima se regulišu odnosi unutar određene društvene grupe.

Proučavajući uzroke delinkventnog ponašanja mladih u Americi A. Cohen je primetio da ono preovladava među pripadnicima niže klase i da najčešću formu njegovog ispoljavanja predstavljaju maloletničke bande. Položaj određene porodice u socijalnoj strukturi je, prema autoru, veoma značajan faktor koji određuje i probleme sa kojima će se dete u životu susretati. Korene nastanka delinkventnih potkultura Cohen vidi u frustriranosti i nezadovoljstvu mladih iz niže socijalne klase kojima je otežano postizanje onih standarda koje diktira srednja klasa (akademski i profesionalni uspeh, ekonomski prosperitet, društveni ugled). Istovremeno, oni su izloženi uticaju kulture sopstvene klase, koja ne insistira na postizanju ovih vrednosti. Kao rezultat, a u cilju stvaranja osećanja sigurnosti i prihvatanja, mladi se okreću sebi sličnima, udružujući se u bande koje predstavljaju posebnu potkulturu sa sopstvenim sistemima vrednosti koja je u suprotnosti sa dominantnom kulturom koju nameće srednja klasa.

Teorija etiketiranja

Među teorijama društvenog procesa značajno mesto zauzima teorija etiketiranja čiji predstavnici E. Lemert, Tannenbaum, H. Becker istražuju zbog čega se neka dela označavaju kao kriminalna, a druga slična ne. Oni ne posmatraju kriminalce kao zle ljude koji čine loša dela, već kao individue kojima zakon i sama zajednica definišu status kriminalca. Kriminalna dela, sama po sebi, nisu toliko bitna koliko socijalna reakcija na njih. Dakle, za devijantno ponašanje pojedinca odgovorna je i socijalna sredina koja etiketiranjem i odbacivanjem prestupnika stvara od njega autsajdera koji dalje iz revolta prihvata takvu ulogu. H. Becker naglašava da je "devijacija pre posledica primene pravila i sankcija prema prestupniku, nego rezultat kvaliteteta dela koje je izvršio. Devijantan je onaj kome je takva etiketa uspešno prišivena; devijantno ponašanje je ono ponašanje koje ljudi takvim označe". Prema tome, kao što navodi J. Špadijer-Džinić, "devijantnost nije kvalitet koji se nalazi u samom ponašanju, već u interakciji između osobe koja je izvršila delo i onih koji su reagovali na takvo ponašanje" (Špadijer-Džinić, 1988: 37).

4.3.4. Multifaktorski pristup

Pomenute teorije o etiologiji kriminaliteta, i pored značajnog doprinosa razvoju teorijske misli i određene praktične vrednosti, ne mogu izdržati kritiku upućenu njihovoj jednostranosti i nepotpunosti, koja proizilazi iz težnje da uzroke nastanka kriminaliteta nalaze prvenstveno u delovanju jedinstvenih faktora koje smatraju odlučujućim. U pokušaju da prevaziđu nedostatke ovih teorija mnogi autori uporište za svoja učenja nalaze u pluralističkom pristupu kojim se etiologija kriminaliteta objašnjava međusobnim uticajem faktora različitih po svojoj prirodi i poreklu. U okviru ovih shvatanja, raznorodnih po svom pristupu, razvili su se različiti pravci među kojima treba pomenuti: kliničku kriminologiju, faktorsku i funkcionalističku teoriju.

Klinička kriminologija se razvila na idejama C. Lombrosa i danas predstavlja jedan od najrasprostranjenijih i najpopularnijih pravaca. Osnovno polazište ove teorije predstavlja proučavanje individualnih (kliničkih) slučajeva. Prvobitna medicinska orijentacija usmerena na ispitivanje bioloških faktora vremenom je proširena proučavanjem psiholoških i socijalnih karakteristika prestupnika. Praktični značaj ovog pristupa ogleda se u tome što se rezultati ovakvih ispitivanja koriste u praksi resocijalizacije kao polazna osnova za određivanje odgovarajućeg tretmana i prognoze budućeg ponašanja prestupnika. Kritičari pozitivno ocenjuju nastojanja predstavnika kliničkog pristupa da povežu biopsihičke i socijalne faktore, ali ipak osporavaju mogućnosti ove teorije u objašnjenju etiologije

kriminaliteta. Naime, kao što kaže Ž. Jašović, prestupništvo kao društvena pojava nije prost zbir individualnih slučajeva, a poteškoće koje prate izučavanje socijalnog aspekta delinkventne ličnosti ograničavaju domete generalizacije.

Faktorske teorije naglašavaju multikauzalnost kriminalnog ponašanja pri čemu uzroke kriminaliteta traže u različitim kombinacijama faktora biopsihičkog i socijalnog karaktera. Metodološku osnovu za istraživanja na temu multikauzalnosti čine prikupljanje i statistička analiza velikog broja varijabli i utvrđivanje stepena njihove korelacije sa prestupničkim ponašanjem. Naučna zasnovanost ovakvog pristupa i njegove praktične implikacije idu u prilog zastupnicima teorije faktora. Zamerke koje se upućuju odnose se na pojednostavljeno tumačenje kriminaliteta kao posledice dejstva matematičkog zbira faktora, bez pokušaja utvrđivanja uzročnih zakonitosti.

Funkcionalistička teorija je zasnovana na ideji o funkcionalnom jedinstvu društva kao organskoj celini skladno povezanih delova. Društvo kao socijalni sistem je, prema ovom shvatanju, mehanički skup pojedinaca čija je primarna uloga očuvanje stabilnosti sistema. Dakle, jedinka mora pre svega obavljati funkciju koja joj je dodeljena u sistemu, a ostvarivanje svojih ličnih potreba tražiti u okviru normativnog poretka određenog zajedničkim sistemom vrednosti (saglasnost volja). Kriminalitet je manifestacija funkcionalnog poremećaja unutar sistema pri čemu devijantna jedinka "nije proizvod date socijalne strukture, već patološka ličnost čija je bolest posledica neuspele socijalizacije, psihičkih povreda ili trauma nastalih usled konflikta jedinke sa normativnim sistemom". Insistiranje na očuvanju postojećeg stanja u društvenom sistemu kao idealnoj, nepromenljivoj celini otkriva ideološku obojenost funkcionalizma, ali su njegove teorijske postavke poslužile kao osnova za razvoj funkcionalne analize, "prikladnog metodološkog sredstva za statičku analizu nekih društvenih pojava i procesa", pa i kriminaliteta (Jašović, 1991).

4.4. Faktori rizika i protektivni faktori

Istraživanje uzroka prestupničkog ponašanja je polazna osnova za planiranje programa prevencije i tretmana maloletnih prestupnika. Statistički zasnovani modeli procene prestupnika koji se koriste za potrebe pravosuđa baziraju se na istraživanjima faktora rizika, pa ćemo se u ovom poglavlju osvrnuti na ovu oblast i dati prikaz rezultata nekih studija koje pokušavaju da osvetle uzroke nastanka prestupničkog ponašanja maloletnika.

Za pravilno razumevanje uzroka prestupništva potrebno je usvojiti socijalno-ekološki pristup prema kome adolescente ne treba posmatrati kao izolovane jedinice, već kao deo prirodne sredine u kojoj žive i sa kojom komuniciraju (porodica, grupe vršnjaka, škola, susedi, zajednica). Prestupničko ponašanje je određeno interakcijom jedinice sa socijalnom sredinom, pa delotvorna intervencija mora biti usmerena ne samo na pojedinca već i na elemente njegovog socijalnog okruženja.

Uzroci prestupničkog ponašanja se u novije vreme, analogno medicinskom modelu, objašnjavaju dejstvom faktora rizika. Faktori rizika mogu se definisati kao one "karakteristike ili varijable koje, kada su prisutne, povećavaju mogućnost da individua, za razliku od osobe iz opšte populacije, razvije neki poremećaj" (Mrazek, Haggerty, 1994). Nasuprot faktorima rizika stoje zaštitni faktori koje prema nekim definicijama možemo posmatrati kao "karakteristike ili okolnosti koje deluju na faktore rizika i redukuju njihov uticaj na nastanak prestupničkog ponašanja" (Shader, 2002).

Prvenstvena uloga faktora rizika nije objašnjavanje etiologije poremećaja u ponašanju, već nam oni mogu poslužiti kao osnov za izradu alata kojima se detektuju potencijalni problemi u ponašanju i preduzimaju preventivni koraci

kako bi se sprečilo da dođe do poremećaja koji se kasnije teže ispravljaju (Vasiljević, 2005b).

Brojna istraživanja su obavljena na temu uzroka prestupništva, pitanja koje i dalje zaokuplja pažnju teoretičara. Jedna od najpoznatijih studija sprovedenih na ovu temu je "Program istraživanja uzroka i korelata delinkvencije" (*Causes and Correlates of delinquency*), podržan od strane Biroa za maloletničko pravosuđe i prevenciju delinkvencije (*Office of juvenile justice and delinquency prevention*) Ministarstva pravde SAD. Program započet 1986. godine obuhvatao je tri blisko koordinirane longitudinalne studije: *Pittsburg youth study*, kojom je rukovodio R. Loeber, *Rochester youth development study*, koju je vodio T. Tornberry, i *Denver youth survey*, pod upravom D. Huizinga. Program je jedinstven u oblasti kriminoloških istraživanja zahvaljujući svom pristupu. Od samog početka projekta, koji je trajao više od deset godina, sva tri tima su koristila istovetnu metodologiju, što je kasnije pružilo mogućnost generalizovanja rezultata istraživanja.

Tabela 1. Faktori rizika prestupničkog ponašanja i zaštitni faktori

Domen	Faktori rizika	Zaštitni faktori
Individua	<ul style="list-style-type: none"> Nizak IQ, slabe verbalne veštine pozitivni stavovi prema antisocijalnom ponašanju psihijatrijska simptomatologija tendencije ka neprijateljskom stavu prema drugima impulsivno rasuđivanje i ponašanje nedostatak osećanja krivice niska tolerancija negativnih osećanja (strah, bes, anksioznost) 	<ul style="list-style-type: none"> inteligencija biti prvoroden biti ženskog pola konvencionalni stavovi veština rešavanja problema
Porodica	<ul style="list-style-type: none"> slab nadzor neefikasna disciplina nedostatak porodične topline konfliktna porodična sredina porodica sa jednim roditeljem problemi u porodici (korišćenje droga, psihijatrijski poremećaji, kriminalitet) 	<ul style="list-style-type: none"> povezanost sa vršnjacima podrška porodice porodična harmonija
Grupe vršnjaka	<ul style="list-style-type: none"> udruživanje sa devijantnim vršnjacima loša veština komunikacije sa vršnjacima slaba povezanost sa prosocijalnim vršnjacima 	<ul style="list-style-type: none"> povezanost sa prosocijalnim vršnjacima
Škola	<ul style="list-style-type: none"> slabi rezultati u školi ponavljanje razreda slaba posvećenost obrazovanju antisocijalno ponašanje u nižim razredima školski uslovi (loša struktura) 	<ul style="list-style-type: none"> posvećenost učenju
Zajednica	<ul style="list-style-type: none"> velika mobilnost (česte promene mesta boravka) slaba podrška zajednice (susedi, crkva) kriminalna potkultura ekonomski deprivisana sredina dostupnost oružja 	<ul style="list-style-type: none"> podrška zajednice uključenost u aktivnosti crkve

U jednom pregledu rezultata pitsburške studije K. Browning i R. Loeber pružaju objašnjenje razvoja prestupničkih karijera mladih i navode tri razvojna puta:

- (1) konflikt sa autoritetom, koji se manifestuje pre dvanaeste godine starosti, najpre tvrdoglavošću, a kasnije inatom i suprotstavljanjem autoritetu (skitničenje, bežanje od kuće, ostajanje kasno noću),
- (2) prikriiveni put koji uključuje manje prestupe (laganje, sitna krađa po prodavnicama), nakon čega slede ozbiljniji prekršaji (prevare, provalne i teške krađe) i teže prestupništvo,
- (3) otkriveni put koji se ispoljava najpre siledžijskim ponašanjem, koje kasnije prate krivična dela sa elementima nasilja (Browning, Loeber, 1999).

Jedan od zaključaka istraživanja je da prestupničko ponašanje mladih nastaje kao rezultat individualnih kvaliteta pojedinca (ličnost, inteligencija i sl.) i dejstva njihovog socijalnog okruženja (roditelji, vršnjaci, susedi) u različitim okolnostima (porodica, škola). Kompilaciju rezultata nekih od istraživanja na temu faktora rizika (Browning, Loeber, 1999; Henggeler i sar., 1998; Howell, 1995) prikazaćemo u sledećoj tabeli. Faktori rizika i zaštitni faktori podeljeni su u pet domena: individua, porodica, grupe vršnjaka, škola, zajednica.

Individualne karakteristike

Pregled rezultata jedne obimne metaanalize (J. Hawkins i sar., 1998) ukazuje nam na to da individualni psihološki faktori kao što su agresivnost, hiperaktivnost, nemiran duh, impulsivnost, problemi sa pažnjom i koncentracijom predstavljaju važne prediktore prestupničkog ponašanja. Rano ispoljavanje različitih oblika devijantnog ponašanja, izražavanje antisocijalnih stavova i verovanja su takođe u korelaciji sa prestupništvom. Faktori rizika u predškolskom uzrastu se donekle razlikuju u odnosu na adolescentni period. Najveći značaj se pridaje individualnim faktorima i faktorima porodice. Tako, na primer, fizička agresivnost deteta, ocenjena od strane vaspitača u zabavištu, predstavlja najbolji prediktor kasnijeg nasilničkog ponašanja (Loeber, Farrington, Petechuk, 2003). Neki autori navode da medicinski i fiziološki faktori poput komplikacija tokom trudnoće i porođaja mogu uticati na kasniji razvoj nasilničkog ponašanja, ali su rezultati sličnih studija kontradiktorni (Hawkins i sar., 2000).

Porodica

U literaturi se mogu naći podaci o velikom broju studija koje ispituju povezanost porodičnih faktora sa prestupništvom mladih. Autori su, osim u ređim slučajevima, generalno saglasni u pogledu izdvajanja faktora koji predviđaju buduće problematično ponašanje deteta. Studija Farringtona (1989) ističe posebno sledeće: loše vaspitanje deteta, autoritativan stil vaspitanja, slab nadzor, stroga disciplina, surov ili pasivan odnos, nebriga prema detetu, neslaganje roditelja u pogledu načina vaspitanja. Antisocijalno ponašanje roditelja, kriminalitet u porodici, sklonost ka alkoholu i narkoticima takođe se ubrajaju u prediktivne faktore, mada rezultati nekih studija ne ukazuju na značajnu korelaciju (McCord, 1979). Fizičko zlostavljanje i zanemarivanje deteta takođe su u vezi sa budućim prestupničkim ponašanjem (Smith, Thornberry, 1995).

Brojna istraživanja pokazuju da način na koji roditelji vaspitavaju dete može znatno uticati na razvoj problema u ponašanju. Neadekvatne reakcije roditelja, bilo da se radi o pasivnom ili prestrogom reagovanju, mogu povećati rizik nastanka kasnijih problema deteta sa agresivnošću (Vasiljević, 2005b). Određene razlike postoje i u pogledu načina vaspitanja dece različitog pola. Tako J. Smetana primećuje da majke devojčica reaguju na prestup svog deteta ukazujući

im na posledice koje takvo ponašanje može imati, dok majke dečaka u istoj situaciji pribegavaju kažnjavanju (Keenan, 2002).

Jedan od najčešće pominjanih modela nastanka antisocijalnog ponašanja je *koersivni model* (Patterson i sar., 1992.), koji se "posebno bavi neefikasnim disciplinovanjem od strane roditelja, nedostatkom roditeljskih veština, koja je ispoljena kroz hostilnost roditelja, zameranje, vik i psovanje zbog relativno trivijalnih stvari i pretnje fizičkim kaznama bez izvršenja. Dete uči da pobeđuje u ovim situacijama pokušaja disciplinovanja tako što eskalacijom agresije (koja već postoji kao model "uspešnog" ponašanja u porodici) natera roditelja da se povuče. Ono tako uči da se agresivno ponašanje isplati" (Hrnčić, 2003).

Uticaj vršnjaka

Rezultati nekoliko studija pokazuju da je uticaj vršnjaka od izuzetnog značaja za formiranje stavova i oblikovanje modela ponašanja. Prema jednom istraživanju iz 1995. (Hawkins, Catalano i sar.) uticaj najbližih srodnika (braća, sestre) na prestupničko ponašanje je od primarnog značaja u periodu adolescencije i više je naglašen u slučaju devojčica nego dečaka. Lipsey i Derzon (1998) pokazuju da je povezanost sa grupama maloletnih prestupnika jedan od ključnih prediktora prestupničkog ponašanja. Još snažniji uticaj na prestupničko ponašanje adolescenta ima udruživanje u gangove, a efekti su izraženiji u slučaju slabije komunikacije mladih sa roditeljima. Elliot (1994) navodi da, nasuprot tome, druženje sa vršnjacima koji ne odobravaju prestupničko ponašanje deluje u pozitivnom smeru (Hawkins i sar., 2000).

Škola

Deca koja nisu posvećena učenju, imaju slabiji uspeh u školi i niske aspiracije u pogledu obrazovanja su pod većim rizikom prestupništva nego ostali učenici (Herrenkohl, 2001). Istraživanje uticaja školskih pravila i normi na prestupništvo nalazi da sankcije poput suspenzije i izbacivanja iz škole imaju negativne konsekvence na ponašanje, a jedna studija u Engleskoj pokazuje da stroga školska disciplina i kažnjavanje učenika zapravo doprinose porastu neželjenog ponašanja.

Zajednica

Život u siromašnim, socijalno deprivisanim sredinama povećava verovatnoću uključivanja u kriminalne aktivnosti. Zajednica koja je dezorganizovana, sa velikom stopom kriminaliteta, gangovima, dostupnost droge i oružja, afirmativna slika nasilja u medijima predstavlja faktore koji povećavaju rizik prestupništva maloletnika (Brewer i sar., 1995).

Faktori rizika imaju kumulativno dejstvo, što znači da povećanjem broja faktora verovatnoća prestupništva višestruko raste. Prema rezultatima nedavnog istraživanja (Herrenkohl, 2000) verovatnoća da će desetogodišnjak koji je izložen šest ili više faktora rizika izvršiti delo nasilja sa 18 godina starosti je deset puta veća nego u slučaju njegovog vršnjaka sa jednim faktorom rizika. Međutim, mnogi adolescenti sa višestrukim faktorima rizika nikada ne izvrše prestupničko delo. Dakle, faktori rizika mogu povećati verovatnoću prestupništva, ali ne čine prestupništvo izvesnim (Shader, 2002).

Paradigma faktora rizika je još uvek daleko od teorije koja objašnjava etiologiju maloletničkog prestupništva. Izučavanje faktora rizika i zaštitnih faktora ima pre svega praktičan značaj u unapređenju programa prevencije i tretmana prestupništva mladih. Stečena saznanja mogu se uspešno primeniti prilikom izrade instrumenata za identifikovanje onih faktora koji kod pojedinih maloletnika u različitim fazama razvoja povećavaju, odnosno umanjuju, rizik nastanka prestupničkog ponašanja.

4.4.1. Statički i dinamički faktori rizika

Jedna od najvažnijih postavki socijalno-psihološkog pristupa jeste da su najbitniji faktori koji određuju kriminalno ponašanje pojedinca dinamički, što znači promenljivi. Za razliku od statičkih faktora, kao što su pol, godine starosti, kriminalna prošlost, na koje ne možemo uticati, dinamički faktori nam ukazuju na one karakteristike prestupnika koje mogu biti meta intervencije. Osoba može da menja svoje stavove, sisteme vrednosti, prestane da koristi drogu, promeni društvo itd. Čak i antisocijalne crte ličnosti mogu biti promenjene, ako antisocijanu ličnost ne posmatramo u uskom dijagnostičkom smislu psihopatije. Na isti način može se menjati konstelacija dinamičkih atributa prestupnika koji predstavljaju *faktore rizika* za nastanak kriminalnog ponašanja, kao što su impulsivnost, egocentrizam, agresivnost, neprijateljski stav, traganje za uzbuđenjima, manjak empatije i sl. (Bonta, 2000: 14-18).

Teorija naglašava značaj objektivnog i sistematičnog procenjivanja dinamičkih faktora rizika, koji podjednako kao i statički služe za predviđanje kriminalnog ponašanja. Što je još važnije, promena dinamičkih faktora direktno je povezana sa promenama recidivizma. Analizirajući preko 100 studija na temu povezanosti određenih faktora sa recidivizmom, P. Gendreau sa saradnicima je došao do rezultata prikazanih u tabeli 2.

Tabela 2. Faktori rizika recidivizma (Gendreau, 1996)

Faktor rizika	Koef. korel. (r)
Antisocijalna podrška	.21
Antisocijalno mišljenje	.18
Antisocijalna ličnost	.18
Kriminalna prošlost	.16
Obrazovanje/posao	.13
Godine/pol/rasa	.11
Inteligencija	.07
Niži socijalni status	.05
Personalni problemi	.05

Na osnovu ovih rezultata D. Andrews i J. Bonta su izdvojili četiri glavne grupe faktora koji imaju najveći empirijski značaj u procenjivanju rizika recidiva i potreba prestupnika za tretmanom i pružaju smernice za izradu instrumenata za procenu i klasifikaciju. Od navedenih, tri faktora predstavljaju dinamičke faktore rizika (antisocijalna podrška, antisocijalno mišljenje i antisocijalna ličnost), što znači da mogu poslužiti kao predmet promene putem tretmana (Andrews, Bonta, 1994). Dok se statički faktori koriste za procenu rizika prestupnika, dinamički su osnov za izradu instrumenata za procenu potreba maloletnika za tretmanom. Pravilno identifikovanje ovih faktora je preduslov za planiranje i realizaciju programa tretmana koji će na efikasan način odgovoriti potrebama maloletnika.

Procena maloletnih prestupnika

Napuštanje retributivnog modela reakcije na prestupničko ponašanje i postavljanje resocijalizacije kao glavnog cilja primene krivične sankcije uslovalo je pomeranje interesovanja sa krivičnog dela na izvršioca. Potreba za zaštitom maloletnika potiskuje značaj krivičnog dela prilikom određivanja sankcije, pa samim tim i procena maloletnih prestupnika dobija jednu novu dimenziju i ulogu. Ispitivanje psiholoških karakteristika i socijalnih prilika maloletnih prestupnika danas igra centralnu ulogu u svim fazama maloletničkog pravosuđa. Ovim postupkom se omogućava dosledno poštovanje principa individualizacije, jednog od ključnih principa resocijalizacije.

5.1. Šta je procena?

Postupak ispitivanja svojstava ličnosti i socijalnih okolnosti maloletnika najčešće se u literaturi označava terminima opservacija, kriminološka ekspertiza, medicinsko-psihološko i socijalno proučavanje ličnosti, kliničko proučavanje ličnosti i sl. Prof. Sibinović navodi izraz opservacija pod kojom, u širem smislu, podrazumeva "skup metoda i instrumenata za proučavanje ličnosti, odnosno delatnost i akciju u cilju što boljeg upoznavanja ličnosti" (Sibinović, 1973: 14).

Na naučnom seminaru u Belgiji 1951. usvojena je definicija naučne opservacije: "medicinsko-psihološko i socijalno proučavanje koje omogućuje upoznavanje svih faktora koji su uslovi vladanja delinkventa – poznavanje koje će odrediti kakve mere treba primeniti da bi se postigla njegova efikasna društvena readaptacija i adekvatna zaštita društva" (Ignjatović, 2000: 291).

Kao što neki autori primećuju, upotreba izraza ispitivanje, ekspertiza, opservacija ukazuje na fokusiranje ka negativnim aspektima ličnosti i naznačava pasivnu ulogu ispitanika, pa se Đ. Stakić opravdano zalaže za naglašavanje pozitivnih strana individue predlažući izraz "procena potencijala i potreba za tretmanom" (Stakić, 1991: 155). U angloameričkoj stručnoj literaturi u upotrebi je termin *offender assessment*, koji možemo prihvatiti sa sličnim konotacijama, pa ćemo na narednim stranicama postupak ispitivanja ličnosti i socijalnih prilika maloletnika najčešće označavati izrazom procena prestupnika.

Pod procenom maloletnih prestupnika se podrazumevaju svi postupci koji obuhvataju procenu opasnosti prestupnika, procenu rizika i potreba za tretmanom, kao i mogućnosti i potencijala prestupnika.

Procena opasnosti prestupnika podrazumeva procenu rizika agresivnog ponašanja maloletnika prema drugim osobama i prema samom sebi.

Procena rizika predstavlja postupak ocene verovatnoće da će maloletni prestupnik izvršiti neki prestup u okviru određenog vremenskog perioda.

Procena potreba se sastoji u otkrivanju onih karakteristika maloletnika i njegovog socijalnog okruženja koji mogu biti predmet promena putem tretmana.

Značajan deo procene je ocena mogućnosti i potencijala maloletnika i otkrivanje onih karakteristika koje mogu uticati na reakciju prestupnika na tretman da prihvati i usvoji obrasce društveno prihvatljivog načina ponašanja.

5.2. Značaj procene

Od vremena Makarenkovih metoda prevaspitanja "besprizorne dece" i ekstremnog stanovišta o bespotrebnosti i štetnosti postupaka ispitivanja ličnosti proteklo je mnogo godina penološke teorije i prakse. Uvažavajući značaj radova jednog od pionira resocijalizacije, moramo konstatovati da sa ove istorijske distance nije potrebno posebno dokazivati da "spaljivanje biografija" ne može pomoći rešavanju problema maloletničkog prestupništva.

Značaj i ciljevi procene maloletnih prestupnika su određeni specifičnostima krivičnog položaja maloletnika. Svrha procene maloletnih prestupnika je potpuno usaglašena sa svrhom izricanja krivičnih sankcija prema maloletnicima.

Pouzdana i validna procena je veoma važan segment postupanja prema maloletniku u svim fazama maloletničkog pravosuđa. Za pravilno donošenje odluka neophodno je proceniti različite osobine, crte ličnosti, stavove, vrednosti, kompetencije maloletnika, kao i karakteristike njegovog socijalnog okruženja. Mnogi autori su saglasni, a to i brojne kriminološke studije potvrđuju, da je prethodno ponašanje najbolji prediktor budućeg ponašanja (Loeber, 2003). Iz tog razloga svaki postupak procene maloletnika podrazumeva prikupljanje podataka o njegovoj kriminalnoj istoriji i istoriji poremećaja ponašanja.

Procena koja se obavlja u sistemu maloletničkog pravosuđa razlikuje se u pogledu ciljeva i formi. Procena opasnosti prestupnika je od značaja u cilju klasifikacije i donošenja odluka u vezi sa bezbednošću (moguće agresivno ponašanje prema osoblju i ostalim štićenima, rizik od suicida i samopovređivanja, rizik od bekstva i sl.). Međutim, ona takođe utiče i na planiranje tretmana. Odluke o trajanju, intenzitetu, modalitetima tretmana donose se na osnovu rezultata procene opasnosti prestupnika. Neki instrumenti i postupci su namenjeni za procenu rizika opšteg recidiva, drugi za procenu rizika ponavljanja težih krivičnih dela, a treći za nasilna dela. Rezultati merenja rizika mogu biti relevantni za donošenje odluke o određivanju pritvora, stepenu nadzora u zajednici ili institucionalnim uslovima i određivanju intenziteta servisa koji se pruža maloletniku.

Posebni instrumenti i postupci se koriste za procenu kriminogenih potreba. To su dinamički faktori rizika koji mogu da se menjaju, čime se može delovati na smanjenje verovatnoće ponavljanja kriminalne aktivnosti. Značaj procene kriminogenih potreba se sastoji u tome što ona usmerava intervenciju ka faktorima rizika prestupništva. Ukoliko su, na primer, loša briga od strane roditelja ili negativan uticaj vršnjaka faktori rizika - potreba maloletnika, logično je da oni budu ciljevi intervencije prema kojima treba usmeriti resurse na odgovarajući način.

Interpretacija prikupljenih podataka, "bilo da se ona odvija na semantičkom ili teorijskom nivou, treba da omogući postavljanje valjane dijagnoze, bez koje se ne može preduzeti nijedan ozbiljniji korak u praksi; treba da ukazuje šta treba preduzeti na relaciji sa maloljetnikom kako bi se proces resocijalizacije adekvatnije odvijao" (Gutović, 1976: 202).

5.3. Principi procene

Kao rezultat dugogodišnjih istraživanja i metaanaliza sprovedenih 1990. i 1994. godine kanadski autori sa Carleton univerziteta, Donald Andrews, James Bonta i Robert Hoge, postavili su pet principa efikasnih programa tretmana:

1. princip rizika (*Risk principle*),
2. princip potreba (*Need principle*),
3. princip responsivnosti (*Responsivity principle*),
4. princip profesionalne diskrecije (*Professional discretion principle*),
5. princip integriteta programa tretmana (*Program integrity principle*).

Ovi istraživači, među vodećima u svetu u oblasti krimiologije, iako često osporavani, uspeali su da potvrde značaj svojih ideja odupirući se pritiscima koji su, kako slikovito kaže D. Andrews, u jednom periodu, naročito u SAD "pretili da penologiju pretvore u oblast zaokupljenu umetnošću kažnjavanja i nauku o represiji" (Andrews, 1989). Pokušavajući da rehabilituju ideju resocijalizacije, oni polaze od osnovne pretpostavke da se kriminalno ponašanje može predvideti i da se na njega može uticati.

U analizi 154 kontrolisane studije na temu efikasnosti tretmana D. Andrews sa saradnicima je pokazao da "adekvatni" programi tretmana mogu uticati na redukovanje recidivizma preko 50% u poređenju sa "neadekvatnim" programima, koji prema statističkim podacima rezultuju povećanjem recidivizma. Termin adekvatan program odnosi se na usklađenost sa pomenutim principima; dakle programi koji selektuju kandidate za tretman i koji su usmereni na faktore direktno povezane sa kriminalnim ponašanjem.

Princip rizika ističe značaj ispitivanja rizika recidivizma prestupnika i polazi od pretpostavke da se kriminalno ponašanje može predvideti na osnovu određenih faktora. Neki od njih, kao što je kriminalna prošlost, jesu statički, nepromenljivi, a drugi kao što su upotreba droga i alkohola, antisocijalni stavovi, antisocijalno udruživanje su dinamički, znači promenljivi. U praksi je pokazano da je korišćenjem odgovarajućih instrumenata za procenu rizika moguće klasifikovati prestupnike prema relativnoj verovatnoći recidiva sa preciznošću do 80%. Princip rizika naglašava da intenzitet tretmana treba da bude u skladu sa stepenom rizika prestupnika. Istraživanja su pokazala da teži prestupnici imaju veće koristi od intenzivnih i ekstenzivnih tretmana, dok se kod lakših prestupnika bolji rezultati postižu minimalnim tretmanom ili bez ikakve intervencije. To znači da prestupnici visokog rizika treba da budu podvrgnuti intenzivnijim programima intervencije, dok se prema prestupnicima nižeg stepena rizika mogu preduzeti blaže mere i postupci (Andrews, Bonta, Hoge, 1990). Postupajući u skladu sa principom rizika omogućava se usmeravanje raspoloživih resursa ka prestupnicima koji imaju veću potrebu za tretmanom, dok se istovremeno smanjuje nivo uplitanja u život manje rizičnih prestupnika.

Princip potreba ukazuje na one karakteristike prestupnika koje bi trebalo da budu predmet intervencije. Proces resocijalizacije prestupnika podrazumeva vršenje uticaja na dinamičke faktore rizika, koje autori označavaju kriminogenim

potrebama prestupnika. Prema P. Gendreau, to su svi oni stavovi, vrednosti, verovanja i ponašanja prestupnika koji podržavaju:

- a) negativne stavove prema svim oblicima autoriteta i konvencionalnom delovanju,
- b) devijantne vrednosti kojima se opravdava agresija, neprijateljski stav i zloupotreba supstanci,
- c) racionalizaciju antisocijalnog ponašanja kojom pojedinac sebe oslobađa moralnih ograničenja.

Pored kriminogenih postoje i nekriminogene potrebe prestupnika, koje mogu biti meta intervencije, ali nemaju uticaj na recidivizam. J. Bonta navodi sledeću podelu:

- *kriminogene potrebe*: prokriminalni stavovi, kriminalno udruživanje, zloupotreba supstanci, antisocijalna ličnost, slaba veština rešavanja problema, neprijateljski stav/agresivnost;
- *nekriminogene potrebe*: samopouzdanje, anksioznost, osećanje otuđenosti, psihološka uznemirenost, osećaj pripadnosti grupi.

Princip responsivnosti odnosi se na potrebu usaglašavanja karakteristika tretmana sa karakteristikama prestupnika. Tretman možemo posmatrati kao proces učenja i stoga je neophodno sagledati sve one faktore koji ga olakšavaju ili otežavaju. Dakle, uspeh tretmana direktno zavisi od načina i uslova pod kojima se tretman sprovodi (tipovi, modaliteti, struktura tretmana, veština i interesovanja vaspitača itd.). Faktori koji mogu uticati na odziv tretmanu su: godine starosti, pol, nacionalnost, socioekonomski status, anksioznost, depresivnost, postojanje mentalnih oboljenja i poremećaja ličnosti, verbalna inteligencija, motivacija itd. Neke individualne karakteristike kao što su anksioznost, samopouzdanje, pol, mentalna oboljenja mogu se pronaći i u generalnoj populaciji, dok su neke (slabe verbalne i socijalne veštine, neadekvatno rešavanje konfliktnih situacija, konkretno razmišljanje i sl.) uobičajenije za populaciju prestupnika. Analiza ovih faktora može jasno pokazati zašto su određeni modaliteti tretmana prikladniji za prestupnike sa različitim karakteristikama.

Dakle, princip rizika nam pomaže da ustanovimo **ko** treba da bude podvrgnut tretmanu, princip potreba **šta** treba da bude meta intervencije, a princip responsivnosti **kako** postići maksimalne efekte tretmana.

Princip profesionalne diskrecije daje mogućnost stručnjaku koji obavlja procenu da na osnovu svoje profesionalne kompetencije delimično promeni preporuku zasnovanu na numeričkim rezultatima ukoliko smatra da postoje faktori koji nisu obuhvaćeni instrumentom, a u cilju poboljšanja konačne procene karakteristika prestupnika i njegove odgovarajuće klasifikacije.

Princip integriteta programa tretmana donekle ograničava slobodu individualizacije intervencije i odnosi se na stepen do kojeg je praktična realizacija programa u skladu sa teorijskim postavkama i planom programa. Integritet programa je od izuzetnog značaja za evaluaciju rezultata i komparaciju podataka prikupljenih iz različitih izvora. Za takvu evaluaciju veoma je važno znati da je program sproveden na konzistentan način u svim domenima. Program koji poseduje integritet je projektovan od strane kvalifikovanih stručnjaka, pruža trening i obuku osoblja i nudi intenzivan servis i asistenciju.

Ovim principima mogla bih dodati još jedan, po meni veoma značajan princip, koji proizilazi iz tri osnovna vida individualizacije – zakonske, sudske i penalne, a to je individualizacija postupka procene.

Individualizacija postupka procene bi podrazumevala primenu minimalnih sredstava i postupaka procene dovoljnih za pravilno sagledavanje potreba za intervencijom, kao i potencijala i mogućnosti maloletnika. Naime, osobenost

svakog maloletnika, kao i različitost metoda i instrumenata kojima raspoložemo, nameće zahtev za prilagođavanje postupka procene svakom pojedinačnom slučaju. Potpuno je jasno da nema potrebe za primenom istovetne kompleksne procedure procene, koja može biti veoma neprijatno iskustvo za ispitanika i u nekim slučajevima naneti štetu maloletniku. Umesto toga, moguće je, korišćenjem standardizovanih preliminarnih instrumenata, najpre detektovati potencijalno problematične oblasti, a zatim prema potrebi izvršiti dubinsku procenu konkretnih faktora povezanih sa delinkventnim ponašanjem.

5.4. Kvalitet procene

Kvalitet postupka procene se određuje na osnovu različitih parametara: validnost - valjanost (*validity*), pouzdanost (*reliability*), diskriminativnost i objektivnost. Ključni elementi za određivanje kvaliteta procene, odnosno nekog instrumenta za merenje su validnost i pouzdanost. Validnost se odnosi na pitanje da li se instrumentom meri upravo ono što bi trebalo da se izmeri i da li se na osnovu dobijenih rezultata može predvideti neki ishod (npr. buduće ponašanje). Postoje različiti oblici validnosti: konstruktna, kriterijumska, konkurentna, prediktivna. Ocena konstruktne validnosti merenja podrazumeva ispitivanje korelacije u odnosu na varijable za koje se osnovano pretpostavlja da su teorijski relevantne. Kriterijumska validnost pokazuje da li postoji korelacija mere sa kriterijumskom merom za koju je poznato da je validna. Kada se kriterijumska mera prikuplja istovremeno kada i mera koju validujemo, ispituje se konkurentna validnost merenja, a kada se kriterijumska mera prikuplja kasnije, reč je o prediktivnoj validnosti mere čija se validnost ocenjuje. Na primer, prediktivna validnost instrumenta za procenu rizika recidiva se ocenjuje tako što se rezultat procene upoređuje sa stvarnim podacima o kasnijem kriminalnom ponašanju ispitanika.

Pouzdanost pokazuje stepen doslednosti merenja, odnosno u kojoj meri se primenom instrumenta dobijaju isti ili slični rezultati za istog pojedinca u različitim vremenskim periodima i različitim uslovima. Pouzdanost se odnosi na stabilnost, odnosno doslednost u postupku merenja i može se procenjivati pomoću različitih metoda: test-retest, paralelne forme, unutrašnja konzistencija. Svim ovim postupcima se procenjuje uticaj varijanse greške na rezultat merenja (Hoge i sar., 2008: 58). Pouzdanost je potreban ali nedovoljan uslov za validnost. Merenje može biti pouzdano, a da pri tom ne bude validno, što znači da možemo dobiti precizno izmerene podatke, a da oni uopšte ne budu relevantni za oblast koja je predmet merenja.

Diskriminativnost, odnosno osetljivost merenja se odnosi na sposobnost instrumenta da uoči razlike između ispitanika. Što je instrument osetljiviji, to je bolji, jer pruža mogućnost klasifikovanja ispitanika prema datim karakteristikama.

Objektivnost je karakteristika procene ili instrumenta koja ukazuje na to da merenje ne zavisi od toga ko vrši procenu. Što ocena manje zavisi od ocenjivača, to je i objektivnija.

Iako pouzdanost i validnost predstavljaju osnovu za evaluaciju merenja, postoje i druga pitanja relevantna za izbor instrumenta i postupka procene. Jedna od njih je klinička upotrebljivost instrumenta. Izabrane mere moraju biti u skladu sa ciljevima procene i karakteristikama ispitanika koji će biti procenjivani. Primera radi, neće biti nikakve koristi od procene kognitivnih sposobnosti maloletnika ukoliko taj domen nije relevantan za odluku o raspoređivanju ili određivanju tretmana (Hoge i sar., 2008: 59).

Na kvalitet procene svakako utiče i "ljudski faktor", koji prvenstveno zavisi od nivoa stručnosti i kompetentnosti procenjivača. Različiti instrumenti za

procenu zahtevaju različite nivoe profesionalne kompetencije. Za administriranje i tumačenje rezultata nekih alata za procenu je neophodan usko specijalizovan profil stručnjaka, dok su za primenu drugih dovoljne opšte kvalifikacije psihologa, pedagoga, socijalnog radnika ili probacionog službenika. U najvećem broju slučajeva potrebno je izvršiti obuku stručnjaka za primenu instrumenata, uz koje autori obično prilažu priručnike i neophodnu dokumentaciju.

5.5. Metodologija procene

Postoje dva osnovna metodološka pristupa pitanju procene prestupnika i predviđanja budućeg kriminalnog ponašanja. Prvi je klinički metod, koji se oslanja na subjektivnu, profesionalnu procenu varijabli koje teorija smatra relevantnim. Drugi pristup se odnosi na strukturisan, statistički metod procene i ostavlja manje prostora za subjektivnu interpretaciju. U prvom slučaju potrebno je iskustvo i profesionalna veština kako bi se opazilo manifestovanje određene varijable. Ispitivač može postavljati različita pitanja od slučaja do slučaja. Problem koji se javlja se sastoji u tome što način prikupljanja informacija može uticati na odgovore ispitanika, pa samim tim i na pouzdanost procene. Primenom testa procena se obavlja standardizovanim postupkom, pitanja se postavljaju i odgovori beleže uvek na isti način. Može se reći da je ovaj metod sistematičniji, dobijeni rezultati mogu biti kvantifikovani i korišćeni za komparaciju, a validnost rezultata se može evaluirati.

Značajan deo postupaka procene koja se sprovodi u sistemu maloletničkog pravosuđa je po prirodi kliničkog tipa, što znači da su bazirani na manje-više neformalnim metodama prikupljanja informacija putem intervjua ili pregledom postojeće dokumentacije. Odluku najčešće donose psiholozi, psihijatri ili probacioni službenici integrišući ove podatke na bazi svog profesionalnog iskustva (Hoge i sar., 2008: 56). Međutim, mnoga istraživanja ukazuju na činjenicu da klinička procena ima ograničenu pouzdanost i validnost, pogotovo u poređenju sa procenom baziranom na standardizovanim, statističkim instrumentima (Grisso, Tomkins, 1996; Grove, Meehl, 1996; Grove i sar., 2000).

U literaturi se navodi nekoliko osnovnih prednosti standardizovanih instrumenata za procenu. Ovi instrumenti pružaju korisniku strukturisan format za prikupljanje i sintezu informacija. Ajtemi su izvedeni empirijski, a skorovanje se obavlja primenom algoritma koji je najčešće testiran na normiranom uzorku. Za razliku od kliničke metode, gde se ocena može znatno razlikovati od stručnjaka do stručnjaka, standardizovani instrumenti obezbeđuju doslednost u merenju, nezavisno od toga ko vrši procenu i u kojim okolnostima se ona obavlja. Pouzdanost i validnost strukturisanog instrumenta se može oceniti, što je daleko teže kada je reč o kliničkoj proceni. Postoje, međutim, i određeni problemi u primeni standardizovanih instrumenata. U pojedinim situacijama administriranje instrumenta podrazumeva primenu kliničkih metoda (neki ajtemi zahtevaju da stručnjak sam proceni, na primer, da li je adekvatan nadzor od strane roditelja). Postoje i slučajevi kada merenje ne pruža dovoljno informacija za donošenje odluke, pa konačna ocena zavisi od kliničke procene stručnjaka (Hoge i sar., 2008: 57).

Prednosti merenja instrumentima za procenu rizika ogledaju se u njihovoj konzistentnosti, što znači da će na osnovu prikupljenih podataka o maloletniku uvek dati jednaku procenu, za razliku od subjektivnog suda koji je često, bez obzira na iskustvo i veštinu stručnjaka, opterećen brojnim uticajima. Studije koje su se bavile poređenjem kliničkog i statističkog metoda u predviđanju recidivizma prestupnika daju prednost ovom drugom, ocenjujući ga "preciznijim". Ovo svakako treba staviti pod navodnike, jer ni merenja fizičkih veličina ne možemo

obaviti sa apsolutnom tačnošću, a to pogotovo važi onda kada za predmet merenja imamo promenljive kategorije, kao što su osobine ličnosti, sposobnosti, stavovi, vrednosti. Međutim, jasno je da se u praksi mogu javljati i okolnosti koje nisu obuhvaćene instrumentom i koje mogu izazvati greške. Greške u proceni karakteristika ličnosti mogu, dakako, imati teške posledice, pa je jedan od ciljeva procenjivača da mogućnost greške svede na najmanju moguću meru.

Sa stanovišta etike jedan od problema koje treba razmotriti su takozvani lažni pozitivni i lažni negativni rezultati. Lažni pozitivni rezultat može imati za posledicu da se prema maloletniku koji ne bi recidivirao nepotrebno primenjuju intenzivnije mere i restrikcije. S druge strane, lažni negativni rezultati mogu ostaviti po strani one prestupnike koji su potencijalno veoma opasni po društvo.

Jedan od načina za smanjenje greške je istovremena primena različitih metoda, pri čemu se one uzajamno dopunjuju i kompenzuju nedostatke one druge metode. Na primer, primenom testa se ne može sa sigurnošću znati da li je ispitanik jasno shvatio pitanje i da li je bio motivisan da iskreno odgovori. Metodom intervjua ispitivač je u prilici da potvrdi da je pitanje dobro shvaćeno i da odmeri zainteresovanost i iskrenost ispitanika. Istraživanja pokazuju da upotreba različitih metoda za procenu jedne varijable značajno povećava preciznost merenja, pa se u praksi one najčešće kombinuju (upitnici, intervjui, direktna opservacija ponašanja i sl.).

Drugi korak ka poboljšanju preciznosti sastoji se u kombinovanju pojedinačnih srodnih faktora kako bi merenje bilo što sveobuhvatnije. Faktori (ajtemi) mogu se kombinovati jednostavnim Burgess metodom (1 ako je prisutan ili 0 ako nije) ili složenijim tehnikama, pri čemu svaki faktor ima određenu težinu (vrednost). Moguće je imati veliki broj ajtema, pri čemu se ukupan skor dobija sabiranjem pojedinačnih vrednosti.

Primenom višestrukih metoda procene i kombinacijom različitih domena i faktora povezanih sa kriminalnim ponašanjem, preciznost predviđanja recidivizma znatno raste. U jednom istraživanju korelacije antisocijalnih stavova i recidivizma dobijeni su sledeći rezultati: primenom metode testa korelacija varijabli je iznosila $r=0.46$. Kada su pridodati rezultati strukturisanog intervjua $r=0.63$, a kada su ove informacije kombinovane sa drugim domenima (antisocijalna ličnost, kriminalna prošlost, godine starosti) koeficijent korelacije se povećao na $r=0.74$ (Bonta, 2000: 14-18).

U izražavanju skora koji se dobije primenom instrumenta koriste se dva osnovna formata. Prvi je kategorički, pri čemu se skor izražava u obliku diskretnih kategorija. Maloletnik se može označiti kao: nadaren, zakasnelog razvoja, ispoljava ADHD sindrom, visokog je rizika recidiva, ili se može koristiti neki drugi kategorički konstrukt.

Jedan od najpoznatijih sistema za klasifikaciju je Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, 4th ed., Text Revision (DSM-IV-TR) koji je objavilo Američko društvo psihologa 2000. godine. Kategorije koje su od posebnog značaja za kontekst maloletničkog prestupništva su: poteškoće u učenju, poremećaj pažnje, remetilačko ponašanje, zloupotreba psihoaktivnih supstanci, poremećaji raspoloženja i anksioznost.

Drugi format za izražavanje rezultata skorova su dimenzionalni konstrukti. U ovom slučaju skor je izražen u bodovima, pri čemu se individualni skor upoređuje sa normiranim vrednostima za određenu grupu.

5.6. Specifičnost procene maloletnika

Procena maloletnika se u velikoj meri razlikuje od procene odraslih prestupnika. Iz tog razloga, instrumenti koji su napravljeni za procenu odraslih ne mogu se koristiti na maloletnicima pre nego što se prilagode određenoj starosnoj kategoriji i ispita njihova validnost i pouzdanost. Posebnu pažnju potrebno je posvetiti izboru instrumenata za procenu i načinu interpretacije rezultata. Pored uzrasta, faktori značajni za procenu maloletnika mogu biti pol, rasa i etnička pripadnost.

Najvažnije je uvek imati u vidu da se adolescenti razlikuju od odraslih po mnogim svojstvima; drugačiji su procesi razmišljanja, emocionalnog odgovora, socijalnih potreba. Pored toga, procena antisocijalnog ponašanja se mora posmatrati sa razvojnog stanovišta zato što maloletnici istog uzrasta mogu biti u različitim fazama razvoja (Vincent, Griso, 2005, Prema: Hoge i sar., 2008: 60).

Dva aspekta su posebno značajna za postupak procene maloletnika. Prvo, sposobnosti adolescenata da razmišljaju i razumeju apstraktne koncepte su ograničene. Drugo, pošto je malolenik u fazi kada dolazi do značajnih promena ličnosti, emocionalnog funkcionisanja, socijalnih odnosa, potrebno je biti oprezan u donošenju zaključaka i postavljanju dijagnoza. Na primer, simptomi depresivnosti i anksioznosti mogu biti trajno i ozbiljno stanje, a isto tako mogu jednostavno nestati u toku relativno kratkog vremenskog perioda. Nije uvek jednostavno ustanoviti šta je u pitanju. Problem se sastoji u tome što treba odrediti da li je takvo stanje uobičajeno za period razvoja adolescenta ili predstavlja problem sa mogućim negativnim posledicama. Većina adolescenata se, u manjoj ili većoj meri, rizično ponaša, pa je stoga teško odrediti u kojoj meri takvo eksperimentisanje prelazi granice uobičajenog ponašanja. Stručnjak koji se bavi procenom adolescenta bi trebalo da poseduje znanja iz oblasti razvojne psihologije i senzibilitet prema potrebama mladih određenog uzrasta (Hoge i sar., 2008: 60).

Procena maloletnika obuhvata posmatranje ponašanja u različitim situacijama i različitim okruženju, analizu podataka o prethodnom ponašanju, karakteristike deteta i roditelja, porodičnih uslova, kao i primenu različitih instrumenata za ocenu ličnih svojstava deteta. Posmatranje u "laboratorijskim uslovima" ima svoje nedostatke jer se ne mogu sagledati svi faktori od značaja za procenu, pa je neophodno prikupljanje podataka iz različitih izvora. U praksi se najčešće koriste dva osnovna izvora podataka - roditelj (u najvećem broju slučajeva majka) i nastavnik. Roditelj provodi najviše vremena sa detetom i najbolje poznaje sve njegove osobine, navike, reakcije u određenim situacijama. Međutim, u praksi uvek postoji rizik nedovoljne objektivnosti i pouzdanosti ovakvih podataka, jer roditelji mogu biti veoma subjektivni kada je u pitanju njihovo dete. Prednost podataka dobijenih od strane nastavnika je u tome što se dete posmatra sa profesionalnog aspekta i u socijalnom okruženju grupe vršnjaka, gde ponašanje može biti potpuno drugačije nego u krugu porodice.

5.7. Karakteristike koje su od značaja za procenu

Prestupnici se međusobno značajno razlikuju, ne samo po stepenu motivisanosti za učešće u tretmanu, već i u smislu drugačijeg odziva na različite stilove i modalitete tretmana. Ovi faktori direktno utiču na efikasnost intervencije i u krajnjoj liniji na recidivizam.

Način na koji ljudi uče iz svog iskustva zavisi od karakteristika same ličnosti, nekih kognitivnih i socijalnih faktora. Kako navodi J. Bonta, oni ne moraju biti faktori rizika ili kriminogenih potreba individue, ali veoma utiču na način na koji pojedinac prihvata tretman i napore za promenu njegovih stavova, mišljenja

i ponašanja (Bonta, 2000: 14-18). Poznavanje tih faktora igra značajnu ulogu u izboru tipa i modaliteta tretmana kojim će se što efikasnije postići krajnji cilj – resocijalizacija prestupnika.

Nažalost, još uvek nema dovoljno empirijskih podataka koji bi potvrdili uticaj ovih faktora na efikasnost tretmana. Navešćemo neke od individualnih karakteristika koje se u teorijskim razmatranjima izdvajaju kao najvažnije u pogledu odziva prestupnika na tretman.

Tip ličnosti

Psihološke tipologije ličnosti se dugi niz godina koriste za klasifikaciju prestupnika i potrebe diferencijalnog tretmana. Među najpoznatijim je svakako *Jesness* tipologija bazirana na stepenu interpersonalne zrelosti i operacionalizovana kroz *Jesness Personality Inventory (JPI)*. Van Voorhis je ustanovila da *Jesness* tipovi ličnosti mogu biti svedeni na četiri kategorije: agresivni (Aa, Cfc, Mp), neurotični (Na, Nx), zavisni (Ap, Cfm) i situacioni (Se, Ci).

Istraživanja koja je obavila pokazala su da tipovi ličnosti nisu samo dobar prediktor kriminalnog ponašanja i osnova za planiranje intervencije, već da su pogodni i za razmatranje faktora responsivnosti. Agresivni tipovi ličnosti imaju najveći broj prijava za nasilno i agresivno ponašanje u ustanovama i nepovoljno su ocenjeni od strane osoblja. Ponašaju se na manipulativan način, često se osećaju otuđeno, ponašaju neprijateljski i izražavaju antisocijalne stavove. Neurotični tipovi imaju najveće skorove na skalama autoagresije, a takođe i na skali depresivnosti (CESD), za razliku od agresivnih i situacionih tipova. Pri tom neurotični otvoreni (Na) tip ispoljava veće probleme sa učenjem i emocionalnom kontrolom. Još jedan podatak u vezi sa neurotičnim tipovima govori da svega 30% smatra da su drugi spremni da im pomognu. Kao što je i očekivano, rezultati za situacioni i zavisni tip nisu pokazali statistički značaj, osim što su zavisni tipovi češće nepovoljno ocenjivani od strane osoblja (Johnson Listwan, 2001).

Maloletnici koji su označeni kao antisocijalne ličnosti ne samo da predstavljaju izrazito opasne prestupnike, već i njihove osobine (manjak empatije i anksioznost) ukazuju na potrebu za visokostrukturiranim intervencijama. Njihova neumorna priroda i dinamičan karakter zahtevaju tretman koji je u suštini aktivan i stimulativan.

Inteligencija

Činjenica je da se ljudi, pored ostalog, razlikuju prema stepenu inteligencije i načinu razmišljanja (konkretno nasuprot apstraktnom, impulsivno naspram reflektivnom itd.). Ima osoba koje su verbalno spretnije i brže shvataju komplikovane ideje, dok drugi nemaju takve kognitivne sposobnosti. Ako ovo prevedemo na polje tretmana, jasno je da jedan isti tip intervencije neće imati podjednak efekat na prestupnike sa različitim intelektualnim i kognitivnim sposobnostima. Prosečan maloletni prestupnik, zapravo, ne poseduje zavidne verbalne i socijalne veštine, niti racionalan način razmišljanja. Kada tretman takvog prestupnika ne uspe, obično se krivica pronalazi u njegovom otporu tretmanu i nedostatku motivacije, a ne u primenjenoj tehnici.

Intelektualni kapaciteti su veoma značajni kao faktor responsivnosti, pa neki autori ukazuju na to da su programi zasnovani na kognitivnim veštinama manje efikasni kod prestupnika sa nižim koeficijentom inteligencije (Fabiano, Porporino, Robinson, 1991). Niži stepen inteligencije može, naime, uzrokovati da osoba ne može da razume sadržaj programa i postupa u skladu sa njim. Ovo se naročito odnosi na kognitivno-bihejvioralne programe koji traže od klijenta određeni nivo verbalnih sposobnosti i posedovanje kognitivnih potencijala

(Kennedy, 2000). Merenje određenih aspekata inteligencije obavlja se standardnim psihološkim inventarima (*Wekslers IQ Scale, Culture Fair Intelligence Test* i sl.).

Antisocijalna logika

Mnogi praktičari naglašavaju da je promena antisocijalnog načina razmišljanja jedan od najvažnijih elemenata promene samog prestupnika, ali takođe priznaju da im nedostaje dovoljno veštine i znanja da se suoče sa ovim problemom.

Antisocijalna logika se ne može pojednostavljeno posmatrati kao prosto razmišljanje i planiranje kriminalne aktivnosti. Kod većine prestupnika postoji čitav sistem stavova, verovanja i obrazaca mišljenja kojima opravdavaju svoje postupke odbacujući socijalne norme i bežeći od lične odgovornosti. Mnogi prestupnici imaju osećanje da se prema njima loše postupa i prihvatajući status žrtve izgrađuju prkosan i neprijateljski stav prema drugim ljudima, pri čemu dominira logika pobjeda ili poraz. Pobediti znači naterati drugog da izgubi, a takav ishod je mnogima jedina nagrada i satisfakcija koju su ikada iskusili. To je naučeno kognitivno ponašanje. Prestupnik ne vidi vrednosti u socijalno odgovornom ponašanju, bilo zato što ono nije podržano u okviru kulture grupe kojoj pripada, bilo zato što ne pruža trenutnu satisfakciju i uzbuđenje koje donosi izvršenje kriminalnog akta (Gornik, 2001).

Potreba za pobjedom se projektuje i pojačava u odnosu prema vaspitnom osoblju i, bez obzira na ishod, osnažuje izgrađenu kognitivnu strukturu. Na taj način se zatvara začarani krug. Suočavanje sa ovakvim načinom razmišljanja zahteva stoga vrlo delikatan i racionalan pristup. Metod kažnjavanja je najčešće kontraproduktivan i samo pojačava inicijalno antisocijalno ponašanje. Naravno, alternativa nije popuštanje i blagost. Uloga autoriteta je da nameće pravila i određuje sankcije za njihovo kršenje, ali istovremeno podstiče prestupnika da svesno i promišljeno donosi odluke čime se uči ličnoj odgovornosti. Antisocijalno ponašanje najčešće nastaje kao posledica određenog načina razmišljanja, pa njegova permanentna promena zahteva delovanje na kognitivnom nivou. Promene u kognitivnoj sferi se tokom napredovanja tretmana odražavaju na respekt prema vaspitaču, što se može oceniti kao značajan pokazatelj promene prestupnika.

Anksioznost

Anksioznost kao crta ličnosti ne može se smatrati faktorom rizika ni kriminogenih potreba prestupnika. Stepennost anksioznosti je u slaboj korelaciji sa recidivizmom i nepogodan je za predviđanje kriminalnog ponašanja, ali može uticati na izbor modaliteta tretmana. Naime, kako primećuje J. Bonta, određeni programi mogu dobro funkcionisati u grupnom tretmanu manje anksioznih pojedinaca, ali za one izrazito anksiozne, koji ispoljavaju situacione poteškoće, prikladniji je individualni pristup.

Motivacija

Dugo vremena je vladalo tradicionalno uverenje da motivaciju prestupnika treba posmatrati kao stanje, odnosno kvalitet ličnosti – neko je spreman ili nije spreman da menja svoje ponašanje. Međutim, novija istraživanja ukazuju na kompleksnost procesa promene nečijeg ponašanja, koji je uslovljen interpersonalnim odnosom između stručnjaka i klijenta, pa se motivacija mora posmatrati kao dinamička varijabla. Motivaciju možemo operacionalno definisati kao "sposobnost osobe da prihvati određenu strategiju i da deluje u skladu sa njom" (Serin, Kennedy, 1997).

Prochaska i DiClemente (1986) za potrebe tretmana bolesti zavisnosti osmislili su model kojim objašnjavaju etape u procesu modifikovanja ponašanja. Prema ovom modelu, koji je u skladu sa konceptom responsivnosti, individua u procesu

promene prolazi kroz pet faza: prekontemplacija, kontemplacija, priprema, faza akcije i faza održavanja. U prvoj fazi osoba ne razmišlja o mogućnosti promene, smatra da problem zapravo ne postoji i da je uvučena u tretman zarad tuđeg interesa. Za fazu kontemplacije karakteristično je osećanje ambivalencije: osoba razmatra razloge za promenom, prisutna je svest o postojanju problema, ali ne i želja za podvrgavanjem tretmanu. U fazi pripreme mogu se uočiti određeni pomaci u promeni ponašanja, osoba pokazuje nameru da se promeni i prihvata određene kriterijume. U fazi akcije dolazi do potpunog uključivanja u tretman; aktivno se radi na korigovanju ponašanja, prihvatanju novih stavova i navika, promeni sredine. Faza održavanja je najosetljivija, pogotovo kada je osoba izložena faktorima rizika. Kada dođe do recidiva, objašnjenje najčešće ne leži u tome da prestupnik nije promenio svoje ponašanje, već da ne uspeva da održi rezultate te promene (Serin, Kennedy, 1997).

Prestupnici često prihvataju učešće u tretmanu samo zato što mogućnost odbijanja nije dobra alternativa. Merenjem određenih parametara (nivo učešća, spremnost na saradnju, pažnja, otvorenost u komunikaciji i sl.) može se proceniti motivacija i zainteresovanost prestupnika za program. Zadatak stručnjaka je da prepozna prepreke i postepeno utiče na jačanje motivacije klijenta i slabljenje otpora tretmanu. Jedna od praktičnih implikacija modela Prochaska i DiClemente je da sadržaj, intenzitet i stilove tretmana treba usklađivati ne samo sa karakteristikama prestupnika, već i u zavisnosti od faza promene u kojima se on nalazi. Za potrebe procene motivacije i spremnosti za tretman Prochaska i DiClemente su sačinili instrument URICA (*University of Rhode Island Change Assessment Scale*) koji je testiran na različitim uzorcima, ali se još uvek nalazi u fazi razvoja.

Merenje napredovanja tretmana je takođe važan deo procene. On je veoma značajan u dobijanju povratnih informacija o razumevanju sadržaja programa, sticanju veština, transferu znanja, pronicljivosti, pažnji, poverenju i saradnji sa stručnjakom. Pravi efekti tretmana mogu se sagledati tek nakon dužeg praćenja, ali motivacione varijable nam mogu pokazati kolika je korist od tretmana tokom njegovog sprovođenja i ubrzo nakon okončanja.

Pol i godine starosti takođe možemo posmatrati kao faktore responsivnosti. Neka novija istraživanja pokazuju da osobe ženskog pola imaju manje samopoštovanja od muških prestupnika. Godine starosti, same po sebi, nisu pouzdano merilo stepena zrelosti, što nam može ukazati na to kako prestupnik vidi potrebu za promenom ponašanja, kako se odnosi prema drugima i sl. Dakle, ni ove varijable se ne smeju zanemarivati jer to može dovesti do neadekvatne procene motivacije i spremnosti za prihvatanje tretmana.

5.8. Planiranje postupka procene

Dobro je poznato da uzroke maloletničkog prestupništva ne možemo tražiti samo u jednom domenu. Oni mogu biti makrosocijalni, individualni ili situacioni, a na svakom od ovih nivoa oni su višedimenzionalni. Na individualnom nivou, recimo, možemo posmatrati biološke, psihološke i socijalne faktore (porodica, škola, grupe vršnjaka, susedstvo itd.). U okviru porodičnih faktora postoji niz elemenata koji mogu biti povezani sa prestupničkim ponašanjem (kriminalitet u porodici, nebriga roditelja, zanemarivanje, zlostavljanje, alkoholizam, narkomanija, socijalna i ekonomska deprivacija itd.). Ova multikauzalnost i multidimenzionalnost problema maloletničkog prestupništva nalažu jedan sveobuhvatni pristup proceni maloletnika pri čemu moramo uzimati u obzir čitav niz navedenih faktora.

Svojevremeno su E. i S. Glueck vršili istraživanja u oblasti prevencije na populaciji maloletnika koristeći samo jedan domen varijabli - karakteristike

porodice. Takav pristup se može smatrati jednostranim, nepotpunim i nedovoljno naučno utemeljenim i danas je skoro nezamislivo obavljati procenu maloletnika koristeći samo jednu grupu faktora. S druge strane, procena koja bi obuhvatala sve uzročne faktore bila bi nepraktična i neekonomična u smislu utroška vremena, novca i ljudske energije. Naravno, postavlja se i pitanje potrebe za opsežnom procenom u određenim slučajevima i opravdanosti primene složenih metoda ispitivanja koje može predstavljati neprijatno iskustvo za ispitanika. Zato je prilikom usvajanja strategije procene zasnovane na određenom teorijskom modelu, izrade instrumenata i samog izvođenja postupka procene veoma važno pronaći pravi balans između dva osnovna zahteva: sveobuhvatnost i ekonomičnost.

Kada je reč o planiranju postupka procene, Hoge i sar. (2008) primećuju da se u praksi maloletničkog pravosuđa sprovođenje procene i primena rezultata procene često obavljaju na rutinski način, što nije dobro u svetlu značaja koji procena ima u procesu donošenja odluka. Trebalo bi razmotriti brojne korake u planiranju postupka procene.

Osnovni faktor koji usmerava planiranje postupka procene bi trebalo da bude njena svrha i kontekst u kome se procena obavlja. Procena se može obavljati kako bi se ocenio rizik ponovnog izvršenja krivičnih dela maloletnika i identifikovali faktori koji deluju na takvo ponašanje. Procena se, međutim, može sprovoditi u druge svrhe, npr. procena rizika samoubistva ili agresivnog ponašanja u institucionalnim uslovima, pa postupak procene treba uskladiti sa ovim ciljevima (Hoge i sar., 2008). Takođe bi trebalo voditi računa o individualizaciji postupka procene, što pored ostalog znači da instrumenti i postupci procene odgovaraju konkretnom slučaju. Instrumenti koji se koriste za odrasle prestupnike se ne mogu koristiti za maloletnike bez prethodnog normiranja na odgovarajućem uzorku. Isto važi i za razlike između polova (norme koje odgovaraju muškim prestupnicima ne mogu biti primenljive za devojke), uzrasne kategorije, kulturološke, etničke i druge osobenosti populacije koja će biti ispitivana.

Trebalo bi razmotriti određena etička pitanja koja se mogu javiti u zavisnosti od faze u kojoj se vrši procena. Procena koja se obavlja na zahtev tužioca može imati značaj za utvrđivanje krivične odgovornosti i donošenje odluka u vezi sa krivičnim postupkom. U drugim fazama se obavljaju postupci koji imaju za cilj klasifikovanje maloletnika i dobijanje informacija koje su važne za planiranje tretmana. Procena koja se obavlja u penalnoj fazi ima za cilj ocenjivanje progressa tretmana i može uticati na različite odluke koje se odnose na status osuđenog (raspoređivanje u drugu grupu ili ustanovu, uslovni otpust i sl.). Rezultati procene i preporuke procenjivača se u svakoj od faza sistema maloletničkog pravosuđa upućuju na adresu nekog autoriteta koji donosi odluke o maloletniku i takve informacije moraju biti, u skladu sa principom profesionalne etike, tačne, potpune, precizne, nedvosmislene. Odluka koja se donosi o maloletniku treba da bude zasnovana na rezultatima procene, ali ne sme da bude pristrasna i da usmerava tu odluku. Pružanje informacija koje mogu uticati na sudiju i sudsku odluku mogu biti podvedene pod kategoriju kršenja procesnih i ljudskih prava.

Veoma važno pitanje procene su kvalifikacije stručnjaka koji obavlja procenu. Neki od standardizovanih instrumenata za procenu rizika i potreba su prikladni za korišćenje od strane probacionih službenika, nastavnika, socijalnih radnika ili drugih stručnjaka koji prođu odgovarajuću obuku za administriranje i skorovanje instrumenta. Drugi alati, kao što su instrumenti za procenu ličnosti i sposobnosti maloletnika, namenjeni su profesionalcima koji imaju ekspertizu u oblasti mentalnog zdravlja. U svakom slučaju, osoba koja obavlja procenu mora biti profesionalno kvalifikovana i mora proći odgovarajuću obuku. U praksi postoje primeri nepravilno administriranih, skorovanih i loše interpretiranih rezultata procene kao posledica nedovoljne obučenosti i znanja procenjivača.

Razmatranje pitanja izvora informacija je veoma važan deo pripreme postupka procene. Intervju sa maloletnikom je skoro nezamenljiv izvor informacija. Međutim, u velikom broju slučajeva bi bilo poželjno obaviti intervju i sa osobama bliskim maloletniku koje mogu pružiti korisne informacije: roditelji, nastavnici i sl. Takođe je potrebno obaviti analizu dokumenata kako bi se dobile informacije o istoriji problema u ponašanju maloletnika, rezultatima prethodno obavljenih testova i sl. Sve te informacije, koje ponekad mogu biti kontradiktorne, treba zatim obraditi i na osnovu njih doneti zaključak. Zaključak može biti izražen u vidu procene rizika recidiva, identifikacije faktora kriminogenih potreba na koje se može uticati, psihijatrijske dijagnoze, ili u vidu specifične preporuke za sprovođenje tretmana. Neki od standardizovanih instrumenata nude već pripremljene izveštaje i profile koji mogu pomoći donošenju odluka, dok je u drugim slučajevima neophodna klinička procena stručnjaka.

Pažnju treba posvetiti načinu na koji se procena integriše u sistem maloletničkog pravosuđa i šire, sistem zaštite mladih. Ponekad nedostaje veza unutar samog sistema, tako da procena koja je obavljena po ulasku maloletnika u sistem ne bude prosleđena onima koji donose odluke u kasnijoj fazi, na primer, stručnjacima koji planiraju i sprovode tretman. Nekada se dešava da stručnjaci koji su nadležni za realizovanje preporuka imaju slabo razumevanje čitavog procesa. Pored toga, postupak ponovne procene u cilju evaluacije progressa maloletnika (i efektivnosti sistema) izostaje (Hoge i sar., 2008).

Razmena informacija o maloletniku između različitih institucija sistema zaštite - maloletničko pravosuđe, obrazovanje, mentalno zdravlje, socijalna zaštita - često se odvija na veoma lošem nivou. Problem nedostatka komunikacije između institucija može dovesti do situacija da se usluge namenjene maloletniku ili njegovoj porodici dupliraju jer ne postoji saznanje da se maloletnik nalazi u sistemu zaštite. Problem koji je povezan sa razmenom informacija odnosi se na zaštitu poverljivosti podataka o maloletniku, što uključuje i moguću stigmatizaciju. Ovo je vrlo delikatno pitanje i o njemu svakako treba voditi računa i brižljivo planirati sve elemente vođenja slučaja i korišćenja rezultata procene. Jedan od zanimljivih pokušaja prevazilaženja navedenih poteškoća je sadržan u tzv. CAC modelu procene prestupnika (*Community Assessment Centers*) koji će predstaviti u narednom odeljku.

5.9. CAC model procene

Osnivanje centara za procenu u okviru zajednice u SAD predstavlja pokušaj povezivanja fragmentiranih delova sistema zaštite maloletnika na jedan sveobuhvatan i efikasan način. Prvi CAC centar osnovan je 1993. na Floridi (*Hillsborough County, Tampa*) pod nazivom JAC (*Juvenile Assessment Center*) i veoma brzo je stekao popularnost širom SAD. Sredinom 1995. godine, na inicijativu Biroa za maloletničko pravosuđe i prevenciju delinkvencije (*Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention* - OJJDP) Ministarstva pravde SAD, pokrenut je program evaluacije postojećih centara za procenu širom zemlje i usvojeni su osnovni elementi razvoja koncepta CAC (Vasiljević, 2004).

CAC koncept zasnovan je na sveobuhvatnoj strategiji za nasilne i hronične maloletne prestupnike koju je OJJDP promovisala 1993. godine. Strategija ima za cilj usmeravanje napora zajednica u prevenciji delinkvencije i redukovanju nasilnog i hroničnog prestupništva maloletnika i posebno naglašava sledeće principe:

- (1) jačanje porodice i njene uloge pružanja podrške deci u prihvatanju osnovnih moralnih vrednosti,
- (2) podrška osnovnim institucijama društva (škola, društvene organizacije, crkva),

- (3) promovisanje prevencije delinkvencije,
- (4) pravovremena intervencija,
- (5) uspostavljanje sistema gradiranih sankcija,
- (6) identifikovanje i kontrola male grupe nasilnih, hroničnih prestupnika.

Komponente CAC modela

Osnovne komponente CAC modela procene maloletnika su sledeće:

- *jedinstvena tačka ulaska u sistem*. Dosadašnja praksa ukazuje na to da većina sistema koristi decentralizovane, višestruke tačke ulaza. Mladi često iznova ulaze u isti sistem ali kroz različita "vrata" – organizacije za zaštitu mladih, maloletničko pravosuđe, različite programe tretmana. Pristupu odgovarajućim servisima prethodi lutanje kroz lavirinte službenika, savetnika, socijalnih radnika i popunjavanje beskonačnih formulara (OJJDP, 1995). Ideja CAC je da obezbeđivanjem dvadesetčetvorčasovne centralizovane jedinstvene tačke ulaza poboljša efikasnost sistema, olakša pristup i redukuje dupliranje servisa za maloletnike i njihove porodice. Praksa je pokazala da u nekim slučajevima nije izvodljivo na jednom mestu obaviti istovremeno i prijem i procenu maloletnika, pa pojam jedinstvene tačke ulaza možemo shvatiti i u virtuelnom smislu. Identična procedura procene i obrade slučajeva može se sprovoditi na fizički različitim lokacijama, a prikupljeni podaci prosledivati putem integrisanog informacionog sistema. Iskustva iz rada centara za procenu ukazuju da je realizacija ovog konceptualnog elementa CAC veoma zahtevan zadatak (Oldenettel, Wordes, 2000);
- *blagovremena i sveobuhvatna procena*. Strategija borbe protiv hroničnog i nasilnog prestupništva mladih naglašava značaj sveobuhvatne procene rizika i potreba maloletnika. Procena rizika omogućava pravilnu klasifikaciju i određivanje odgovarajućeg tretmana maloletnika, efikasno korišćenje resursa i poboljšanje javne bezbednosti. Procena potreba služi detektovanju problema maloletnika i pruža informacije koje su osnova za planiranje programa intervencije. CAC model usmerava zajednice u nastojanju da se rukovode sledećim ciljevima: (1) dosledno primenjuju postupak procene koristeći uniformne procedure i instrumente, (2) izbor pouzdanih, validovanih alata za procenu koji će na pravi način identifikovati probleme maloletnika. Brojni faktori moraju biti uzeti u obzir, kao što su karakteristike ciljne populacije, brojnost osoblja koje će obavljati procenu, vreme potrebno za procenu, namena informacija i sl., (3) određivanje domena procene imajući u vidu limitirano vreme i ograničene resurse. Individualni pristup svakom maloletniku upućuje na korišćenje višestepenih postupaka procene. Preporuka je da ekstenzivnijoj proceni maloletnika prethodi preliminarna procena kojom će biti ispitane sve potencijalno problematične oblasti;
- *informacioni sistem (Management information system – MIS)*. U cilju efikasnog prikupljanja i razmene informacija, kao i praćenja progressa tretmana, koji često mogu biti pružani kroz različite servise, centri za procenu moraju razviti odgovarajuću infrastrukturu koja uključuje i razvoj informacionih sistema. Dva osnovna zadatka koje bi MIS trebalo da ispuni su: (1) povezivanje podataka iz različitih agencija i (2) praćenje razvojnih trendova. Na ovaj način se olakšava evaluacija efikasnosti programa i uspostavljanje ravnoteže između stvarnih potreba za servisima i raspoloživih kapaciteta, a takođe se usmeravaju aktivnosti CAC sa kretanjima u okviru sistema maloletničkog pravosuđa;
- *integrisano vođenje slučaja* je od velikog značaja za koordinisanje i monitoring različitih servisa. Voditelj slučaja odnosno stručni tim predstavljaju glavnu kariku koja povezuje delove sistema u jednu integralnu celinu; od prijema i postupka procene do pružanja adekvatnog servisa i praćenja maloletnika u periodu nakon okončanja tretmana. Priprema plana tretmana se obavlja na osnovu podataka dobijenih postupkom procene i ostalih ulaznih informacija.

Plan treba da bude individualizovan, fleksibilan i prilagođen potrebama i mogućnostima maloletnika. Evaluaciju toka i efekata tretmana putem ponovne procene trebalo bi obavljati u tačno određenim vremenskim intervalima. Važan element vođenja slučaja je precizno definisanje kriterijuma za određivanje stepena intervencije, jer kao što u većini slučajeva nema potrebe za dubinskom procenom, tako nema razloga ni za intenzivnim, dugotrajnim tretmanom svakog maloletnika. Stoga je poželjno razviti strukturisane protokole kako bi se prilikom donošenja odluka izbegla arbitrarnost, ali i ostavilo diskreciono pravo stručnjaka na poštovanje principa individualizacije (Vasiljević, 2004).

Mogući problemi u primeni CAC modela

Implementacija CAC modela podrazumeva i rešavanje određenih problema koji se mogu javiti, a odnose se na poštovanje procesnih prava maloletnika, moguću stigmatizaciju, neopravdano širenje mreže korisnika, nedostajanje odgovarajućih servisa i nesrazmernu zastupljenost manjinskih grupa.

Informacije koje se dobiju putem procene daleko su opsežnije od onih pribavljenih u prethodnom postupku, pa je veoma važno na koji će se način one dalje koristiti, mogu li uticati na inkriminaciju maloletnika i poslužiti kao osnov za određivanje strožije sankcije. CAC koncept takođe predviđa upotrebu informacionog sistema za prikupljanje i razmenu podataka o maloletniku od strane različitih agencija, što takođe pokreće pitanje o tome ko će imati pristup informacijama i za koje namene se one mogu koristiti.

Povreda procesnih prava maloletnika se može izbeći preduzimanjem različitih mera. Pre svega, potrebno je obezbediti aktivno prisustvo pravnih savetnika u centrima za procenu, kao i njihovo učešće u radu upravnih i nadzornih odbora centara. Maloletnik mora biti upoznat sa svojim pravima bez sugerisanja da ih se odrekne, a njegova saglasnost ni u kom slučaju ne sme biti rezultat prinude. Formulari moraju biti jasni, razumljivi i prilagođeni uzrastu maloletnika. Potrebno je posvetiti pažnju merama za zaštitu i obezbeđivanje sigurnosti informativnog sistema od neovlašćenog pristupa bazama podataka, kao i definisanju jasnih kriterijuma za korišćenje i razmenu informacija između različitih agencija.

Maloletnik koji nije učinio krivično delo već je samo pod rizikom delinkventnog ponašanja (*status offenses*) mora biti posebno tretiran za razliku od prestupnika. CAC model predviđa obezbeđivanje posebnih postupaka procene i protokola prema kojima će takvi maloletnici biti tretirani na način koji im neće štetiti. Kontrolom pristupa podacima u informacionom sistemu takođe se mora sprečiti eventualna stigmatizacija.

Jedan od mogućih problema u primeni CAC koncepta odnosi se na mogućnost neselektivnog uvlačenja velikog broja mladih različitih kategorija u sistem maloletničkog pravosuđa (efekat širenja mreže).

Zadatak centara je da na odgovarajući način identifikuje potrebe maloletnika za određenim tretmanom i obezbedi dostupnost servisa. Pružanje servisa u praksi funkcioniše po principu slobodnog mesta. Stoga je važan zadatak procena kapaciteta i resursa zajednice i stvaranje mogućnosti da se odgovori svim potrebnim zahtevima.

Nesrazmerna zastupljenost manjinskih grupa u sistemu maloletničkog pravosuđa je takođe jedno od pitanja sa kojim se CAC model suočava. Razlike koje sa sobom nosi pripadnost određenoj rasi, narodnosti, kulturi, klasi ne mogu se zanemarivati. Zajednice koje osnivaju centre za procenu moraju zato razmotriti niz specifičnih elemenata, pre svega obučenosť osoblja, kao i izbor odgovarajućih instrumenata. Testiranje i evaluacija instrumenata i procena njihove osetljivosti na kulturne razlike ispitanika su neophodni pre njihove primene, a veoma je važno i da pristup servisima ne zavisi od sličnih faktora.

6.

Strategije procene

Kanadski kriminolog Marc LeBlanc (2000) navodi tri osnovna strateška cilja procene maloletnih prestupnika: **screening** – identifikovanje potencijalnih prestupnika u cilju prevencije i detektovanje problema maloletnika koji zahtevaju detaljniju procenu, **donošenje odluka** na različitim nivoima sistema maloletničkog pravosuđa i **planiranje intervencije**, kada je potrebno obaviti dubinsku procenu maloletnika kako bi se odredila najefikasnija metoda tretmana (LeBlanc, 2000: 4). Pregled različitih strategija i instrumenata procene LeBlanc sistematizuje na sledeći način:

- (1) **detekcija** potencijalnih prestupnika u preventivne svrhe,
- (2) **donošenje odluka** na različitim nivoima sistema maloletničkog pravosuđa i
- (3) **klinička procena**.

6.1. Detekcija (screening)

Detekcija (screening) može se definisati kao otkrivanje maloletnika koji ispoljavaju određene poremećaje u ponašanju, prema kojima je potrebno primeniti neke mere primarne ili sekundarne prevencije. Pionirima u ovoj oblasti mogu se smatrati Francuzi A. Binet i T. Simon koji su u svojoj knjizi iz 1907. prvi tragali za “abnormalnom” decom školskog uzrasta koja imaju potrebu za nekim oblikom specijalnog obrazovanja (Binet, Simon, 1907).

Instrumenti za screening su fokusirani na otkrivanje simptoma mentalnih i emocionalnih problema maloletnika. Ovi instrumenti nisu pogodni za dijagnostikovanje, već se prvenstveno koriste za identifikovanje maloletnika koji imaju povećan rizik problema sa mentalnim zdravljem. Na taj način se mogu izdvojiti oni pojedinci prema kojima je potrebno primeniti složenije dijagnostičke metode kako bi se ustanovili vrsta i stepen poremećaja i dale preporuke za dalje postupanje.

U poslednje vreme preventivno praćenje maloletnika je steklo popularnost zbog obećavajućih rezultata programa primarne i sekundarne prevencije. Predmet procene mogu biti pojedinci koji ispoljavaju karakteristike uobičajene za prestupničku populaciju ili grupe. Program prevencije može biti primenjen kako na pojedinca, tako i na zajednicu sa određenom potkulturom, školu, maloletnički

gang itd. Značaj preventivnog delovanja ogleda se u tome što pravovremena detekcija potencijalnih delinkvenata može na vreme zaustaviti razvoj kriminalnih “karijera” i sprečiti da njihovo buduće ponašanje postane predmet krivičnog sankcionisanja. Kao što kaže S. Soković, “sasvim je izvesno da put prevencije kriminalnog ponašanja započinje mnogo ranije od trenutka u kome dolazi do izvršenja krivičnih sankcija” (Soković, 1998).

Strategije procene, od prvih pokušaja početkom XX veka, razlikuju se u zavisnosti od broja faza procene, izvora informacija, metoda prikupljanja podataka, domena primenjenih varijabli.

Instrumenti za praćenje mogu biti jednostavne forme skala sa nekoliko ajtema ili višestepene procedure u zavisnosti od uzrasta, pola, etničke grupe, vrste prevencije (primarna, sekundarna) i sl.

Prvi instrument koji su sačinili Binet i Simon (1907) koristio je dva izvora informacija - dete i nastavnika, i dva domena varijabli, IQ test i izveštaje nastavnika o uspehu, ponašanju na času i kašnjenju. U periodu pre Drugog svetskog rata, sledeći ovu tradiciju, nastali su instrumenti poput *Social Adjustment Inventory* (J. Washburne, 1929) i *Personal Index* (W. Riggs, A. Joyal, 1938).

Težnja ka pojednostavljenju navela je Glueckove da izaberu jedan domen varijabli, jednu fazu procene i jedan izvor informacija; ispitivača koji posećuje porodicu. Upoređivanjem delinkventne i nedelinkventne populacije oni su došli do zaključaka da su problemi koji vode do sukoba sa zakonom posledica teških uslova socijalizacije povezani sa lošim funkcionisanjem porodične zajednice (prenaglašena uloga majke, neadekvatne metode vaspitanja, alkoholizam roditelja i sl.). Njihova tablica prediktora (*Social Prediction Table*) koristila je pet varijabli koje su se odnosile na funkcionisanje porodice i zahvaljujući rezultatima koje su postigli predlagali su njihovu primenu još u ranom školskom uzrastu u cilju identifikovanja potencijalnih delinkvenata. I pored dobrih strana instrumenta kritičari su mu osporavali validnost, pre svega zbog oslanjanja na samo jednu grupu varijabli (porodica) i nepostojanja informacija o pouzdanosti prediktora i preciznosti predviđanja (prema: LeBlanc, 2000: 17). Studija Glueckovih ipak ima poseban značaj kao početna tačka svih kasnijih pokušaja sistematičnog predviđanja delinkvencije.

Uskoro su predlagane strategije procene u više stepena, zatim primena različitih domena varijabli (ličnost i porodica) ili višestrukih izvora informacija. Razvoj multifaznih metoda doveo je do nastanka psihometrijskih instrumenata koji su diferencirali delinkvente od nedelinkvenata na bazi procene ličnosti, poput *Maze test* (S. Porteus, 1942) i *MMPI* (S. Hataway, E. Monachesi, 1953), dok drugi predstavljaju socijalne inventare, kao na primer *Behavioral Cards* (R. Stodgill, 1950), *KD Proneness Scale* (W. Kvaraceus, 1953) ili *Bristol Social Adjustment Scale* (D. Stott, 1960).

Tek sredinom osamdesetih razvijene su strategije “višestrukih ulaza” koje su koristile nekoliko faza procene, različite izvore informacija i multimetodski pristup. R. Loeber (1984) predlaže proceduru koja uključuje tri izvora informacija (nastavnik, dete i majka) i tri grupe podataka (procena ponašanja od strane nastavnika, informacije o organizaciji porodice dobijene putem telefonskog kontakta i procena neposlušnosti deteta i roditeljske kontrole - lični izveštaji deteta i majke, kao i utisci ispitivača) (Loeber i sar., 1984). Druga ideja dolazi od P. Charlebois (1994), koji je sa saradnicima istraživao delinkvenciju desetogodišnjih dečaka. On je pokazao da preciznost predviđanja zavisi od broja faza procene, izvora informacija (nastavnik, majka), primenjenih metoda (rangiranje i opservacija) i sredine u kojoj se procena vrši (škola, porodica, laboratorija). Nedostatak ove strategije se ogleda u poteškoćama izvođenja opservacije u različitim uslovima (škola, kuća, laboratorija), što utiče i na povećanje troškova njene realizacije.

Primarna prevencija podrazumeva primenu programa na celu populaciju u jednoj zajednici pa stoga ne zahteva korišćenje ovih strategija. Iz tog razloga S. Kellam i G. Rebok (1992), a takođe i M. Le Blanc (1995), predlažu kao inicijalni metod primenu univerzalnih programa prevencije. Ona deca koja nakon primene programa budu ispoljavala poremećaje u ponašanju mogu se identifikovati kao kandidati za programe sekundarne prevencije. Strategije "višestrukih ulaza" ovde mogu pokazati svoje prednosti koje se ogledaju u sveobuhvatnosti (različiti izvori i domeni informacija, uslovi i metode procene), jednostavnosti (obuhvataju limitiran broj varijabli što omogućava brzu evaluaciju) i merljivoj preciznosti predviđanja.

Međutim, i pored toga, većina preventivnih programa primenjenih u poslednjih dvadesetak godina oslanja se na empirijski zasnovane instrumente koji obično koriste nekoliko varijabli, jedan izvor, a ponekad i samo jedan domen informacija i najčešće su bez čvrstog uporišta u teoriji, što ukazuje na postojeći jaz između naučnih istraživanja i prakse.

6.2. Donošenje odluka

U svim fazama maloletničkog pravosuđa se donose važne odluke. Neke od odluka služe za regulisanje "protoka" maloletnika kroz sistem pravosuđa: odluka o hapšenju, krivičnom gonjenju, određivanju pritvora. Druge se odnose na odlučivanje da li će se i koja vrsta sankcije primeniti, klasifikaciju maloletnika, određivanje stepena nadzora i bezbednosti, izbor vrste tretmana.

Strategija procene namenjene donošenju odluka na različitim nivoima sistema maloletničkog pravosuđa je zasnovana na poznavanju faktora rizika. Postoje statički faktori koji se tokom vremena ne menjaju i na koje se ne može uticati. To su, na primer, podaci o starosti prilikom izvršenja prvog krivičnog dela, prvog upućivanja sudu, broj izvršenih prekršaja, tip i težina prestupa, istorija nasilničkog ponašanja, pol prestupnika, da li je prestupnik bio žrtva zlostavljanja ili nebrige i sl. Sa druge strane, postoji niz dinamičkih faktora rizika (neki autori ih nazivaju faktorima stabilnosti) na koje se može uticati i koji mogu biti meta intervencije. Primeri dinamičkih faktora su: zloupotreba alkohola i droga, odnosi u porodici, stabilnost porodice, roditeljska briga i nadzor, problemi u školi (uspeh, ponašanje, prisustvo nastavi), pohađanje specijalne nastave, odnosi sa vršnjacima, mentalno zdravlje itd. Dok se statički faktori koriste za izradu instrumenata za merenje rizika, dinamički su osnov za izradu instrumenata za procenu potreba maloletnika za tretmanom.

Jedna metaanaliza iz 2001, koju su obavili K. Heilbrun, C. Cottle i R. Lee koristeći podatke 22 studije na temu faktora rizika recidivizma, pokazala je da od 30 varijabli označenih bitnim za predviđanje budućeg kriminalnog ponašanja 22 prikazuju na značajnu korelaciju (Heilbrun i sar., 2001). Rezultati analize su prikazani u tabeli 3.

Kategorija *Kriminalna istorija* sadrži šest varijabli koje su u praksi potvrđene kao značajne u predviđanju budućeg kriminalnog ponašanja. Dve varijable, godine izvršenja prvog krivičnog dela ($r = -.346$) i godine prvog kontakta sa zakonom ($r = -.341$), su među svim faktorima pokazale najjaču vezu sa recidivizmom, a negativan znak ispred koeficijenta označava da su u obrnutoj korelaciji. Istraživanje je pokazalo da su svi navedeni faktori, osim broja hapšenja, u značajnoj korelaciji sa recidivizmom, pa se u praksi koriste kao osnov za izradu instrumenata za merenje rizika. Isto važi i za kategoriju *Klinički faktori*, gde su i lakši oblici patologije ($r = .305$) i simptomi poremećaja u ponašanju ($r = .255$) u jakoj vezi sa recidivizmom, a među porodičnim i društvenim faktorima treba izdvojiti prve četiri varijable.

Tabela 3. Prediktori recidivizma maloletnika (Heilbrun, Cottle, Lee, 2001)

Kategorija	Klinički značajan faktor	r
Kriminalna istorija	• Godine (14-15) izvršenja prvog krivičnog dela	(-.346)
	• Godine (12-13) prvog kontakta sa zakonom	(-.341)
	• Trajanje prvog lišavanja slobode	(.187)
	• Ukupan broj izvršenih dela	(.174)
	• Istorija teških krivičnih dela	(.159)
	• Broj prethodnih hapšenja	(.058)
Klinički faktori	• Lakši oblici patologije (anksioznost i sl.)	(.305)
	• Simptomi poremećaja u ponašanju	(.255)
Porodični/ društveni faktori	• Porodični problemi (loš nadzor i sl.)	(.277)
	• Manjak učešća u prosocijalnim aktivnostima	(.233)
	• Kontakt sa delinkventnim vršnjacima	(.204)
	• Broj smeštaja van kuće	(.184)
	• Žrtva zlostavljanja/nebrige	(.112)
	• Porodica sa jednim roditeljem	(.070)
Rezultati testiranja	• Slab rezultat standardnog testa	(.153)
	• Niska opšta inteligencija	(.142)
	• Niska verbalna inteligencija	(.111)
Zloupotreba supstanci	• Zloupotreba supstanci	(.149)
Škola	• Pohađanje specijalne nastave	(.130)
Demografske varijable	• Muški pol	(.111)
	• Manjinske grupe	(.067)
	• Socioekonomski status	(.065)

Varijable u ostalim kategorijama su u slabijoj korelaciji sa recidivizmom, ali su pored statističke značajnosti uvrštene u tabelu i zbog određenog empirijskog značaja. Tako, na primer, zloupotreba supstanci, koja je veoma rasprostranjena među delinkventnom populacijom, ne može poslužiti kao pouzdan pokazatelj budućeg kriminalnog ponašanja, ali u praksi je značajan element procene u kombinaciji sa drugim faktorima.

Instrumenti za donošenje odluka u sistemu maloletničkog pravosuđa razvijaju se od osamdesetih godina XX veka i sačinjeni su za merenje rizika recidivizma, opasnosti prestupnika i potreba za tretmanom. Postoje brojni instrumenti koji se razlikuju prema nameni, strukturi, sadržaju i teorijskom modelu ali je naglasak stavljen na jednostavnost primene, tako da najčešće sadrže 10 do 20 informacija bitnih za predviđanje delinkventnog ponašanja i procenu potreba za tretmanom. Neki od instrumenata su predviđeni za merenje rizika recidivizma (opasnosti prestupnika), drugi za procenu kriminogenih potreba (merenje zloupotrebe supstanci, procena antisocijalnih stavova, agresivnosti, samokontrole, socijalnih veština), dok se treći koriste za opšte procene rizika i potreba za tretmanom prestupnika. Možemo ih podeliti na *instrumente za procenu rizika*, *instrumente za određivanje stepena nadzora* i *instrumente za procenu potreba za tretmanom*.

Instrumenti za procenu rizika

Instrumenti za merenje rizika procenjuju verovatnoću da će maloletni prestupnik izvršiti neki prestup u okviru određenog vremenskog perioda i zasnovani su na statističkom odnosu između karakteristika maloletnika i recidivizma (Howell, 1995: 194). Kao rezultat daju klasifikaciju prestupnika, najčešće u četiri kategorije (nizak, srednji, visok i vrlo visok stepen rizika).

Podaci govore o tome da u praksi relativno mali procenat populacije maloletnih prestupnika izvrši nesrazmerno veliki deo ukupnog broja krivičnih dela. Prema rezultatima *Rochester* studije, 15% ukupnog broja maloletnika obuhvaćenih istraživanjem izvršilo je 75% prijavljenih nasilničkih krivičnih dela, dok su podaci *Denver* studije još indikativniji: 14% prestupnika odgovorno je za 82% izvršenih krivičnih dela sa elementima nasilja. Tome treba pridodati i veliki broj nenasilnih dela koja nisu obuhvaćena ovom statistikom i koja još više naglašavaju "kriminalne potencijale" ovog dela populacije maloletnih prestupnika. Klasična *Cambridge* studija (D. Farrington, 1995) na uzorku od 400 prestupnika ukazuje na kontinuitet u vršenju krivičnih dela od strane maloletnih prestupnika. Čak 73% prestupnika koji su osuđivani za krivična dela na uzrastu između deset i 16 godina starosti bude ponovo osuđivano između 17. i 24. godine, za razliku od samo 16% onih koji nisu osuđivani (Garrido, Morales, 2007).

Ovi podaci, koji su u skladu i sa rezultatima drugih sličnih studija, navode na zaključak da je pravovremeno identifikovanje ovog malog dela populacije maloletnih prestupnika od izuzetnog značaja u cilju prevencije kriminaliteta mladih, odgovarajućeg tretmana i sprečavanja budućeg kriminalnog ponašanja.

Iako su instrumenti za procenu rizika relativno pouzdani, njihova uspešnost u predviđanju budućeg prestupničkog ponašanja je ipak limitirana. Kao što naglašava R. Weibush, to se naročito odnosi na krivična dela koja se ne izvršavaju tako često, pa je teško statistički izolovati one faktore kojima bi precizno diferencirali potencijalne izvršioce (Howell, 1995). Činjenica je, takođe, da mnogi maloletnici identifikovani kao prestupnici "visokog rizika" nikada više ne izvrše krivično delo, i obrnuto, prestupnici procenjenog "niskog rizika" mogu recidivirati.

Iz tog razloga strategija procene rizika pomera svoj fokus sa predviđanja prestupničkog ponašanja na klasifikaciju. Prema D. Gottfredson, klasifikacija predstavlja "raspoređivanje ili podelu jedinki u grupe u skladu sa određenim principom ili utvrđenim pravilima. To obično podrazumeva dodeljivanje pojedinaca određenim klasama, odnosno stvaranje grupa čiji su članovi međusobno sličnih karakteristika, a različitih od članova druge grupe". Ovakva klasifikacija je zasnovana na rezultatima procene, odnosno skora ostvarenog na instrumentima za procenu.

Instrumenti za određivanje stepena nadzora

Instrumenti za određivanje stepena nadzora (*Placement and Custody Assessment Instruments*) još su jedna široko korišćena grupa alata za procenu maloletnika. Iako su slični instrumentima za procenu rizika, prvenstvena namena im je određena praktičnim zahtevima koji se odnose na donošenje odluka o:

- određivanju pritvora maloletniku do saslušanja,
- izboru odgovarajućeg smeštaja i stepena bezbednosti,
- određivanju stepena nadzora u ustanovi.

Pitanja od značaja za donošenje odluka su: u kojoj meri prestupnik predstavlja pretnju javnoj bezbednosti, postoji li verovatnoća da se neće pojaviti na saslušanju, da li je potrebno zatvaranje ili je dovoljan nadzor u okviru zajednice, postoji li opasnost od agresivnog ponašanja prema osoblju i drugim štićenicima, verovatnoća bekstva, samopovređivanja ili rizik samoubistva. U zavisnosti od

namene instrumenti mogu pružiti podatke o: težini prethodnog i tekućeg prekršaja, učestalosti prestupništva, zloupotrebi supstanci, prethodnom institucionalnom smeštaju, uspešnosti i problemima u prethodnom tretmanu, agresivnom ponašanju, pokušajima bekstva, emocionalnoj stabilnosti (Crowe, 2000: 137).

Instrumenti za procenu potreba

Instrumenti za procenu potreba spadaju takođe u bazične i najčešće se primenjuju zajedno sa instrumentima za procenu rizika. Namenjeni su otkrivanju onih karakteristika maloletnika i njegovog socijalnog okruženja koje mogu biti predmet promena putem tretmana. Instrumenti za procenu potreba pružaju sliku "funkcionisanja" prestupnika u njegovoj socijalnoj sredini i potrebno je da zadovolje sledeće kriterijume:

- *konzistentnost* – obezbeđuju da se određena vrsta problema detektuje i tretira uvek na isti način,
- *sažetost* - omogućavaju jednostavan uvid u probleme maloletnika,
- *plan tretmana* - rezultati procene predstavljaju osnovu za planiranje,
- *procena prioriteta* - maloletnici sa većim procenjenim skorom imaju veće potrebe za tretmanom,
- *obrada informacija* – prikupljene informacije čine bazu podataka koja služi u procesu planiranja, realizacije, praćenja i evaluacije tretmana (Howell, 1995: 199).

Najčešće su sastavljeni od malog broja ajtema (od 10 do 15) i ograničeni na prikupljanje onih informacija koje mogu pomoći u planiranju tretmana. Najviše su zastupljene sledeće oblasti: funkcionisanje porodice i porodični odnosi, zloupotreba supstanci, emocionalna stabilnost, pohađanje nastave, poteškoće u učenju, odnosi sa vršnjacima, kognitivne/intelektualne sposobnosti, zdravlje/higijena. Sadržaj instrumenata nije strogo definisan, pa se u nekim slučajevima koriste i dodatni podaci: problemi roditelja (zloupotreba psihoaktivnih supstanci, mentalno zdravlje, kriminalitet), stabilnost domaćinstva, finansijski resursi, nebriga ili zlostavljanje deteta, seksualno ponašanje, zanimanje/posao, samostalnost, komunikativnost, uključenost u društvene aktivnosti (Crowe, 2000: 137).

6.3. Klinička procena

Još od radova Lombrosa i Garofala klinička procena prestupnika predstavlja jedno od najvažnijih pitanja u kriminologiji. Na Međunarodnom penitensijarnom kongresu u Sankt Petersburgu 1890. C. Lombroso je istakao značaj medicinske i psihološke procene prestupnika, dok je kasnije R. Garofalo (Kriminologija, 1891) sugerisao neophodnost uvođenja dodatnog ispitivanja socijalnih okolnosti. Pregled razvoja kliničke procene prestupnika možemo pronaći kod J. Pinatela u njegovoj knjizi *Kriminologija* iz 1963. Postupak procene prestupnika je označen kao medicinsko, psihološko i socijalno ispitivanje i danas je u najvećem broju zemalja sastavni deo zakona kojima se reguliše krivični postupak. Procena obuhvata direktnu opservaciju i upotrebu instrumenata i generalno posmatrajući sadrži tri osnovne komponente: kriminalnu dijagnostiku, socijalnu prognozu i plan intervencije. Dijagnostika obuhvata ispitivanje kriminalne ličnosti i socijalne adaptibilnosti prestupnika, socijalna prognoza se sastoji od evaluacije rizika recidivizma i mogućnosti socijalne integracije, a plan tretmana omogućuje izbor odgovarajućih mera tretmana prestupnika.

Strategije kliničke procene

Sve do sredine XX veka, naročito u Evropi, postojalo je veliko interesovanje za razvojem strategija i metodologije procene karakteristika prestupnika, pri čemu nije poklanjana posebna pažnja specifičnostima populacije adolescenata. Tek od četrdesetih godina XX veka, najpre u SAD, počinje da se pridaje veći značaj uzrastu prestupnika i javljaju se prvi instrumenti za kliničku procenu i klasifikaciju maloletnih delinkvenata. U literaturi se može sresti podela na tri osnovne strategije kliničke procene: strategija zasnovana na *postupku*, strategija zasnovana na *klasifikaciji* i strategija zasnovana na *principima rizika i potreba*. Ova podela svakako ne označava njihovo razgraničavanje; one su komplementarne, u praksi se često prepliću i nadopunjuju, a svaka od njih samo naglašava određene aspekte kliničke procene.

Strategija zasnovana na postupku

Strategija zasnovana na postupku je utemeljena krajem XIX veka na tezama Lombrosa i Garofala o neophodnosti medicinskih, psiholoških i socijalnih ispitivanja prestupnika za potrebe tretmana. Osnovni parametri, o kojima se i danas vode diskusije, odnose se na sadržaj i metode kliničke procene, pitanje ko treba da je sprovodi i u kojim fazama pravosudnog sistema. J. Pinatel u svojoj knjizi *Kriminologija* (1963) daje pregled razvoja kliničke procene, njene primene u sudskom postupku i penitencijarnoj praksi, kao i primere modela integrisanja postupka procene u zakonodavstva evropskih zemalja.

Pinatel je takođe definisao postupak kliničke procene naglašavajući da se on sastoji od četiri osnovna segmenta: socijalna istraga, medicinsko, psihološko i psihijatrijsko ispitivanje. Svaki od ovih domena koristi odgovarajuće instrumente za merenje, a može uključiti i postupke direktne opservacije i druge tehnike prikupljanja podataka (biološki testovi, testovi na drogu i sl.). Reč je, dakle, o multidisciplinarnom pristupu koji zahteva angažovanje stručnjaka različitih profila koji po okončanju ispitivanja iz svog domena pristupaju integraciji podataka i usaglašavanju rezultata u cilju postavljanja dijagnoze, prognoze i plana tretmana. Procenom ličnosti prestupnika i socijalnih okolnosti postavlja se dijagnoza koja uključuje ocenu kriminalnih potencijala i socijalne prilagodljivosti prestupnika izražene stepenom njegove društvene opasnosti. Prognoza se sastoji u proceni verovatnoće budućeg kriminalnog ponašanja, a nezaobilazni deo postupka kliničke procene je predlog odgovarajuće sankcije i plana tretmana koji su usklađeni sa potrebama i mogućnostima prestupnika u cilju njegove što uspešnije resocijalizacije.

Razmatrajući trenutnu situaciju u oblasti kliničke procene prestupnika može se konstatovati da se metodologija nije mnogo menjala u poslednjih stotinu godina. Savremena kriminologija se gotovo isključivo oslanja na različite forme socijalnih ispitivanja, opciono se u pojedinim slučajevima primenjuju i psihološki inventari, dok se u praksi najmanje koriste medicinska i psihijatrijska ispitivanja maloletnih prestupnika.

Strategija zasnovana na klasifikaciji

Strategija zasnovana na klasifikaciji uvedena je u praksu nakon Drugog svetskog rata zahvaljujući istraživanjima u oblasti psihologije. Postoje tri glavne psihološke klasifikacije bazirane na teorijskim postavkama, koje prema pristupu možemo podeliti na:

- 1) psihodinamičke,
- 2) razvojne,
- 3) psihometrijske.

Psihodinamička klasifikacija

Pioniri u oblasti razvoja klasifikacionih sistema za adolescente na bazi statističkog metoda bili su američki psiholozi L. Hewitt i R. Jenkins. Njihov psihodinamički pristup polazi od pretpostavke da su "deca koja ispoljavaju fundamentalno različite oblike neprilagođenosti bila izložena različitim obrascima uticaja sredine". Analizirajući podatke iz dosijea maloletnika sa problemima u ponašanju, Hewitt i Jenkins su izdvojili određeni broj varijabli i njihovom interkorelacijom došli do tri podgrupe sindroma delinkventnog ponašanja. Njihova klasifikacija predlaže tri kategorije maloletnika: *nesocijalizovane agresivne* (koji ispoljavaju agresivne tendencije, surovost, suprotstavljanje autoritetu, neadekvatan osećaj krivice), *pseudosocijalizovane delinkvente* (loše društvo, aktivnost u gangovima, krađe, skitničenje, ostajanje do kasnih sati) i *preterano inhibirane* (koje karakteriše usamljenost, stidljivost, apatija, senzitivnost, pokornost).

Razvojna klasifikacija

Razvojne teorije su veoma popularne u psihologiji dugi niz godina. Jedan od sistema klasifikacije, zasnovan na istoimenoj teoriji razvijenoj tokom pedesetih godina XX veka na *Berkeley University* u Kaliforniji, jeste *Interpersonal Maturity level (I-level)*. Jedna od autorki, M. Warren, opisuje da je "klasifikacioni sistem fokusiran na način na koji delinkvent sagledava sebe i svet oko sebe, naročito u pogledu emocija i motivisanosti" (prema: Johnston Listwan, 2001). Teorija polazi od pretpostavke da kognitivni razvoj zahteva promene u procesu mišljenja; dakle, viši *I-level* podrazumeva povećanje kompleksnosti procesa mišljenja i održavanje njegove stabilnosti. Postoji sedam nivoa u hijerarhijskom nizu, pri čemu se teoretski idealan sedmi nivo interpersonalne zrelosti u praksi retko dostiže. Za delinkventnu populaciju je karakterističan raspon od I-2 do I-4 nivoa. Pored stepena interpersonalne zrelosti, Warren je u cilju klasifikovanja maloletnih prestupnika za potrebe tretmana definisala i devet podtipova ličnosti, koje možemo videti u tabeli 4.

Tabela 4. Sklopovi ličnosti prema Jesness Inventory (Jesness, 1962)

Podtip ličnosti	Definicija
Nesocijalizovan agresivan (Aa)	Ispoljava negativne stavove prema normama. Ponašanje nepredvidivo, agresivno i antisocijalno.
Nesocijalizovan pasivan (Ap)	Ispoljava negativne stavove prema normama. Ponašanje je neadekvatno, bizarno. Negativan odnos prema samom sebi.
Nezreli konformista (Cfm)	Pozitivni stavovi prema normama. Ponaša se konformistički i povodljivo.
Kulturalni konformista / orijentisan prema grupi (Cfc)	Ispoljava slabu motivisanost, negativne stavove prema normama i neprijateljski odnos prema autoritetu. Oseća se otuđeno.
Manipulator/pragmatista (Mp)	Pozitivni stavovi prema normama. Ponaša se na manipulativan i nametljiv način.
Neurotičan otvoren / autonomno orijentisan (Na)	Negativni stavovi prema normama. Konfliktni odnosi sa okolinom. Sebe vidi kao razočaranog cinika, često ispoljava nekonformističko ponašanje.
Neurotičan anksiozan / samokritičan (Nx)	Uglavnom pozitivni stavovi prema normama. Konformista, ali i zavisian, anksiozan i nesiguran. Nema kriminalnu orijentaciju.
Situaciono emocionalan / inhibiran (Se)	Pozitivni stavovi prema normama. Konformista, poverljiv, ali naivan, rigidan.
Kulturno identifikovan / adaptibilan (Ci)	Poseduje visoke verbalne sposobnosti i pozitivan stav prema normama. Održava dobre interpersonalne odnose. Prema M. Warrenu, ovaj tip izgrađuje sopstvene delinkventne sisteme vrednosti.

Psihometrijska klasifikacija

Kao primer strategije bazirane na psihometrijskom pristupu navešću MMPI sistem klasifikacije maloletnih prestupnika koju su predložili E. Megargee i M. Bohn (1979). Ovaj inventar predstavlja jedan od najčešće korišćenih testova ličnosti, a njegova revizija, MMPI-2 iz 1989. godine sastoji se od 567 tačno/netačno pitanja koja obrazuju pet različitih tipova skala. Svaka od skala ima svoje podskale. Tri validacione skale smatraju se najvažnijim jer se na osnovu njih zaključuje da li ispitanik daje iskrene odgovore ili pokušava da "iskrivi sliku" o sebi. Procena ličnosti je, najvećim delom, zasnovana na profilu koji proizilazi iz deset kliničkih skala (hipohondrija, depresija, histerija, psihopatske devijacije, muževnost/ženstvenost, paranoja, psihastenija, shizofrenija, hipomanija i socijalna introverzija). MMPI je pre svega namenjen klasifikaciji prestupnika za potrebe diferencijalnog tretmana i neka istraživanja pokazuju slabu korelaciju tipova ličnosti baziranih na ovoj tipologiji sa recidivizmom, što dokazuje pretpostavku da nije pogodan za predviđanje kriminalnog ponašanja. Određene slabosti testa proističu iz njegove "kulturalne obojenosti", što otežava primenu u sredinama sa drugom tradicijom, kulturom, običajima i jezikom bez prethodne modifikacije.

Tokom osamdesetih godina XX veka razvijene su i dve multidimenzionalne klasifikacije koje za polaznu tačku koriste sopstvene izveštaje maloletnika o delinkvenciji. Prva je razvijena na uzorku američkih maloletnika (D. Elliott, 1984) i naglašava socijalni profil prestupnika, dok autori druge (Freshette, LeBlanc, 1987) ističu socijalni i psihološki profil diferencirajući prestupnike na tri osnovna tipa (opšti, povremeni i teški prestupnici) u skladu sa razvojem kriminalnih karijera.

Strategija zasnovana na klasifikaciji ima za cilj dva aspekta kliničke procene: dijagnostiku i plan tretmana, dok pitanje prognoze ostaje van njenog domašaja. Pozitivna strana strategije je njena teorijska i empirijska zasnovanost potkrepljena evaluacijom pouzdanosti i validnosti instrumenata, kao i ekonomičnost, za razliku od strategije zasnovane na postupku. Kritičari joj upućuju zamerke zato što koristi samo jedan domen varijabli, psihološke. Drugi važan nedostatak je glomaznost inventara koja iziskuje veliki utrošak vremena i ljudskog rada, tako da u praksi sve više ustupaju mesto jednostavnijim instrumentima čija obrada ne zahteva administriranje od strane kliničara. Iako psihološke tipologije nisu pogodne za predviđanje prestupničkog ponašanja, mnogi autori preporučuju uključivanje testova za procenu ličnosti u standardne postupke procene rizika recidivizma, s obzirom na značaj karakteristika ličnosti na ponašanje individue.

Strategija zasnovana na proceni rizika i potreba

Strategija zasnovana na proceni rizika i potreba prestupnika je inovacija novijeg datuma, a njenu osnovu predstavljaju principi koje su postavili kanadski istraživači D. Andrews, J. Bonta i R. Hoge (princip rizika, princip kriminogenih potreba i princip responsivnosti). Sličnost sa instrumentima za donošenje odluka koji uživaju popularnost u SAD (instrumenti za procenu rizika, potreba i stepena nadzora) očigledna je, ali ni razlike nisu zanemarljive. Navedeni instrumenti predstavljaju usko specijalizovane priručne alate za brzu procenu faktora koji su značajni za donošenje odluka na različitim nivoima sistema maloletničkog pravosuđa. Tako, na primer, postoje velike razlike između instrumenta za procenu rizika za potrebe probacije i parolnog nadzora, institucionalnog smeštaja ili opasnosti prestupnika, dok su oni praktično neupotrebljivi za procenu potreba maloletnika.

Ideja kanadskih autora je bila da stvore ekonomičnu strategiju koja će imati odlike kliničke procene, obuhvatati dijagnostiku i prognozu i pružiti pouzdane smernice za planiranje intervencije. Umesto glomaznih kliničkih inventara, u jednom instrumentu sa relativno malo ajtema se objedinjuju teorijska saznanja o

faktorima povezanim sa recidivizmom, potrebama za tretmanom i, što je veoma važno, responsivnošću koja je često zanemaran deo procene. Sa jednim od instrumenata koji zadovoljavaju navedene kriterijume (YLS/CMI) upoznaćemo se nešto kasnije.

Klasifikacija instrumenata za kliničku procenu

Jedna od karakteristika kliničke procene maloletnika je velika raznolikost metoda i instrumenata koji se u tu svrhu koriste. Marc LeBlanc navodi sledeću klasifikaciju kliničkih instrumenata: preliminarna procena, adhoc instrumenti, studija slučaja, dubinska procena rizika i potreba, multiaksijalna procena (LeBlanc, 2000).

Preliminarna procena je u poslednje vreme sve više u upotrebi i osnovna namena joj je identifikovanje potencijalno problematičnih oblasti ponašanja maloletnika koje zahtevaju dalju dijagnostičku analizu. Instrumenti koji se koriste nemaju snagu dubinske kliničke procene, već se radi o jednostavnim alatima koji se brzo i lako koriste i čije administriranje ne zahteva posebnu obuku. Jedan od takvih instrumenata je POSIT (*Problem Oriented Screening Instrument for Teenagers*) koji se sastoji od 139 tačno/netačno ajtema, namenjen proceni adolescenata od 12 do 19 godina starosti. POSIT je prvobitno razvijen za procenu u oblasti zloupotrebe psihoaktivnih supstanci (Rahdert, 1991), a danas se koristi i za detektovanje problema maloletnika u sledećim oblastima: fizičko i mentalno zdravlje, odnosi sa vršnjacima, obrazovanje, socijalne veštine, odnosi u porodici, slobodno vreme/rekreacija, agresivno ponašanje/delinkvencija.

Adhoc klinička procena je u praksi vrlo često zastupljena i sastoji se u sledećem: ustanova ili stručnjak koji obavlja procenu biraju određenu grupu instrumenata koje će koristiti u radu, zavisno od situacije, slučajeva koje obrađuju, profesionalne obuke, pristupa, afiniteta stručnjaka ili na osnovu drugih kriterijuma. To mogu biti instrumenti za procenu ličnosti, sposobnosti, stavova, ponašanja, funkcionisanja porodice itd. Osnovni nedostatak ovog metoda je nesistematičnost, jer se od ustanove do ustanove mogu koristiti različiti setovi instrumenata, a to je moguće čak i u jednoj ustanovi od strane različitih praktičara. Na ovaj način se veoma otežava komunikacija između stručnjaka, evaluacija i poređenje rezultata procene. Ukoliko izveštaji o proceni nisu standardizovani ili ako se ne koriste isti instrumenti sadržaj izveštaja može biti loše protumačen. Ovakav metod rada je i neekonomičan jer procena različitih aspekata ličnosti i ponašanja maloletnika brojnim instrumentima iziskuje dosta vremena za prikupljanje, analizu i interpretaciju podataka.

Studija slučaja predstavlja dominantnu formu kliničke procene u sistemu maloletničkog pravosuđa. Ipak, među stručnjacima ne postoji saglasnost oko sadržaja studije slučaja, mada su osnovne teme standardne: izvršeno krivično delo, porodica, socijalne okolnosti, razvojna istorija, ličnost/stavovi. Karakteristične faze ili tok studije slučaja su sledeće: analiza podataka, počev od biografije, životne priče, obavljanja intervjuja, pregleda raznih dokumenata, nakon čega sledi "dijagnoza" slučaja. Drugu fazu predstavlja određivanje plana tretmana. Pri proučavanju pojedinačnog slučaja koriste se tehnike i instrumenti drugih metoda (intervjui, ankete, testovi, skale) (Knežić, B., 2001: 157). U nekim slučajevima zakonima i propisima se reguliše šta mora biti sadržaj studije.

Dubinsku procenu rizika i potreba maloletnika predstaviceemo sa dva instrumenta. Jedan od njih koji zadovoljava ove kriterijume je *Youth Level of Service/Case Management Inventory* (YLS/CMI; Hoge, Andrews, 1996), zasnovan na principima koje su postavili Andrews, Bonta i Hoge, koristi se u sistemu maloletničkog pravosuđa Kanade i predviđen je za procenu rizika i potreba maloletnih prestupnika od 12 do 17 godina starosti. Sastoji se od 42 ajtema koji su

grupisani u osam kategorija: prethodni i sadašnji prestupi, porodične okolnosti, obrazovanje/zapošljavanje, odnosi sa vršnjacima, zloupotreba supstanci, slobodno vreme, ličnost/ponašanje, stavovi/orijentacija. U zavisnosti od skora, koji je u rasponu od 0 do 42, maloletnici se klasifikuju kao niskog rizika (0-8), srednjeg rizika (9-26), visokog rizika (27-34) i vrlo visokog rizika (35-42). Ponovna procena se obavlja na svakih šest meseci. U praksi je dopuštena mogućnost profesionalne ocene i promene dobijenih rezultata (*over-ride*), ukoliko se može dokazati da ne odražavaju realnu procenu rizika maloletnika. Posebno treba naglasiti da instrument sadrži sekciju *Specijalna razmatranja faktora responsivnosti* kojom se ispituju one karakteristike maloletnika koje mogu biti od uticaja na odziv tretmanu, kao što su: niska inteligencija, interpersonalna anksioznost, komunikacione barijere, motivacija, odbijanje/minimizacija, kulturna obeležja (Hoge, Andrews, 1996).

Drugi instrument, koji koristi sličnu metodologiju za procenu rizika i potreba dečaka do 12 godina, jeste *EARL-20B* (L. Augimeri, C. Koenig, C. Webster, K. Levene, 1998). Razvijen je u cilju predviđanja antisocijalnog ponašanja dečaka, ali takođe i kao pomoć praktičarima prilikom planiranja i sprovođenja intervencije. Instrument je veoma lak za korišćenje; sastoji se od 20 ajtema svrstanih u tri kategorije: *porodica, dete, responsivnost*, ali se ipak preporučuje obrada rezultata od strane interdisciplinarnog tima stručnjaka. Isti autori su 2001. napravili i verziju *EARL-21G* za devojčice.

Multiaksijalna procena adolescenata sa problemima u ponašanju koju su ponudili T. Achenbach i S. McConaughy (1987) sastoji se od pet osa. Achenbach je razvio sistem procene zasnovan na empirijski baziranim instrumentima čiju osnovu čine: CBCL (*Child Behavior CheckList*), TRF (*Teacher's Report Form*) i YSR (*Youth Self-Report*). CBCL se koristi za procenu problema u ponašanju deteta na osnovu opažanja roditelja i predstavlja prvu osu procene. Drugu osu čine izveštaji nastavnika o ponašanju deteta u školi i podaci iz školskih dosijea obrađeni sa TRF. Treća se odnosi na procenu kognitivnih sposobnosti pomoću testova inteligencije, verbalnih sposobnosti, uspeha u školi. Četvrtu osu čine medicinski i neurološki pregledi, merenje fizičkih karakteristika (visina, težina), a petu sopstveni izveštaji deteta (YSR) o emocionalnim i bihevioralnim problemima uz direktnu opservaciju stručnjaka putem intervjua. Autor navodi prednost primene svog sistema procene u različitim kulturnim sredinama, a to potvrđuju istraživanja u velikom broju zemalja (sistem je preveden na 85 svetskih jezika). Jednostavnost instrumenata ne zahteva stručno administriranje, pa su oni pogodni za različite primene: kliničku procenu, evaluaciju rezultata, naučna istraživanja. Sistem je prvenstveno namenjen proceni problematičnog ponašanja dece uzrasta od 4 do 18 godina (www.aseba.org/).

Pregled instrumenata i postupaka procene

Obilje podataka sa kojima se čitalac susreo u prethodnom poglavlju predstavlja samo deo informacija o strategijama, metodama i postupcima koji se koriste u oblasti maloletničkog prestupništva, što nam ukazuje na svu kompleksnost problematike procene maloletnih prestupnika. Postoje različite klasifikacije instrumenata i postupaka procene maloletnika, a jednu od njih koriste Hoge i saradnici (2008), koji ih razvrstavaju na sledeće kategorije: testovi ličnosti, procena ponašanja, intervjui, testovi sposobnosti, merenje stavova, procena rizika i potreba.

7.1. Testovi ličnosti

Procena dimenzija ličnosti je važan element za donošenje odluka u različitim fazama sistema maloletničkog pravosuđa. Različite dimenzije ličnosti maloletnika, kao što su depresivnost, anksioznost, agresivnost, podložnost tretmanu, od posebnog su značaja za planiranje intervencije.

U najvećem broju slučajeva procena karakteristika ličnosti se obavlja kliničkim metodama, ali se primena standardizovanih instrumenata svakako preporučuje u cilju poboljšanja postupka procene. Postoje sveobuhvatni instrumenti kojima se ocenjuju različiti aspekti ličnosti maloletnika, dok su neki usko ograničeni na pojedine dimenzije (anksioznost, agresivnost). Među sveobuhvatnim testovima ličnosti mogu se izdvojiti *Adolescent Psychopathology Scale* (APS; Reynolds, 1998) i *MMPI-A* (Butcher i sar., 1992). Primeri usko fokusiranih testova ličnosti su *The Reynolds Adolescent Depression Scale – Second Edition* (RADS-2; Reynolds, 2002) i *Aggression Questionnaire* (AQ; Buss, Warren, 2000).

Operacionalizaciju *I-level* sistema (stepen interpersonalne zrelosti) koji je predložila M. Warren izvršio je Carl Jesness (1964) svojom revidiranom verzijom instrumenta, *The Jesness Inventory* (JI). On je nastojao da pojednostavi suviše glomazan sistem i stvorio test ličnosti koji će "obuhvatati maloletnike uzrasta od osam godina, predviđati delinkventno ponašanje, biti osetljiv na promene i multidimenzionalan s obzirom na svu raznolikost stavova, shvatanja i crta ličnosti" (Jesness, 1964: 3). *Jesness Inventory* se sastoji od 155 tačno/netačno

pitanja i kao rezultat daje skalu od deset crta ličnosti, indeks asocijalnih tendencija i devet podtipova ličnosti, preuzetih od M. Warren.

Deset skala ličnosti obuhvataju sledeće crte: *socijalna neprilagođenost* (ispoljavanje stavova koji odražavaju neuspešnu socijalizaciju), *vrednosne orijentacije* (tendencija prihvatanja vrednosti nižih socioekonomskih klasa), *nezrelost* (ponašanje neprimereno starosnom dobu), *autističnost* (stvaranje lažne slike realnosti u skladu sa ličnim željama), *otudenost* (nepoverenje u druge, posebno u autoritete), *manifestna agresivnost* (nekontrolisane reakcije na frustracije i bes), *povučenost-depresivnost* (nezadovoljstvo sobom i drugima, težnja ka izolaciji), *socijalna anksioznost* (ispoljavanje anksioznosti u međuljudskim kontaktima), *potiskivanje* (isključivanje realne svesti, otežano ispoljavanje osećanja), *negiranje* (otpor realnom prihvatanju neprijatnih događaja i situacija u svakodnevnom životu).

MMPI-A je revizija poznatog MMPI (Hathaway, McKinley, 1943), razvijen na normativnom uzorku od 1.620 adolescenata (805 muškog i 815 ženskog pola) starosti od 14 do 18 godina. MMPI je godinama uspešno korišćen za procenu adolescenata u različitim okruženjima, tako da MMPI-A sadrži veliki broj ajtema iz originalnog instrumenta, uz ajteme razvijene za MMPI-2, kao i nove ajteme koji se odnose na probleme u ponašanju maloletnika, kao što su stavovi prema roditeljima i školi, uticaj vršnjačke grupe i problemi sa ishranom. MMPI-A sadrži 478 ajtema, uz kraću formu koja ima 350 ajtema. MMPI-A je namenjen za procenu problema u ponašanju, interpersonalnih odnosa, stabilnosti ponašanja, za razmatranje pitanja dijagnostike i tretmana. Ajtemi su tipa tačno/netačno i sačinjavaju ukupno 105 različitih skala, od čega je sedam validacionih, deset kliničkih skala i 31 klinička subskala. Instrument je veoma dobro ocenjen od strane istraživača (tokom deset godina od pojavljivanja objavljeno je više od 100 različitih publikacija), a uživa i veliko poverenje psihologa, jer se nalazi među deset najčešće korišćenih instrumenata u kliničkoj praksi (Archer, 2005).

7.2. Procena ponašanja

Procena ponašanja pruža informacije o maladaptivnom ponašanju ili obrascima ponašanja na osnovu podataka dobijenih od maloletnika, njegovih roditelja, nastavnika i drugih osoba bliskih maloletniku. Ova procena obezbeđuje više direktnih podataka o maloletniku nego procena ličnosti (Hoge i sar., 2008: 61). Procena ponašanja se može obavljati primenom različitih metodoloških postupaka: direktna opservacija ponašanja, tehnike intervjua, primena skala za procenu ponašanja i lista za čekiranje, sopstveni izveštaji, sociometrijske tehnike, projektivne tehnike itd. Skorovi mogu biti izraženi u vidu učestalosti specifičnih ponašanja (npr. fizička agresivnost) ili obrazaca ponašanja (npr. poremećaj pažnje). Neke od metoda zahtevaju klinički pristup i visok stepen stručnosti procenjivača, kao što je slučaj sa testovima ličnosti, dok je za primenu različitih instrumenata potrebno određeno iskustvo i obuka stručnjaka.

Procena ponašanja može biti od značaja zato što su pojedini konstrukti (impulsivnost, agresivne tendencije, prkos) u velikom broju slučajeva povezani sa stepenom rizika i potreba maloletnika. Takođe, kategorije kao što su poremećaj ponašanja ili ADHD mogu biti od značaja za planiranje tretmana. Neki od primera instrumenata za procenu ponašanja su *Behavior Assessment System for Children* (BASC; Reynolds, Kamphaus, 1992), *Revised Behavior Problem Checklist* (RBPC; Quay, Paterson, 1996), *Child Behavior Checklist* (CBCL; Achenbach, Rescorla, 2001), *Jessness Inventory Revised* (JI-R; Jessness, 2003), *Personality Inventory for Children – Second Edition* (PIC-2; Wirt i sar., 2001).

Posebnu popularnost u poslednje vreme su stekle skale za procenu ponašanja koje pružaju značajne prednosti kliničarima i istraživačima koji se bave procenom ponašanja dece i adolescenata. Za razliku od lista za čekiranje (*checklist*), kod kojih se ukupan skor dobija jednostavnim sabiranjem označenih ajtema (simptom je prisutan ili nije prisutan - tzv. aditivni format), kod skala za procenu se može naznačiti i stepen manifestacije simptoma. Najčešće se koristi trostepeni sistem bodovanja, pri čemu 0 označava da simptom nikada nije prisutan, 1 da je povremeno prisutan, a 2 označava da je simptom često prisutan. Ovakav format ocenjivanja, koji još nazivaju algebarski, ima prednost u odnosu na aditivni jer omogućava mnogo preciznije merenje učestalosti i intenziteta simptoma ponašanja (Merrell, 2003: 81).

Behavior Assessment System for Children (BASC; Reynolds, Kamphaus, 1992) je sveobuhvatni sistem za procenu ponašanja dece i adolescenata. BASC sadrži skale za procenu ponašanja dece predškolskog uzrasta (4-5 godina), dece uzrasta od 6 do 11 godina i adolescenata (12-18 godina) koje se popunjavaju na osnovu intervjua sa roditeljem i nastavnikom. Sve tri skale ponašanja su pojedinačno normirane i jedinstvene po sadržaju u skladu sa uzrastom ispitanika, ali imaju zajednički konceptualni i praktični okvir, kao i mnoštvo identičnih ajtema. Instrumenti su relativno obimni prema broju ajtema, koji se kreće od 126 do 148, a skorovanje se obavlja na četvorostepenoj Likertovoj skali (N=never/nikad, S=sometimes/ponekad, O=often/često, A=almost always/skoro uvek). Test je jednostavan za upotrebu i veoma praktičan, visoko ocenjen od strane stručnjaka, uz manju zamerku na obimnost koja otežava periodični screening i monitoring progressa.

Revised Behavior Problem Checklist (RBPC; Quay, Paterson, 1996) koristi se za ocenjivanje problema u ponašanju dece od 5 do 18 godina. Svrha primene je veoma široka: screening poremećaja ponašanja; kao pomoćni alat u kliničkoj dijagnostici; za merenje promena ponašanja nakon psiholoških i farmakoloških tretmana; klasifikovanje maloletnih prestupnika; selekcija subjekata za potrebe istraživanja poremećaja ponašanja dece i omladine. Instrument se sastoji od 89 ajtema podeljenih u šest subskala (poremećaj ponašanja, socijalna agresivnost, problemi sa pažnjom-nezrelost, anksioznost-povučenost, psihotično ponašanje, motorička tenzija). Kao izvori podataka se koriste informacije dobijene od roditelja, nastavnika ili terapeuta. Kriterijumska validnost instrumenta je ocenjena kao prihvatljiva.

Child Behavior Checklist (CBCL; Achenbach, Rescorla, 2001) predstavlja deo jednog od najkompletnijih sistema za procenu problema u ponašanju dece, Achenbach System of Empirically Based Assessment (ASEBA). Ovaj sistem se sastoji od nekoliko skala ponašanja, formulara sopstvenih izveštaja, planova intervjua i opservacionih formi za decu, adolescente i odrasle. Dva instrumenta ovog sistema, CBCL (*Child Behavior Checklist*) i TRF (*Teacher's Report Form*), veoma slični po sadržaju, predstavljaju najviše istraživane skale ponašanja, sa preko 3.500 publikovanih studija u kojima su korišćeni. CBCL i TRF sadrže po 120 ajtema koji se rangiraju prema formatu 0,1,2 (0=nije tačno, 1=ponekad je tačno, 2=veoma tačno/često tačno). Sadašnja revizija CBCL je normirana za procenu dece od 6 do 18 godina, a TRF za učenike od 6 do 18 godina starosti. Izvor informacija za CBCL su roditelji, a za TRF nastavnici. CBCL i TRF sadrže osam empirijski baziranih skala: anksiozan/depresivan; povučen/depresivan; somatske poteškoće; socijalni problemi; problemi u mišljenju; problemi sa pažnjom; ponašanje kojim se krše pravila; agresivno ponašanje. Takođe postoji i šest skala zasnovanih na DSM-IV nomenklaturi: afektivnost; anksioznost; somatski problemi; deficit pažnje/hiperaktivnost; opoziciono-izazivačko ponašanje; problem kontrole ponašanja. CBCL i TRF imaju znatnu kliničku primenljivost u tom smislu što pružaju opšte i specifične informacije

o prirodi i stepenu problema u ponašanju, emocionalnih problema i problema u socijalnom funkcionisanju. Neke od kritika instrumenata se odnose na ograničenu senzitivnost u identifikovanju manje ozbiljnih problema i procene socijalnih kompetencija deteta, subjektivnost sistema skorovanja i poteškoća u kombinovanju informacija dobijenih iz različitih izvora. (Merrell, 2003: 90-94).

7.3. Intervju

Procena koja se obavlja u sistemu maloletničkog pravosuđa ne može se zamisliti bez intervju sa maloletnikom i drugim osobama koje mogu pružiti korisne informacije (roditelji, nastavnici, druge osobe i stručnjaci koji imaju kontakt sa maloletnikom). Intervju je, praktično, esencijalni deo svake procene. On predstavlja strukturisanu komunikaciju, verbalnu i neverbalnu, između voditelja intervjuja i intervjuisanog. Neki autori primećuju da je intervju sličan svakodnevnoj konverzaciji, ali da se razlikuje u sledećem: (a) intervju je svrshodan, (b) kontrolisan je od strane intervjuera putem postavljanja pitanja i (c) intervju ima kompaktnost, tok i tematski kontinuitet. Intervju ima svoju strukturu, pravac i usmeren je ka specifičnim ciljevima koji se odnose na dobijanje relevantnih informacija potrebnih za donošenje odluka (Merrell, 2003: 109). Postoje različite forme intervjuja, od slobodnih i polustrukturisanih do visokostrukturisanih planova intervjuja koji se koriste za ispitivanje određenih problematičnih oblasti funkcionisanja intervjuisanog.

Osnovna prednost intervjuja u odnosu na druge metode procene je njegova fleksibilnost. Intervjuer može postavljati različita pitanja u zavisnosti od slučaja, može da menja tok intervjuja ukoliko je to potrebno, skraćuje ili produžava njegovo trajanje, fokusira se na specifične aspekte ponašanja, razmišljanja, stavova, osećanja klijenta.

Postoje veoma razrađeni planovi strukturisanih intervjuja, kao što su *Diagnostic Interview Schedule for Children* (DISC-4; Shaffer, 1996), *Diagnostic Interview for Children and Adolescents* (DICA-IV; Reich, Welner, Herjanic, 1997) i *Child Assessment Schedule* (CAS; Hodges, 1987). Pored toga, postoje polustrukturisani planovi intervjuja koji služe kao pomoć procenjivaču prilikom prikupljanja neophodnih informacija za kompletiranje instrumenta (npr. YLS/CMI, WSJCA).

Diagnostic Interview Schedule for Children sadrži 358 osnovnih pitanja i približno 1.300 pitanja koja se postavljaju u zavisnosti od odgovora deteta na osnovna pitanja. Postoje dve paralelne verzije: intervju sa detetom (DISC-Y) i intervju sa roditeljem (DISC-P), kao i eksperimentalna verzija intervjuja sa nastavnikom (DISC-T). Intervju je namenjen za procenu psihološkog funkcionisanja deteta i sačinjen je tako da procenjuje simptome koji se javljaju kod deteta u prethodnoj godini i prethodne četiri nedelje (Frick i sar., 2009: 265).

Diagnostic Interview for Children and Adolescents (DICA-IV; Reich, Welner, Herjanic, 1997) je visokostrukturisani plan intervjuja sa decom i adolescentima uzrasta od 6 do 17 godina. Instrument sadrži dva zasebna plana intervjuja sa decom od 6 do 12 i adolescentima od 13 do 17 godina, koji su usklađeni sa starosnom kategorijom, kao i intervju sa roditeljima dece od 6 do 17 godina. Autori preporučuju da se, kad god je to moguće, obave intervjui i sa detetom i sa roditeljem. Administriranje instrumenta traje 60-90 minuta, a postoji više od 1.600 mogućih pitanja koja pokrivaju 28 dijagnostičkih kategorija. Instrument je osmišljen tako da se postavlja samo ograničen broj pitanja, u zavisnosti od odgovora ispitanika na prethodno pitanje. Kompjuterizovana verzija instrumenta omogućava njegovo lako administriranje, što od voditelja intervjuja zahteva samo kraću obuku. Istraživanja su pokazala da su psihometrijske i tehničke osobine

različitih verzija ovog instrumenta ocenjene od diskutabilnih do odličnih, što upućuje na oprez pri njegovom korišćenju iako poseduje mnoge impresivne karakteristike (Merrell, 2003: 132).

Postoje različiti priručnici koji mogu pomoći procenjivaču da unapredi svoje veštine vođenja intervjuja (Miller, Rollnick, 2002; Gratus, 1988; Sattler, 1998; Sattler, Hoge, 2006). Iz pomenutih izvora se mogu izvesti preporuke i smernice za vođenje intervjuja sa maloletnikom:

1. uspostaviti blizak odnos: rad sa antisocijalnim maloletnikom predstavlja veliki izazov, pa je veoma korisno zadobiti njegovo poverenje. Izražavanje empatije za situaciju u kojoj se maloletnik nalazi često pomaže u uspostavljanju odnosa;
2. pažljivo slušati: izvlačenje korisnih informacija od klijenta zavisi od pažljivog slušanja onoga što on govori. Bolje je započeti intervju otvorenog uma nego sa spremljenom agendom;
3. ostati objektivan: iako voditelj intervjuja treba da zadrži pozitivan stav i tretira ispitanika sa uvažavanjem, to ne znači da treba da mu povlađuje;
4. olakšati komunikaciju: nema nikakvog smisla koristiti jezik, terminologiju i koncept koji maloletnik ne razume. Potrebno je sa sigurnošću znati da maloletnik razume ono o čemu je reč;
5. održati kontrolu: maloletnika treba tretirati sa uvažavanjem, ali mu ne treba dopustiti da vodi ili preusmerava tok razgovora;
6. izbegavati argumentaciju: upuštati se sa maloletnikom u dugačku argumentaciju ili konfrontirati se sa njim je često kontraproduktivno. Treba održati pozitivnu atmosferu koliko god je to moguće (Hoge i sar., 2008: 67).

7.4. Testovi sposobnosti

U psihologiji postoji opšta saglasnost i prihvatanje značaja inteligencije u objašnjavanju ljudskog ponašanja. Rana istraživanja u kriminologiji dovodila su inteligenciju u vezu sa delinkvencijom, pa se smatralo da maloletni prestupnici sa niskim stepenom inteligencije inkliniraju ka kriminalu više nego drugi ljudi. Istraživanja tokom sedamdesetih godina XX veka su obnovila interesovanje za ovu temu, kada su Hirschi i Hindelang zaključili da niska inteligencija ima značajnu ulogu u predikciji prestupništva, pre svega indirektno, preko školskog uspeha. Nizak IQ utiče na loš uspeh u školi, što zajedno sa akademskom nekompetencijom čini snažne korelate prestupništva. Oko ovog pitanja danas postoje brojne kontroverze, a postoje i istraživanja koja pokazuju da je uticaj inteligencije na delinkvenciju beznačajan (Siegel, Welsh, 2009: 102-103).

Merenje IQ je danas praktično standardni deo procene maloletnih prestupnika. Ocena sposobnosti maloletnika, njegovog intelektualnog i kognitivnog funkcionisanja predstavlja veoma važan element procene. Neuspeh u školi se smatra faktorom rizika koji se može dovesti u vezu sa prestupničkim ponašanjem, a svakako uz kognitivne kompetencije maloletnika predstavlja faktor responsivnosti koji je od značaja za planiranje intervencije. Hoge i saradnici (2008) preporučuju da bi stručnjaci koji se bave procenom maloletnika u svom repertoaru obavezno trebalo da imaju neki individualni test inteligencije, kao što je WISC-4 (Wechsler, 2004) koji danas predstavlja najbolji test za merenje inteligencije, i neki test sposobnosti (*Diagnostic Achievement Test for Adolescents - Second Edition*; Newcomer, Bryant, 1993). U određenim slučajevima može biti pogodna primena nekog psihoedukacionog testa.

7.5. Merenje stavova

Antisocijalni stavovi, vrednosti i verovanja se pojavljuju kao faktori rizika antisocijalnog ponašanja i obuhvaćeni su nekim od glavnih teorija o uzrocima takvog ponašanja. Ova ponašanja predstavljaju glavni oslonac kognitivno-bihejvioralnih intervencija prema maloletnim prestupnicima. Kod hronično agresivnih maloletnika je primećena egocentrična spoznaja koja reflektuje obrazac mišljenja prema kome prestupnik polazi od ličnih pogleda, očekivanja, potreba, prava, trenutnih osećanja i želja u toj meri da se jedva razmatraju ili potpuno odbacuju legitimne potrebe i želje drugih (Gibbs, Potter, Goldstein, 1995). Jedan od instrumenata za merenje ovakvih kognitivnih poremećaja je *How I Think Questionnaire* (HIT-Q; Gibbs, Barriga, Potter, 2001). Instrument sadrži 54 ajtema i meri četiri kategorije kognitivnih poremećaja: egocentričan, prebacuje krivicu na druge, minimizira/pogrešno označava, pretpostavlja najgore. Primeri ajtema koji označavaju egocentričnost su sledeći stavovi:

- ako vidim nešto što mi se dopada, ja to uzmem,
- ako lažem, to je samo moja stvar i ničija druga,
- ako nešto zaista želim da uradim, ne interesuje me da li je to legalno,
- kad pobesnim, nije mi važno da li ću nekoga da povredim.

Maloletnik koji "pretpostavlja najgore" razmišlja na sledeći način:

- možeš da ukradeš. Ako ti ne uzmeš, uzeće drugi;
- mogu da lažem. Ako kažem istinu, ionako mi niko ne veruje;
- ljudi stalno hoće da se svađaju sa mnom;
- treba da prvi povrediš nekoga, pre nego što on povredi tebe.

Instrument takođe označava četiri subskele koje se manifestuju iz kognitivnih poremećaja: opozicija/prkos, fizička agresivnost, laganje, krađa. Kombinacijom ovih subskala dobijaju se: skala otvorenog ponašanja koja meri konfrontirajuće antisocijalno ponašanje (svađe, tuče, zloćudnost) i skala zatvorenog ponašanja koja meri nekonfrontirajuće antisocijalno ponašanje.

7.6. Procena rizika i potreba

Procena rizika recidivizma maloletnika se bazira na instrumentima, uglavnom starijeg datuma, namenjenih populaciji odraslih prestupnika, koji se najčešće modifikuju i prilagođavaju za primenu u oblasti maloletničkog pravosuđa. U novije vreme razvijeno je i testirano nekoliko instrumenata koji su zasnovani na teorijskim postavkama i rezultatima istraživanja faktora rizika recidivizma. Navešću neke od instrumenata koji su publikovani prethodnih godina.

First Offender Risk Assessment Index (FORAI) je instrument sastavljen od 41 ajtema, kojima se ispituje sedam varijabli povezanih sa recidivizmom: godine starosti prvog upućivanja sudu, težina prestupa, porodični nadzor, škola, grupe vršnjaka, upotreba alkohola i droga, kriminalna istorija u porodici. Autori E. Risler, R. Sutphen i J. Shields objavili su 2000. godine rezultate četvorogodišnje evaluacije instrumenta, ispitanog na uzorku od 181 maloletnika u prigradskim oblastima Atlante, USA. Pouzdanost procene visokorizičnih maloletnika je 75%, a dobra strana instrumenta je mali procenat lažnih negativnih rezultata (8.2%), što znači da je većina maloletnika koji su povećanog rizika recidivizma pravilno klasifikovana.

Arizona risk assessment (Krysik, LeCroy, 2002) koji je u upotrebi u Arizoni, USA, pretrpeo je nekoliko revizija. Prvobitna verzija sastojala se od devet ajtema koji su se odnosili na istoriju prethodnih i neke aspekte sadašnjih prestupa

maloletnika. Međutim, tokom validacione studije se ispostavilo da se primenom metoda kliničke procene postižu pouzdaniji rezultati, pa su autori redukovali upite na samo pet ajtema koji su u značajnoj korelaciji sa recidivizmom: upotreba droga tokom prethodne godine, skitničenje i odsustvo iz škole tokom prethodne godine, problemi u porodičnim odnosima, istorija nasilničkog ponašanja, težina prestupa. Ovim izmenama instrument je pojednostavljen za primenu, a istovremeno je poboljšana i njegova preciznost u klasifikovanju visokorizičnih prestupnika sa 50% na 76%.

Missouri risk assessment i *Virginia risk assessment* su dva slična instrumenta, razvijeni i validovani od strane Nacionalnog saveta za kriminal i delinkvenciju (*National Council on Crime and Delinquency*) i oslanjaju se na procenu zasnovanu na sledećim kategorijama: kriminalna istorija, zloupotreba supstanci, problemi u školi, delinkventne grupe vršnjaka, zlostavljanje deteta, problemi roditeljstva, ostali porodični problemi. Oba instrumenta su približno jednakih karakteristika u pogledu preciznosti, pri čemu je *Missouri risk assessment* naročito pouzdan u proceni prestupnika niskog rizika (83%).

Wisconsin Risk Assessment Scale (WRAS) jedan je od najčešće korišćenih instrumenata u sistemu maloletničkog pravosuđa u SAD. Spada u starije instrumente (Baird, 1981) i prvobitno je bio namenjen za procenu rizika i stepena nadzora odraslih prestupnika, a kasnije je modifikovan za primenu na adolescentima. Sastoji se od 11 ajtema koji daju kao rezultat četiri kategorije rizika. Jedan od nedostataka ovog instrumenta je to što je uglavnom zasnovan na statičkim faktorima rizika koji se po definiciji ne menjaju, pa je ponovna procena i reklasifikacija prestupnika time otežana. Druga kritika se odnosi na izvesnu nekonzistentnost, pošto se ocenjivanje pojedinih ajtema zasniva na kliničkim metodama (procena stručnjaka), što je u metodološkom smislu problematično.

Tokom poslednjih 10-15 godina postignut je znatan napredak u razvoju sveobuhvatnih instrumenata za merenje rizika i potreba maloletnika. Ovi instrumenti su namenjeni za procenu rizika antisocijalnog ponašanja maloletnika i identifikovanje njihovih kriminogenih potreba (dinamički faktori rizika) u cilju izrade plana tretmana. Prvobitni instrumenti su bili ograničeni na nekoliko statičkih faktora kao što su: starost prilikom prvog hapšenja, broj prethodnih osuda, težina krivičnog dela. Ovi faktori nisu bili naročito korisni; imali su relativno mali stepen prediktivnosti i nisu pružali informacije relevantne za izradu plana intervencije.

Noviji instrumenti su empirijski zasnovani, imaju za cilj procenu i statičkih i dinamičkih faktora i evaluirani su kroz psihometrijska istraživanja. Neki od njih se mogu označiti kao statistički instrumenti jer pružaju empirijski baziranu procenu rizika i potreba. Drugi predstavljaju standardizovane kliničke instrumente koji se koriste po principu strukturisane profesionalne ocene (63). Svi ti instrumenti pomažu da se sintetizuje čitav niz informacija o klijentu i usmeravaju odluke vezane za raspoređivanje prestupnika u zajednici ili instituciji, stepen nadzora i intervencije. Ovi instrumenti su namenjeni za administriranje od strane psihologa, ali ih mogu koristiti i probacioni službenici, socijalni radnici i drugi stručnjaci, uz prethodnu obuku.

Iako ova merenja mogu biti vredna u cilju procene maloletnika, potrebno je razmotriti određena pitanja. Najpre, kompletiranje instrumenta obično obuhvata prikupljanje velikog broja informacija, pri čemu je neophodan intervju sa klijentom, osobama koje su mu bliske, pregled dokumenata i drugih izvora informacija. Drugo, administriranje i skorovanje instrumenta u najvećem broju slučajeva obavljaju obučeni profesionalci sa ekspertizom iz oblasti, iako to varira u zavisnosti od instrumenta. Treće, iako se smatra da je validnost procene bazirane na statističkim merama veća u odnosu na klinički metod, određeni stepen greške je uvek moguć. Drugim rečima, uvek će postojati određeni procenat lažnih pozitivnih i lažnih

negativnih rezultata. Ovo znači da konačna odluka ne bi trebalo da se isključivo zasniva na jednom psihološkom merenju, niti na bateriji takvih merenja. Određeni stepen profesionalne diskrecije bi uvek trebalo ostaviti stručnjaku, da konačnu odluku donese na osnovu svog profesionalnog iskustva.

Washington State Juvenile Court Assessment (WSJCA; Barnoski, 2004; Barnoski, Markussen, 2005) predstavlja deo dvostepene procedure procene, koja započinje primenom *screening* instrumenta. Maloletnici koji na instrumentu za *screening* ostvare srednji ili visok skor naknadno se procenju pomoću WSCJA.

WSCJA se sastoji od 132 ajtema za procenu statičkih i dinamičkih faktora rizika koji su podeljeni u 13 oblasti (npr. kriminalna istorija, porodica, stavovi/verovanja). "Loše ponašanje u školi" je primer dinamičkog faktora rizika, a "verovanje u značaj obrazovanja" primer protektivnog faktora. Postoje četiri tipa skorova: statički rizik, dinamički rizik, statički protektivni i dinamički protektivni. Rezultat procene je namenjen planiranju intervencije (Hoge i sar., 2008: 65). Autori navode podatke o evaluaciji pouzdanosti i validnosti instrumenta. Administriranje i bodovanje zahteva intenzivnu obuku, za koju su autori obezbedili materijale.

Youth Level of Service/Case Management Inventory (YLS/CMI; Hoge, 2005; Hoge, Andrews, 2002) je standardizovan statistički instrument koji obezbeđuje procenu rizika recidiva i pruža okvir za razvoj plana slučaja na bazi procene rizika i potreba. Omogućena je i profesionalna diskrecija procenjivača.

Prva sekcija YLS/CMI se sastoji od 42 ajtema koji označavaju karakteristike prestupnika (npr. zloupotreba PAS) ili socijalnog konteksta (npr. neadekvatan nadzor od strane roditelja); faktora koji su u literaturi označeni kao korelati maloletničkog prestupništva. Ajtemi su podeljeni u sledeće podskale: Prethodno i tekuće krivično delo/ odluke o raspoređivanju, porodične okolnosti/ roditeljstvo, obrazovanje/ zaposlenje, odnosi sa vršnjacima, zloupotreba PAS, slobodno vreme/ rekreacija, ličnost/ ponašanje i stavovi/ orijentacije. Kao rezultat se dobija ukupan skor rizika-potreba i pojedinačni skorovi po oblastima. Pružena je mogućnost procenjivaču da naznači sposobnosti maloletnika i oblasti koje mogu biti tačke oslonca. Ostale sekcije instrumenta obuhvataju: sumiranje rizika-potreba, procena drugih potreba i posebna razmatranja, profesionalna diskrecija, stepen kontakata, plan vođenja slučaja. Poslednja sekcija uključuje identifikovanje ciljeva koji odražavaju procenu rizika i potreba i načina za ostvarivanje tih ciljeva.

Program obuke je deo paketa instrumenta; polaznici obuke bi trebalo da imaju predznanja iz oblasti dečjeg ravoja i iskustvo rada sa maloletnicima sa poremećajem u ponašanju. Sprovedena su psihometrijska istraživanja i obezbeđena ocena prediktivne validnosti instrumenta u odnosu na pol i rasnu pripadnosti ispitanika.

7.7. Procena responsivnosti

Teoretičari su saglasni da je jedan od najvažnijih elemenata, verovatno i od presudnog uticaja na rezultate i efekte tretmana, usaglašavanje tipa i modaliteta tretmana sa karakteristikama prestupnika. Nažalost, tokom proteklih decenija prakse resocijalizacije razlike u karakteristikama ličnosti, stepenu razvoja, načinu razmišljanja, stilovima učenja su uglavnom bile minimizirane ili ignorisane prilikom planiranja intervencije, a klasifikacija se uglavnom zasnivala na faktorima rizika. Osnovni problem leži u tome što, kao što navodi T. Palmer, individue sa potpuno različitim strukturama ličnosti mogu imati jednake procenjene faktore rizika i drugačije reagovati na jedan isti tretman (Palmer, 1996).

Ukoliko princip responsivnosti nije ispoštovan, program tretmana može doživeti neuspeh i to ne zato što je program loš, niti zbog kompetentnosti stručnjaka, već zato što nije vođeno dovoljno računa o ograničenjima samog prestupnika. P. Van

Voorhis ističe da zanemarivanje principa responsivnosti često maskira rezultate evaluacije efikasnosti programa, koji su ocenjeni kao neuspešni, a zapravo samo nisu adekvatni za određene tipove prestupnika (Van Voorhis, 1997).

Faktore responsivnosti možemo podeliti na unutrašnje i spoljašnje. Unutrašnji faktori se odnose na individualna obeležja prestupnika, kao što su: karakteristike ličnosti, intelektualni i kognitivni deficit, antisocijalni stavovi, anksioznost, motivacija, demografske varijable. Spoljašnji faktori obuhvataju karakteristike metodičara (neki mogu bolje raditi sa određenim tipom prestupnika) i postavku tretmana (institucionalni nasuprot tretmanu u zajednici, individualni nasuprot grupnom i sl.).

Istraživanja uticaja karakteristika metodičara na efikasnost tretmana su veoma retka, ali je činjenica da u praksi postoje velike razlike u načinu rada, stručnosti, iskustvu, navikama. Stavovi i kompetencije metodičara koji nisu u skladu sa ciljevima i sadržajem programa mogu da naruše integritet programa i značajno redukuju njegovu efikasnost. J. Bonta ističe da u praksi metodičari preferiraju rad sa manje opasnim prestupnicima koji su mlađi, inteligentniji, verbalno veštiji, društveniji. Osim toga, neke od predrasuda prema prestupnicima olakšavaju odustajanje od napora za prevaspitanjem "težih slučajeva" pod izgovorom: "on je psihopata" ili "suviše je teško promeniti ga" (Vasiljević, 2005c: 117).

Gendreau i Ross navode neke od karakteristika stručnjaka koje mogu imati uticaja na efikasnost tretmana:

- posredovanje interpersonalnih veština, kao što su konciznost u komunikaciji, toplina, humor, otvorenost, sposobnost uticanja na ponašanje, set adekvatnih ograničenja i drugo;
- fakultetsko obrazovanje uz posebnu obuku o teorijama kriminaliteta, predikciji i tretmanu;
- formalna obuka u primeni bihejvioralnih intervencija u trajanju od tri do šest meseci;
- periodična ocena kvaliteta rada terapeuta;
- praćenje nastalih promena kod klijenta na osnovu postavljenih ciljeva tretmana (Prema: Žunić-Pavlović, 2004: 159).

Prema D. Andrews, jedna od grešaka koju čine čak i iskusni istraživači jeste da relativno uspešno "funkcionisanje" lakših prestupnika u periodu posttretmana pripisuju uspehu intervencije. Nasuprot tome, slabo snalaženje težih prestupnika u otvorenoj sredini nakon otpusta ocenjuje se kao neuspeh tretmana. Istraživanja, međutim, pokazuju da upravo teži prestupnici imaju najviše koristi od intenzivnog i ekstenzivnog tretmana, dok se kod lakših prestupnika bolji rezultati postižu minimalnim tretmanom ili bez ikakve intervencije (Andrews, 1989).

S druge strane, istraživanja pokazuju da odgovarajući programi tretmana sprovedeni u otvorenoj zajednici imaju dva do tri puta veći efekat na recidivizam nego kada se izvode u institucionalnim uslovima. Fleksibilnost je takode veoma bitan faktor kojim se naglašava potreba za individualnim pristupom različitim tipovima prestupnika bez narušavanja integriteta programa tretmana. Dakle, u cilju postizanja maksimalnih efekata neophodno je obaviti procenu i identifikovati one faktore koji će omogućiti usklađivanje i prilagođavanje tipa i modaliteta tretmana, kao i karakteristika vaspitača karakteristikama prestupnika.

Procena posebnih kategorija prestupnika

8.1. Nasilni prestupnici

Jedan od instrumenata koji omogućava strukturisanu kliničku procenu rizika nasilničkog ponašanja je *Structured Assessment of Violence Risk in Youth* (SAVRY; Bartel, Borum, Forth, 2000, 2005). Ajtemi na skali su empirijski izvedeni i specijalno fokusirani na maloletnike. Ukupno 24 ajtema je podeljeno u tri kategorije: istorija, pojedinac, socijalni kontekst. Uključeno je i šest ajtema koji opisuju protektivne faktore, kao na primer "snažna socijalna podrška". Skorovanje se obavlja sumiranjem ocena rizika po kategorijama (nizak, srednji, visok). Procenjivač sam ocenjuje skor na osnovu svog profesionalnog iskustva i procene.

Obavljena je procena validnosti i pouzdanosti instrumenta. Za razliku od ostalih navedenih instrumenata, primena SAVRY ne zahteva posebnu obuku, već je, prema navodima autora, dovoljno da se procenjivač upozna sa sadržajem priručnika.

8.2. Seksualni prestupnici

Kao i u drugim oblastima razvitka individue, seksualno ponašanje se razvija tokom vremena, od detinjstva, preko adolescencije do pune zrelosti. Posebno značajne promene se dešavaju u periodu puberteta, kada dolazi do naglih promena deteta na fiziološkom/seksualnom, kognitivnom i psihološkom/emotivnom planu. Proces fizičkog i seksualnog sazrevanja, koji prate promene endokrinoloških, biohemijskih i fizioloških funkcija, predstavlja prvi znak razvoja adolescenta. U tom periodu značajan broj maloletnika se upoznaje sa seksom, a takvi eksperimenti se u današnje vreme dešavaju na sve mlađem uzrastu. Seksualno interesovanje, uzbuđenje i seksualno ponašanje su potpuno normalni i očekivani deo života pojedinca, ali ono što ih čini problematičnim su okolnosti u kojima se javljaju; priroda, kvalitet, mesto, vreme, učestalost. Među stručnjacima ne postoji puna saglasnost oko pitanja šta predstavlja normativno u odnosu na poremećeno seksualno ponašanje adolescenata. Još je osetljivije pitanje šta se može podvesti pod pojam seksualnog zlostavljanja, odnosno ponašanja koje povređuje drugu osobu. Prepoznavanje seksualnog akta kao zlostavljanja je stoga najvažniji zadatak

za onoga ko vrši procenu. U nekim slučajevima je slika potpuno jasna i ne postoji nikakva sumnja da je reč o seksualnom zlostavljanju. Međutim, procenjivač mora imati u vidu da se ne može svako neprikladno, neodgovorno i problematično seksualno ponašanje označiti kao zlostavljanje, niti kao takvo predstavlja osnov za procenjivanje rizika recidiva i preduzimanje intervencije prema maloletniku (Rich, 2009: 163). Procena maloletnih seksualnih prestupnika, odnosno ponašanja koja se označavaju kao seksualno zlostavljanje u najvećoj meri se oslanja na profesionalno iskustvo kliničara i znanja iz oblasti razvojne psihologije. Procena je usmeravana empirijski izvedenim instrumentima kojima se ispituju faktori za koje se smatra da su povezani sa problematičnim seksualnim ponašanjem.

Postoji nekoliko instrumenata koji se koriste za procenu maloletnih seksualnih prestupnika: *Estimate of Risk of Adolescent Sexual Offense Recidivism-2* (ERASOR-2; Worling, Curwen, 2001), *Juvenile Sexual Offence Recidivism Risk Assessment Tool-II* (JSORRAT-II; Epperson i sar., 2006), *Juvenile Sex Offender Protocol* (JSOAP; Prentky i sar., 2000).

Estimate of Risk of Adolescent Sexual Offense Recidivism-2 (ERASOR-2; Worling, Curwen, 2001) primer je strukturisanog kliničkog alata za procenu koji je specijalno fokusiran na maloletne seksualne prestupnike. Namenjen je za procenu rizika recidiva seksualnih delikata maloletnika koji su ranije vršili takva krivična dela i pružanju smernice za planiranje tretmana. Instrument obuhvata 25 faktora rizika među kojima su "devijantna seksualna interesovanja", "dva ili više seksualnih delikata", "antisocijalna orijentacija". Nije obezbeđen poseban algoritam za skorovanje, već umesto toga procenjivač vrši kategorizaciju stepena rizika (nizak, srednji, visok) na osnovu ukupnog broja označenih ajtema, kao i na osnovu profesionalne procene obrazaca ponašanja. Do sada postoji malo informacija o proceni validnosti i pouzdanosti instrumenta. Obezbeđene su smernice za administriranje i skorovanje, kao i specijalna obuka za primenu instrumenta. Autori naglašavaju značaj korišćenja višestrukih izvora informacija (Hoge i sar., 2008: 64).

Juvenile Sexual Offence Recidivism Risk Assessment Tool-II (JSORRAT-II; Epperson i sar., 2006) namenjen je za procenu rizika seksualnih prestupnika od 12 do 18 godina i sastoji se od 12 ajtema koji predstavljaju statičke faktore rizika, kao što su: broj osuda za seksualne delikte; broj osuda za druga krivična dela; broj žrtava; trajanje istorije seksualnog prestupništva; da li je prestupnik bio podvrgavan tretmanu; da li je prestupnik bio seksualno ili fizički zlostavljan, koje su posebne potrebe prestupnika. Autori preporučuju da primenu instrumenta treba ograničiti na inicijalnu procenu rizika i da nije prikladan za merenje uspešnosti tretmana i rezultujućeg smanjenja recidiva (Rich, 2009: 189).

Juvenile Sex Offender Protocol (JSOAP; Prentky i sar., 2000) namenjen je za procenu seksualnih prestupnika od 12 do 20 godina starosti. Ajtemi instrumenta pokrivaju četiri faktora koji predstavljaju kombinaciju faktora rizika i snaga (podrške) maloletnika. Prvi faktor, seksualna usmerenja/preokupacije, sadrži ajteme koji predstavljaju statičke faktore rizika, kao što su prethodne optužbe za seksualna krivična dela i trajanje istorije seksualnog prestupništva. Drugi faktor, impulsivno/antisocijalno ponašanje, sastoji se od ajtema poput: konzistentnost staraoca, ispoljavanje besa, poremećaj ponašanja, višestruki tipovi krivičnih dela. Treći faktor, intervencija, može se smatrati faktorom responsivnosti i on pokazuje u kojoj meri prestupnik prihvata odgovornost za delo koje je učinio, da li razume posledice svog dela, da li je motivisan da promeni svoje ponašanje. Četvrti faktor, stabilnost u zajednici/prilagodljivost, sadrži ajteme koji opisuju socijalni status prestupnika, kao što su: trenutna stambena situacija, stabilnost školovanja, podaci o sistemu podrške, kvalitet odnosa sa vršnjacima. Ovim faktorom se meri podrška koju maloletnik ima u porodici i grupi vršnjaka (Craig i sar., 2008).

Pored instrumenata za procenu rizika seksualnog recidiva, u proceni problema seksualnog ponašanja maloletnika koriste se i drugi instrumenti, poput već pomenutog *Child Behavior Checklist* (CBCL; Achenbach, Rescorla, 2001) koji je namenjen za mnogo širu procenu problema u ponašanju, ali obuhvata i ajteme koji pokrivaju seksualno ponašanje. Takođe je u opticaju i *Child Sexual Behavior Inventory* (CSBI; Friedrich, 1998) koji je fokusiran na procenu seksualnog ponašanja dece uzrasta od 2 do 12 godina koja su bila ili su mogla biti seksualno zlostavljana.

8.3. Psihopatija

Kada se pomene reč psihopata, u laičkoj javnosti se obično zamišlja slika nekog serijskog ubice, duševno poremećene osobe bez osećanja ili lika iz Hičkokovog filma Psiho, Normana Bejtsa, koji vitla nožem obučen u majčinu naljenu. Stvari nisu ni izbliza tako jednostavne. Psihopate ne moraju biti samo kriminalci koji vrše svirepe zločine, već i "obični" ljudi koji žive i rade pored nas, a u nekim slučajevima uživaju i veoma visok status u društvu. Psihopatija se danas koristi za označavanje kliničkog konstrukta ili posebne forme *antisocijalnog poremećaja ličnosti* koji je karakterističan za osobe koje vrše različita krivična dela i ponašaju se neodgovorno. Hemphill i Hare smatraju da je psihopatija najznačajniji klinički konstrukt u krivičnom pravu i kao takav važan za bilo koju diskusiju u forenzičkoj psihologiji (Huss, 2009: 75).

Prema jednoj definiciji, psihopatija se može odrediti kao "relativno trajno stanje koje odlikuju: (a) osoben sklop karakteristika ličnosti u kome dominira agresivnost, (b) antidruštvena, egoistično-hedonistička vrednosna orijentacija u kojoj su upadljivi nedostatak morala i namera zla i (c) bihevioralne manifestacije poremećaja među kojima se posebno ističe činjenje krivičnih dela" (Radulović, 2006: 74).

Harvey Cleckley (1941) bio je jedan od prvih naučnika koji je identifikovao osobine karakteristične za klinički profil psihopate u svojoj knjizi "Maska zdravog razuma" (*Mask of Sanity*). Među tim osobinama su: površni šarm i visoka inteligencija, iracionalno mišljenje, smanjena anksioznost, nepouzdanost, lažljivost i neiskrenost, nedostatak osećanja stida i kajanja, patološka egocentričnost i nesposobnost da voli, nesposobnost afektivnog vezivanja, neadekvatno motivisano antisocijalno ponašanje, loše prosuđivanje i nedostatak učenja iz sopstvenog iskustva, nesposobnost da prati bilo kakav životni plan itd. Nastavljajući radove Cleckleya, Robert Hare, koji se danas smatra jednim od najistaknutijih eksperata za psihopatiju, stvorio je standardni instrument za procenu psihopatije, *Psychopathy Checklist* (PCL), koji se široko koristi u formi sadašnjih verzija *Psychopathy Checklist-Revised* (PCL-R), *Psychopathy Checklist: Screening Version* (PCL:SV) i *Psychopathy Checklist: Youth Version* (PCL:YV).

Psychopathy Checklist: Youth Version (Forth, Kosson, Hare, 2003) koristi se za procenu maloletnika od 12 do 18 godina starosti i sastoji od 20 ajtema koji se mogu podeliti u dve grupe faktora. Prvi faktor se često označava kao interpersonalni/afektivni jer se sastoji od ajtema koji se odnose na interpersonalno ponašanje i emocionalnost. Drugi faktor je označen kao antisocijalni životni stil i sastoji se od bihevioralno zasnovanih ajtema, kao što su impulsivnost, maloletnička delinkvencija. Instrument praktično predstavlja listu od 20 simptoma koji iziskuju ekspertsku kliničku ocenu. Svaki ajtem se skoruje na trostepenoj skali od 0-2. Nula označava da simptom nije prisutan, 1 označava moguće prisustvo simptoma, a 2 da ispitanik definitivno ispoljava simptom. Podaci se dobijaju putem

polustrukturisanog intervjua i prikupljanjem dodatnih informacija. Ukupan skor se dobija sabiranjem vrednosti ajtema i može biti maksimalno 40. Smatra se da 30 predstavlja graničnu vrednost, pa se ispitanik označava kao psihopata ukoliko je skor veći od 30 (Huss, 2009: 79).

Antisocial Process Screening Device (APSD; Frick, Hare, 2001) takođe se sastoji od 20 ajtema, zasnovanih na PCL:YV koji su modifikovani kako bi mogli obuhvatiti procenu dece od 6 do 13 godina starosti. Skor se računa u odnosu na normativni uzorak od 1.100 učenika osnovnih škola. Instrumentom se procenjuju simptomi ili obrasci u sledećim oblastima: odsustvo emocija; narcizam; impulsivnost/problemi u ponašanju.

Kada je reč o proceni adolescenata, neki autori smatraju da su kriterijumi za ocenu psihopatije suviše slični onima koji su karakteristični za opštu populaciju (impulsivnost, egocentričnost, sklonost dosadi) i dovode u pitanje pouzdanost procene ovog konstrukta među tinejdžerima. Poseban problem predstavlja longitudinalna stabilnost psihopatskih crta kod maloletnika. Neki maloletnici zadržavaju takve karakteristike kao trajna stanja i kad odrastu, dok su kod mnogih one prolaznog karaktera i povlače se tokom vremena. Nekoliko preliminarnih studija (Frick i sar., 2003; Lynam, Goudonis, 2005) pokazalo je da su psihopatske crte kod maloletnika prilično stabilne, ali još uvek ne postoje longitudinalna istraživanja kojima bi se ispitala stabilnost psihopatskih crta kod jedne individue, praćene od adolescencije do pune zrelosti (Borum, Verhaagen, 2006: 58).

Etiketiranje deteta kao psihopatske ličnosti može imati dalekosežne implikacije, pa zato stručnjaci upozoravaju da treba biti izuzetno obazriv sa primenom konstrukta psihopatije na decu i adolescente, bez obzira na dostupnost rezultata istraživanja (Huss, 2009: 95).

Izbor instrumenata

Izbor instrumenta ili baterije instrumenata koje će procenjivač koristiti u svojoj praksi zavisi od različitih faktora, ali u značajnoj meri i od profesionalnog iskustva procenjivača, njegovih afiniteta, navika, obuke.

Kada je reč o primeni instrumenata u kliničkoj praksi, interesantni su rezultati istraživanja koje su obavili Archer i Newsom (2000) na uzorku od 346 psihologa koji rade sa maloletnicima u različitim okruženjima. Prosečno kliničko iskustvo na uzorku je bilo 13,6 godina, od čega su psiholozi u proseku proveli 45% radeći sa adolescentima. U tabeli 5 je prikazan rejting primene instrumenata u kliničkoj praksi ispitanika.

Tabela 5. Rejting primene deset najčešće korišćenih instrumenata za procenu maloletnika (Archer, Newsom, 2000; Archer, 2005)

Instrument	a	b	c	d	e	f	TM	WS
Wechsler Intelligence Scales	82	23	37	27	63	101	251	935
Rorschach Inkblot Technique	108	46	48	22	38	71	225	715
Sentence Completion Task	109	31	57	32	49	55	224	712
Thematic Apperception Test (TAT)	114	46	55	38	33	47	219	637
MMPI-A	128	45	55	25	39	41	205	591
Child Behavior Checklist Parent Report Form	133	62	50	18	30	41	201	541
The House-Tree-Person Technique	139	52	63	18	23	38	194	514
Wide Range Achievement Test	154	44	50	26	31	28	179	486
Child Behavior Checklist Teacher's Report Form	138	54	65	25	29	22	195	485
Conners' Rating Scales Revised	135	46	82	27	31	12	198	475

Napomena: a=nikad; b=neredovno; c=povremeno; d=otprilike 50% slučajeva; e=često; f=gotovo uvek; TM=ukupno pomenuto; WS=ukupan skor (broj pojavljivanja u koloni x vrednost kolone: a=0; b=1; c=2; d=3; e=4; f=5).

Kao što se može videti, u tabeli se nalazi Wechslerov test inteligencije, kao najčešće korišćen instrument, nekoliko projektivnih testova, jedan objektivni (MMPI-A) i dve forme Child Behavior Checklist. Dakle, može se zaključiti da psiholozi imaju najviše poverenja u instrumente koji predstavljaju standardni inventar kliničara, uz visokoocenjene MMPI-A i alate iz ASEBA sistema.

Interesantan primer baterije instrumenata za sveobuhvatnu psihološku procenu i plan procene predlaže Robert Hoge u materijalu za 136. Međunarodni trening kurs u Tokiju (Hoge, 2007):

1. pregled dokumentacije;
2. intervjui:
  - polustrukturisan intervju sa maloletnikom,
  - polustrukturisan intervju sa majkom,
  - telefonski intervju sa direktorom škole;
3. merenje kognitivnih sposobnosti: Wechsler Intelligence Scale for Children;
4. test ličnosti: Basic Personality Inventory;
5. merenje stavova: How I Think Questionnaire, Criminal Sentiments Scale;
6. sveobuhvatna procena rizika i potreba: Youth Level of Service/Case Management Inventory.

Veoma je teško napraviti instrument koji bi istovremeno pokrивao više oblasti (procena rizika i potreba, potencijala maloletnika, klasifikacija, donošenje odluka, vođenje slučaja), dok neki autori izražavaju i sumnju u univerzalnu primenljivost takvog alata. Pokušaj kanadskih autora (Hoge, Andrews) da u jednom instrumentu objedine procenu rizika i potreba maloletnika za tretmanom zaslužuje pažnju, pa bih posebno izdvojila već pomenuti *YLS/CMI*, instrument koji je poslednjih desetak godina stekao veliku popularnost u svetu. Neke od prednosti i nedostataka instrumenta prikazaću kroz pregled rezultata studija kojima je ocenjivana njegova validnost.

Validaciona studija *YLS/CMI* (Jung, Ravana, Lod, 1997) radena na uzorku od 250 maloletnih prestupnika u Ontariju (Kanada) pokazala je zadovoljavajuće rezultate instrumenta u proceni rizika recidiva. Od ukupnog broja maloletnika 116 je procenjeno niskog rizika, 123 maloletnika srednjeg rizika, devet visokog i dva veoma visokog rizika recidiva. Na kraju perioda praćenja od šest meseci 30,4% uzorka je recidivalo, dok u 69,6% slučajeva nije zabeležen recidiv (koji je za potrebe studije definisan kao osuda za bilo koji prestup izvršen u posmatranom periodu). Veliki broj recidivista (68%) bio je procenjenog srednjeg rizika recidiva, dok je 57% maloletnika koji nisu recidivali prethodno klasifikovano kao niskog rizika. Studija je potvrdila da su svih osam faktora obuhvaćenih instrumentom značajni u diferenciranju maloletnika (na svakom od njih recidivisti su postizali znatno veće skorove nego neredidivisti).

A. Flores i sar. ističu značaj *YLS/CMI* u proceni rizika recidivizma i društvene opasnosti maloletnika, a takođe i objašnjenja onih faktora koji utiču na nivo rizika maloletnika. Autori ocenjuju instrument kao "koristan alat kojim se mogu dobiti relevantne informacije za izbor odgovarajućeg programa koji može umanjiti društvenu opasnost maloletnog prestupnika i verovatnoću recidiva" (Flores, Travis, Latessa, 2003: 43-48). Studija koju su obavili na tri lokacije koristeći različite mere recidivizma (okončanje programa tretmana, prestupi tokom programa, ponovna hapšenja, težina prestupa, ponovna zatvaranja) pokazala je sledeće rezultate:

- instrument se pokazao kao validni prediktor rizika,
- predviđanje recidiva nije zavisilo od pola i rasne pripadnosti,
- kategorizacija rizika i potreba prema izvornim normama nije dala jednake rezultate na različitim lokacijama, što upućuje na zaključak o potrebi normiranja skorova na datoj populaciji,
- instrument je na posmatranim lokacijama prvenstveno korišćen kao alat za procenu rizika, ne uzimajući u obzir njegove mogućnosti identifikovanja potreba za tretmanom i planiranje programa.

YLS/CMI je razvijen na populaciji maloletnih prestupnika u Kanadi i to može ograničiti njegove domete u proceni maloletnika koji potiču iz drugih kulturnih sredina. Iz tog razloga autori preporučuju obavezno normiranje instrumenta na uzorku populacije u sredini u kojoj će biti primenjivan.

Jedna modifikacija instrumenta, pod nazivom *YLS/CMI-AA (Youth Level of Service/Case Management Inventory - Australian Adaptation)*, našla je primenu u sistemu maloletničkog pravosuđa u Australiji (Novi Južni Vels). Adaptacija je podrazumevala promene u jeziku koje oslikavaju australijski kontekst, dodavanje nekoliko ajtema povezanih sa empirijski potvrđenim domenima rizika, sužavanje operacionalnih definicija pojedinih ajtema, manje modifikacije ajtema kako bi se poboljšao logički sled, dodavanje tri ajtema kojima se identifikuju mogući zaštitni faktori, kao i kompjuterizaciju inventara koja omogućuje automatizovano izračunavanje skora i izradu profila. Prediktivna validnost *YLS/CMI-AA* je u značajnoj korelaciji sa totalnim skorom instrumenta ($r=0.28$, $p<.01$). Najveću korelaciju pokazali su skorovi u kategorijama *prethodni i sadašnji prestupi* ($r=0.32$, $p<.01$) i *ličnost/ponašanje* ($r=0.25$, $p<.01$) (Thompson, 2003).

U jednoj komparaciji karakteristika nekoliko instrumenata za procenu rizika K. Heilbrun ocenjuje *YLS/CMI* odličnim u smislu efikasnosti i lakoće administriranja, veoma korisnim u cilju predikcije, donošenja odluka i komunikacije, dok slabiju ocenu dodeljuje njegovoj prediktivnoj validnosti, sveobuhvatnosti i korisnosti u planiranju intervencije (Heilbrun, 2002: 116).

Zaključak

Stigli smo do kraja ovog kratkog putovanja kroz nepregledna prostranstva Sprocene maloletnih prestupnika. Moje traganje se kretalo u okvirima koje je omeđavalo teorijsko nasleđe i empirijska spoznaja. Između ovih sfera postoji interakcija i sauslovljavanje koje svakako nije ni jednoznačno ni jednovremeno. Priroda odgovora do kojih smo došli nije, ipak, ni jednostavna ni definitivna.

Da li postoji "lek" za maloletničko prestupništvo? Ovo retoričko pitanje moglo bi se radije zameniti upitanošću može li se pronaći odgovarajuća "vakcina". Naime, potraga za "napitkom" koji će "izlečiti" ovu socijalnu bolest nalikuje bezuspešnom traganju alhemičara za formulom koja olovo pretvara u zlato. Stoga su i naponi stručnjaka prvenstveno usmereni ka pronalaženju metoda za blagovremeno otkrivanje i ublažavanje njenih štetnih posledica. Ako se poslužimo medicinskom terminologijom, rekli bismo da je od primarnog značaja "zlatno vreme", dakle, što kraći period od momenta dijagnostikovanja do primene odgovarajuće terapije. To je zadatak stručnjaka koji se bave procenom maloletnika.

Zelega sam da naglasim koliko je procena važan deo postupanja sa maloletnim prestupnicima i ukažem na značaj brižljivog planiranja i sprovođenja postupka procene maloletnika. Procena je značajna u kontekstu strategija rehabilitacije zato što pomaže donošenju odluka o ciljevima i intenzitetu intervencije. Maloletnik koji ima relativno minorne probleme u ponašanju i nosi sa sobom manji rizik ne bi trebalo da bude tretiran na isti način kao neko ko ima ozbiljne poremećaje ličnosti koji uzrokuju antisocijalno ponašanje. Pridržavajući se principa rizika - klasifikovanja maloletnika u skladu sa faktorima rizika, obezbeđuje se da svakom maloletniku bude pružen odgovarajući tretman saglasno njegovim potrebama i da se te usluge pružaju na ekonomičan način. Slično tome, pridržavajući se principa potreba obezbeđujemo da se resursi koriste na racionalan način.

Možemo zaključiti da je veoma racionalna odluka primenjivati standardizovane postupke merenja kad god to okolnosti dopuštaju. Navedeno je nekoliko glavnih prednosti standardizovane u odnosu na kliničku procenu. Pre svega, sve više istraživanja ukazuje na veći stepen validnosti standardizovanog merenja u odnosu na kliničke postupke. Drugo, u vezi s tim, daleko je lakše obaviti evaluaciju pouzdanosti i validnosti standardizovanog merenja. Treće, primena standardizovanih postupaka omogućava doslednost u proceni i donošenju odluka; kriterijumi su

vidljivi i konkretni. Standardizovano merenje omogućava povezivanje teorije i prakse, razvoj istraživanja i olakšava komunikaciju između istraživača. Poznato je da se dimenzionalno predstavljeni konstrukti mogu lakše upoređivati nego kategorijski. Primena standardizovanih instrumenata je ekonomičnija u smislu manjeg utroška vremena, ljudskih i materijalnih resursa. Korišćenje standardizovanih alata je u skladu sa principom individualizacije procene, težnjom da se postupak odvija što hitnije i na način koji će u što manjoj meri škoditi maloletniku. Sve što je rečeno, međutim, ne podrazumeva konfrontaciju ova dva pristupa, favorizovanje jednog u odnosu na drugi. Praksa pokazuje da dve metodologije najbolje funkcionišu u komplementarnom paru, kada se uzajamno dopunjuju i kompenzuju nedostatke.

Značajan deo monografije je posvećen pregledu strategija, postupaka i instrumenata za procenu. Navedeni su brojni instrumenti za procenu rizika i potreba prestupnika zasnovani na najnovijim istraživanjima uzroka i korelata prestupničkog ponašanja maloletnika. Klinički inventari koji su pronašli mesto na stranicama monografije predstavljaju najnovije revizije instrumenata koji imaju dugu tradiciju praktične primene.

Postupak procene ne predstavlja samo deo formalnog krivičnog postupka prema maloletniku, već i jedno iskustvo koje ga može navesti da počne da preispituje razloge zbog kojih se našao pod lupom stručnjaka.

Procena predstavlja postupak koji se obavlja multidisciplinarno, multimodalno, uz korišćenje različitih izvora podataka s obzirom na njen značaj u sistemu maloletničkog pravosuđa, veoma je važno brižljivo pristupiti planiranju postupka procene kvalitetnog obavljanja procene i uloga procenjivača. Primećuje se da se u praksi maloletničkog pravosuđa sprovođenje procene i primena rezultata procene često obavljaju na rutinski način, što nije dobro u svetlu značaja koji procena ima u procesu donošenja odluka. Osnovni faktor koji usmerava planiranje postupka procene bi trebalo da bude njena svrha i kontekst u kome se procena obavlja. Takođe je važno voditi računa o individualizaciji postupka procene, što znači primenu instrumenata i postupaka procene koji su prilagođeni konkretnom slučaju.

Donošenje odluka koje će bitno uticati na živote dece i njihovih porodica je veoma delikatan zadatak. Iz tog razloga je veoma važno da se, pored usavršavanja instrumenata, pribegava strategijama koje mogu pomoći u postizanju što pouzdanijih rezultata procene. Jedna od preporuka je kombinovanje statističkog metoda sa kliničkom procenom. To proizilazi i iz principa profesionalne diskrecije kojim se pruža mogućnost procenjivaču da izvrši delimične korekcije ocene zasnovane na numeričkom skor u slučajevima kada postoje elementi koji nisu obuhvaćeni instrumentom, a mogu bitno uticati na donošenje odluke.

Trebalo bi razmotriti i određena etička pitanja koja se mogu javiti u zavisnosti od faze u kojoj se vrši procena. Odluka koja se donosi o maloletniku treba da bude zasnovana na rezultatima procene, ali ne sme da bude pristrasna i da usmerava tu odluku.

Veoma važno pitanje procene su kvalifikacije stručnjaka koji obavlja procenu. Neki od standardizovanih instrumenata za procenu rizika i potreba su prikladni za korišćenje od strane probacionih službenika, nastavnika, socijalnih radnika ili drugih stručnjaka koji prođu odgovarajuću obuku za administriranje i skorovanje instrumenta. Drugi alati, kao što su instrumenti za procenu ličnosti i sposobnosti maloletnika, namenjeni su profesionalcima koji imaju ekspertizu u oblasti mentalnog zdravlja. U svakom slučaju, osoba koja obavlja procenu mora biti profesionalno kvalifikovana i mora proći odgovarajuću obuku.

Problem koji je povezan sa razmenom informacija odnosi se na zaštitu poverljivosti podataka o maloletniku, što uključuje razmatranje pitanja moguće stigmatizacije. Ovo je vrlo delikatno pitanje i o njemu svakako treba voditi računa i brižljivo planirati sve elemente vođenja slučaja i korišćenja rezultata procene.

CAC model - procena maloletnika u centrima u okviru zajednice predstavlja veoma primamljivu strategiju koja je našla primenu u mnogim jurisdikcijama širom SAD. Međutim, implementacija CAC modela podrazumeva i rešavanje određenih problema koji se mogu javiti, a odnose se na poštovanje procesnih prava maloletnika, moguću stigmatizaciju, efekat širenja mreže korisnika, nedostajanje odgovarajućih servisa itd.

Trebalo bi učiniti veće napore u cilju edukovanja svih stručnjaka koji su uključeni u sistem maloletničkog pravosuđa o svrsi i značaju procene maloletnika. To obuhvata sudije, tužioce, braniocce, stručnjake koji rade sa mladima u zajednici i institucionalnim uslovima, donosiocce odluka, političare. Povećanje razumevanja i podrške od strane različitih aktera u sistemu maloletničkog pravosuđa trebalo bi da doprinese stvaranju preduslova za unapređenje postupaka procene.

Prilog

Youth Level of Service/Case Management Inventory (YLS/CMI; Robert Hoge, Donald Andrews, 1996, 2002, 2005) je standardizovan statistički instrument kojim se obavlja procena maloletnih prestupnika i obezbeđuje okvir za vođenje slučaja. Instrument se koristi za donošenje odluka koje se odnose na raspoređivanje maloletnika, određivanje stepena nadzora, izradu plana intervencije i evaluaciju rezultata tretmana. YLS/CMI se sastoji od sedam sekcija. Prva sekcija sadrži 42 ajtema kojima se identifikuju faktori rizika, potreba i responsivnosti, kao i protektivni faktori. Ajtemi su podeljeni u osam podskala: *Prethodno i tekuće krivično delo/Odluke o raspoređivanju, Porodične okolnosti/Roditeljstvo, Obrazovanje/Zaposlenje, Odnosi sa vršnjacima, Zloupotreba PAS, Slobodno vreme/Rekreacija, Ličnost/Ponašanje i Stavovi/Orijentacije*. Kao rezultat se dobija ukupan skor na skali i skorovi podskala, koji se sumiraju u sekciji pod nazivom *Sumiranje rizika-potreba*. U zavisnosti od skora, koji se može kretati u rasponu od 0 do 42, maloletnici se klasifikuju kao: niskog rizika (0-8), srednjeg (9-26), visokog (27-34) i vrlo visokog rizika (35-42). U trećoj sekciji, *Specijalna razmatranja faktora responsivnosti*, procenjivač može da naznači faktore koji mogu biti od uticaja na odziv tretmanu (sposobnosti, snage, tačke oslonca). Sekcija pod nazivom *Profesionalna diskrecija* dopušta korekciju dobijenih rezultata od strane procenjivača (*over-ride*), ukoliko na bazi svoje profesionalne ocene pokaže da skor ne odražava realnu situaciju. Preostale sekcije: *Intenzitet kontakata, Plan vođenja slučaja, Pregled slučaja*, obrađuju pitanja planiranja, određivanja stepena nadzora i praćenja toka intervencije. Ponovna procena maloletnika se obavlja na svakih 6 meseci, a u slučaju potrebe i u kraćim intervalima.

Psihometrijske karakteristike i prediktivna validnost YLS/CMI svrstavaju ga u jedan od najpouzdanijih i najčešće korišćenih instrumenta u sistemima maloletničkog pravosuđa širom sveta.

Prilog

The Youth Level of Service/Case Management Inventory
Robert D. Hoge & Donald A. Andrews, Carleton University

1. Prethodni i sadašnji prestupi, Osude

Komentari:

(navedi izvore informacija)

- a. Tri ili više prethodnih osuda: _____
- b. Dva ili više neuspešnih pokušaja integracije: _____
- c. Prethodni probacioni nadzor: _____
- d. Prethodni institucionalni smeštaj: _____
- e. Tri ili više sadašnjih osuda: _____

Ukupno _____

Nivo rizika: Nizak (0) Srednji (1-2) Visok (3-5)

2. Porodične okolnosti i Roditeljstvo

Komentari:

(navedi izvore informacija)

- a. Neadekvatan nadzor: _____
- b. Problemi u kontrolisanju ponašanja: _____
- c. Neodgovarajuće disciplinovanje: _____
- d. Neadekvatno roditeljstvo: _____
- e. Loši odnosi otac-dete: _____
- f. Loši odnosi majka-dete: _____

Ukupno _____

Potencijali

Nivo rizika: Nizak (0-2) Srednji (3-4) Visok (5-6)

3. Obrazovanje/Zapošljavanje

Komentari:

(navedi izvore informacija)

- a. Narušava školsku disciplinu: _____
- b. Oštećuje školsku imovinu: _____
- c. Slab uspeh u školi: _____
- d. Problemi sa vršnjacima: _____
- e. Problemi sa nastavnicima: _____
- f. Besposličarenje: _____
- g. Nezaposlen/ne traži posao: _____

Ukupno _____

Potencijali

Nivo rizika: Nizak (0) Srednji (1-3) Visok (4-7)

4. Odnosi sa vršnjacima

Komentari:

- a. Ima poznanike delinkvente: _____
- b. Ima prijatelje delinkvente: _____
- c. Nema (poneki) poznanik delinkvent: _____
- d. Nema (poneki) prijatelj delinkvent: _____

Ukupno _____

Potencijali

Nivo rizika: Nizak (0-1) Srednji (2-3) Visok (4)

5. Zloupotreba supstanci

Komentari:

- a. Povremena upotreba droga: _____
- b. Hronična upotreba droga: _____
- c. Hronična upotreba alkohola: _____
- d. Zloupotreba supstanci utiče na život: _____
- e. Upotreba supstanci povezana sa prestupničkim ponašanjem: _____

Ukupno _____

Potencijali

Nivo rizika: Nizak (0) Srednji (1-2) Visok (3-5)

6. Slobodno vreme/Rekreacija

Komentari:

- a. Ograničene organizovane aktivnosti: _____
- b. Mogao bi bolje koristiti vreme: _____
- c. Nema ličnih interesovanja: _____

Ukupno _____

Potencijali

Nivo rizika: Nizak (0) Srednji (1-2) Visok (3)

7. Ličnost i Ponašanje

Komentari:

- a. Smanjeno samopouzdanje: _____
- b. Fizički agresivan: _____
- c. Ispoljava bes, srdžbu: _____
- d. Smanjena koncentracija: _____
- e. Niska tolerancija na frustracije: _____
- f. Neadekvatno osećanje krivice: _____
- g. Verbalno agresivan, drzak: _____

Ukupno _____

Potencijali

Nivo rizika: Nizak (0) Srednji (1-4) Visok (5-7)

8. Stavovi/Orijentacije

Komentari:

- a. Antisocijalni/prokriminalni stavovi: _____
- b. Ne traži pomoć: _____
- c. Aktivno odbija pomoć: _____
- d. Suprotstavljanje autoritetu: _____
- e. Bezosećajan, ne brine za druge: _____

Ukupno _____

Potencijali

Nivo rizika: Nizak (0) Srednji (1-3) Visok (4-5)

	Prehodni/ Sadašnji prestupi	Porodica	Obrazovanje/ Zapošljavanje	Odnosi sa vršnjacima	Zloupotreba supstanci	Slobodno vreme/ Rekreacija	Ličnost/ Ponašanje	Stavovi/ Orijentacije	Ukupan skor
Nizak									
Srednji									
Visok									

Ukupan skor: Nizak (0-8) Srednji (9-22)

Visok (23-34) Vrlo visok (35-42)

Prema: Flores, A., Travis, L., Latessa, E. (2003) *Case Classification for Juvenile Corrections: An Assessment of the Youth Level of Service/Case Management Inventory*, Center for Criminal Justice Research, University of Cincinnati.
<http://www2.uc.edu/criminaljustice>

Literatura

- Achenbach, T., Rescorla, L. (2001) *Manual for the ASEBA School-Age Forms and Profiles*. Burlington: University of Vermont, Research Center for Children, Youth and Families.
- Andrews, D. (1989) Recidivism is Predictable and Can Be Influenced: Using Risk Assessments to Reduce Recidivism, *Forum on corrections research*, 1(2), <http://www.csc-scc.gc.ca/text/pblct/forum/index-eng.shtml>, pristup: 10.03.2004.
- Andrews, Bonta, Hoge (1990) Clasification for effective rehabilitation: Rediscovering psychology. *Criminal Justice and Behavior*, (17), str. 19-52.
- Archer, R. (2005) *MMPI-A: Assessing adolescent psychopatology*. Third edition. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Bonta, J. (2000) Offender assessment: General issues and considerations, *Forum on corrections research*, 12 (2), <http://www.csc-scc.gc.ca/text/pblct/forum/index-eng.shtml>, pristup: 10.03.2004.
- Bonta, J., Andrews, D. (2007) *Risk-need-responsivity model of offender assessment and rehabilitation*. http://www.publicsafety.gc.ca/res/cor/rep/_fl/Risk_Need_2007-06_e.pdf, pristup: 18.07.2010.
- Borum, R., Verhaagen, D. (2006) *Assessing and managing violence risk in juveniles*. New York: Guilford Press.
- Bošković, M. (2002) *Socijalna patologija*. Novi Sad: Pravni fakultet.
- Buss, A., Warren, W. (2000) *Aggression Questionnaire Manual*. Los Angeles: Western Psychological Services.
- Craig, L., Brown, K., Beech, A. (Eds.) (2008) *Assessing risk in sex offenders: A practitioner's guide*. Chichester, England: John Wiley and Sons.
- Browning, K., Loeber, R. (1999) *Highlights of findings from the Pittsburg Youth Study*, OJJDP Fact Sheet No 95, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention.
- Crowe, A. (2000) *Jurisdictional Technical Assistance Package for Juvenile Corrections*, Washington: US Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention.
- Fabiano E., Porporino F., Robinson D. (1991) Canada's cognitive skills program corrects offenders' faulty thinking. *Corrections Today* (august), str. 102-108.
- Flores, A., Travis, L., Latessa, E. (2003) *Case Classification for Juvenile Corrections: An Assessment of the Youth Level of Service/Case Management Inventory*. Center for Criminal Justice Research. University of Cincinnati. <http://www2.uc.edu/criminaljustice>, pristup: 13.09.2004.
- Frick, P., Barry, C., Kamphaus, R. (2009) *Clinical assessment of child and adolescent personality and behavior*. New York: Springer.
- Forth, A., Kosson, D., Hare, R. (2003) *The Hare Psychopathy Checklist-Youth Version*. North Tonawanda, NY: Multy-Health Systems.
- Garrido, V., Morales, L. A. (2007) *Serious (Violent or chronic) juvenile offenders: A systematic review of treatment effectiveness in secure corrections*.
- Gibbs, J. C., Potter, G. B., Goldstein, A. P. (1995) *The EQUIP Program: Teaching youth to think and act responsibly through a peer-helping approach*. Champaign, IL: Research Press.
- Goldstein, A. P. (1999) *The prepare curriculum: Revised edition*. Teaching prosocial competencies.
- Gornik, M. (2001) *Moving from Correctional Program to Correctional Strategy: Using Proven Practices to Change Criminal Behavior*. National Institute of Corrections.
- Grisso, T., Tomkins, A. (1996) Communicating violence risk assessments. *American Psychologist*, 51 (9), str. 928-930.
- Grisso, T., Barnum, R. (2003) *Massachusetts Youth Screening Instrument-Version 2: Users manual and technical report*. Sarasota, FL: Resource Press.
- Grisso, T., Vincent, G., Seagrave, D. (eds.) (2005) *Mental health screening and assessment in juvenile justice*. New York: Guilford Press.
- Grove, W. Meehl, P. (1996) Comparative efficiency of informal (subjective, impressionistic) and formal (mechanical, algorithmic) prediction procedures: The clinical-statistical controversy. *Psychology, Public Policy, and Law*, 2 (2), str. 293-323.
- Gutović, V. (1976) Poznavanje ličnosti vaspitanika i okolnosti u kojima se oni nalaze. *Penologija*, br. 2, Savez udruženja za penologiju Jugoslavije.
- Hawkins, J. D. i sar. (2000) Predictors of youth violence. *Juvenile justice bulletin*. Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention. http://www.ncjrs.gov/html/ojjdp/jjbul2000_04_5/contents.html, pristup: 15.03.2004.
- Heilbrun, K., Cottle, C., Lee, R. (2000) *Risk assessment for adolescents*. Juvenile justice fact sheet. Charlottesville, VA: Institute of Law, Psychiatry & Public Policy, University of Virginia, www.ilppp.virginia.edu, pristup: 25.06.2004.
- Heilbrun, K. (2002) *Risk Assessment and Risk Management with Adolescents*. Workshop presented at the Texas Forensic Mental Health Conference. Vernon, Texas. <http://www.psychology.drexel.edu/papers/risk-workshop.pdf>, pristup: 10.04.2004.
- Hoge, R., Andrews, D. (1996) *Youth Level of Service/Case Management Inventory: Description and Evaluation*. Toronto: Annual Conference of the American Psychological Association.
- Hoge, R. (2007) Advances in the assessment and treatment of juvenile offenders. Resource material series No. 75. Tokio: 136 International training course on "Effective measures for the tretment of juvenile offenders and their reintegration into society".
- Hoge, R., Guera, N., Boxer, P. (eds.) (2008) *Treating the juvenile offender*. New York: Guilford Press.
- Howell, J. (1995) *Guide for Implementing the Comprehensive Strategy for Serious, Violent and Chronic Juvenile Offenders*. Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, U.S. Department of Justice.
- Hrnčić, J. (2003) Faktori rizika antisocijalnog ponašanja mladih. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 2-3.

Huss, M. (2009) *Forensic psychology - Research, clinical practice and applications*. Oxford: Wiley-Blackwell.

Ignjatović, Đ. (1997) *Kriminološko nasleđe*. Beograd: Policijska akademija.

Ignjatović, Đ. (2000) *Kriminologija*. Beograd: Nomos.

Jašović, Ž. (1965) Pojam, oblik i dinamika prestupništva omladine. *Pravni život*.

Jašović, Ž. (1991) *Kriminologija maloletničke delinkvencije*. Beograd: Naučna knjiga.

Jesness, C. (1964) *The Jesness Inventory*. North Tonawanda, New York.

Jesness, C. (2003) *Jesness Inventory-Revised*. North Tonawanda, New York: Multy-Health Systems.

Johnson Listwan, S. (2001) *Personality and Criminal Behavior: Reconsidering the individual*. Doctorate dissertation. University of Cincinnati.

Jung, S., Rawana, E., Lod, B. (1997) Risk classification for young offenders. *Forum on corrections research*, 9(1), <http://www.csc-scc.gc.ca/text/pblct/forum/index-eng.shtml>, pristup: 15.04.2004.

Kennedy, S. (2000) Treatment responsivity: Reducing recidivism by enhancing treatment effectiveness. *Forum on corrections research*, 12 (2), <http://www.csc-scc.gc.ca/text/pblct/forum/index-eng.shtml>, pristup: 17.08.2004.

Knežić, B. (2001) *Obrazovanje i resocijalizacija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

LeBlanc, M. (2000) *Review of screening, decision-making and clinical instruments for adolescent offenders*. www.criminologia.com. pristup: 10.05.2004.

Matić, O. (1974) *Ispitivanje ličnosti maloletnih delinkvenata*. Beograd: IKSI.

Merrell, K. (2003) *Behavior, social, and emotional assessment of children and adolescents*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

Miller, W., Rollnick, S. (2002) *Motivational interviewing - second edition*. New York: Guilford Press.

Milosavljević, M. (1997) *Sociološke osnove društvenog odnosa prema nasilju nad decom*. U: Porodica, nasilje i savremeno društvo. Beograd: Gradski centar za socijalni rad, str. 9-31.

Milutinović, M. (1973) *Kriminologija*. Beograd: Savremena administracija.

Milutinović, M. (1985) *Kriminologija*. Beograd: Savremena administracija.

Mrazek, P.J., Haggerty, R.J., (eds.) (1994) *Reducing Risks for Mental Disorders: Frontiers for Preventative Intervention Research*. Washington, DC: National Academy Press.

OJJDP (1995) – *Community Assessment Centers: A discussion of the concept's efficacy*. U.S. Department of Justice, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, www.ojjdp.ncjrs.org, pristup: 12.02.2004.

Oldenettel D., Wordes M. (2000) – The Community Assessment Center Concept, *Juvenile Justice Bulletin*, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojjdp/178942.pdf, pristup: 12.02.2004.

Perić, O. (1975) *Krivičnopravni položaj maloletnika sa posebnim osvrtom na jugoslovensko i francusko pravo*. Beograd: IKSI.

Quay, H. i sar. (1965) *Juvenile delinquency*. New Jersey: Princeton.

Radulović, D. (2006) *Psihologija kriminala – Psihopatija i prestupništvo*. Beograd: FASPER, IKSI.

Rich, P. (2009) *Juvenile Sexual Offenders*. New Jersey: John Wiley and Sons.

Radovanović, D., Momirović, K., Hošek, A., Hrnjica, S. (1991) Uticaj razvoja, socijalnih i personalnih medijatora na kriminalno ponašanje. *Zbornik instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 19(1-2).

Rot, N. (1990) *Opšta psihologija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Sattler, J., Hoge, R. (2006) *Assessment of children: Behavioral, social, and clinical foundations* (5th ed.). San Diego: Sattler.

Serin, R., Kennedy, S. (1997) *Treatment readiness and responsivity: Contributing to effective correctional programming*. Correctional Service of Canada.

Shader, M. (2002) *Risk factors for delinquency: An overview*, US Department of Justice, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention.

Shaffer, D. (1996) *Diagnostic interview schedule for children (DISC-4)*. New York: New York State Psychiatric Institute.

Sibinović, J. (1973) *Metodika nastavnog i vaspitnog rada sa vaspitno zapuštenom decom i omladinom*. Beograd: Viša defektološka škola.

Siegel, L., Welsh, B. (2009) *Juvenile delinquency: Theory, practice, and law* (10th edition). Belmont, USA: Wadsworth.

Soković, S. (1997) Izvršenje krivičnih sankcija institucionalnog karaktera prema maloletnicima. U: Zbornik radova: *Izvršavanje krivičnih sankcija institucionalnog karaktera*. Beograd: Defektološki fakultet.

Soković, S. (1998) *Izvršenje krivičnih sankcija u funkciji prevencije kriminalnog ponašanja*. U: Zbornik radova: *Prevencija kriminaliteta*. Beograd: Defektološki fakultet.

Stakić, Đ. (1991) *Metodika rada sa maloletnim delinkventima*. Gornji Milanovac: Dečje novine.

Škulić, M., Stevanović, I. (1999) *Maloletni delinkventi u Srbiji: neka pitanja materijalnog, procesnog i izvršnog prava*. Beograd: Jugoslovenski centar za prava deteta.

Špadijer-Džinić, J. (1988) *Socijalna patologija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Todorović A., Lazarević D., Jašović Ž., Ignjatović I. (1970) *Prestupništvo maloletnika u Beogradu*. Beograd: IKKI.

Todorović, A. (1971) *Uslovi i uzroci maloletničkog prestupništva u urbanim i ruralnim sredinama*. Beograd: IKKI, Institut društvenih nauka.

Thompson, P. A. (2003) *Current Research and Practice with Risk-Need Assessment in NSW Juvenile Justice*. Sidney: Australian Institute of Criminology. <http://www.aic.gov.au/conferences/2003-juvenile/thompson.pdf>, pristup: 22.03.2004.

Van Voorhis, P. (1997) Correctional classification and the responsivity principle. *Forum on corrections research*, 9 (1), <http://www.csc-scc.gc.ca/text/pblct/forum/index-eng.shtml>, pristup: 20.11.2003.

Vasiljević, D. (2004) CAC model procene maloletnika. *Istraživanja u defektologiji*, 4, str. 117-127.

Vasiljević, D. (2005a) *Psihosocijalna obeležja maloletnih delinkvenata i primena metoda resocijalizacije*. Magistarska teza. Beograd: Defektološki fakultet.

Vasiljević, D. (2005b) Procena problema u ponašanju dece predškolskog uzrasta. *Nastava i vaspitanje*, 4-5, str. 428-435.

Vasiljević, D. (2005c) Responsivnost kao faktor uspešnosti tretmana prestupnika. *Socijalna misao*, 2-3, str. 107-121.

Vasiljević, D. (2005d) Uticaj socijalnih, psiholoških i kriminoloških karakteristika maloletnih prestupnika na izricanje krivične sankcije. *Beogradska defektološka škola*, 3/2005, str. 187-194.

Žunić-Pavlović, V. (2004) *Evaluacija u resocijalizaciji*. Beograd: Partenon.

Pravilnik o kućnom redu kazneno-popravnog zavoda za maloletnike. Sl. glasnik RS, 71/06.

United Nations standard minimum rules for the administration of juvenile justice (The Beijing Rules), Res 40/33, 29. novembar 1985.

Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica. Sl. glasnik RS, 85/05.

ASEBA System: <http://www.aseba.org/>

13.

Indeks pojmova

ADHD 35, 56
ad hoc procena 53
ajtem 53, 54, 56, 57, 60, 67
anksioznost 32, 35, 38, 54, 57, 63
APSD 67
ASEBA 54, 57, 69
asocijalno ponašanje 11

BASC 56, 57

CAC model 41-43, 73
CAS 58
CBCL 54, 56, 57, 66

delinkvencija 11, 12, 53, 66
DICA-IV 58
dinamički faktori rizika 61, 62
DISC-4 58
diskriminativnost 33

EARL 54
ERASOR-2 65
etiologija prestupništva 23

faktori rizika 24, 28, 30, 46
FORAI 60

HIT-Q 60

I-level 51, 55

Jesness Inventory 37, 51, 55, 56
JI-R 56
JSOAP 65
JSORRAT-II 65

klasifikacija 48, 51, 52
klinička procena 34, 41, 49, 50, 53
konstrukt 35, 56
konstruktna validnost 33
kriminogene potrebe 32
kriterijumska validnost 33, 57

maloletničko prestupništvo 11-14
MMPI-A 55
motivacija 32, 38, 54, 63
multiaksijalna procena 53, 54

opservacija 29, 35, 45, 56

PCL:YV 66, 67
poremećaj ponašanja 25, 30, 44, 56, 62, 65
POSIT 53

prediktivna validnost 33, 70
preliminarna procena 42, 53
princip potreba 31
princip rizika 31
procena maloletnika 36, 65, 73
procena ponašanja 45, 55, 56
procena potreba 30, 42
procena rizika 30, 40, 42, 53
profesionalna diskrecija 31, 32, 62, 72
protektivni faktori 24

RADS-2 55
RBPC 56, 57
responsivnost 37, 39, 52, 54, 62, 65

SAVRY 64
screening 44, 57, 62, 66
statički faktori rizika 28, 31
statistička procena 34, 51
status offenses 13, 43

teorija anomalije 21
teorija diferencijalne asocijacije 22
teorija etiketiranja 23
teorija potkulture 22

unutrašnja konzistencija 33

validnost 33, 34, 52, 57

WISC-4 59
WRAS 61
WSJCA 58, 62

YLS-CMI 53, 58, 62, 69, 70

Summary

Offenders under the magnifier

What is juvenile delinquency?

There are few different approaches in defining juvenile delinquency. Some definitions are limited only to behaviors that violate criminal law. Other definitions include violation of criminal law and local regulations, as well as behaviors of juveniles who are referred to as status offences (truancy, possession and consumption of alcohol, running away from home, curfew violations). The broadest definitions of the delinquency include violation of criminal law and moral norms of the society. Delinquency is any act or omission committed by juvenile that could be punishable under the respective legal system (legal definition).

What causes delinquency?

The path to delinquent behavior begins much earlier than the moment of its manifestation. It seldom happens that a violent act in the adolescent period occurs spontaneously and independently from the prior experience. Thus, the roots of behavioral problems should be traced far back in the early childhood period, when a young person is being built, its worldviews, belief systems, values, patterns of behavior.

Some authors argue that offending by most juveniles is the result of forces within an individual (intelligence quotient, personality) and forces in an individual's social environment (parents, siblings, peers) in different contexts (family, school, neighborhood).

In recent years, the juvenile justice field has adopted an approach from the public health arena in an attempt to understand the causes of delinquency and work toward its prevention. Analogous to the medical model, the causes of delinquency are explained through the influence of risk factors.

What are risk and protective factors?

Risk factors have been broadly defined as those characteristics, variables, or hazards that, if present for a given individual, make it more likely that this individual, rather than someone selected from the general population, will develop a disorder. In contrast to the risk factors are protective factors that,

according to some definitions, can be viewed as characteristics or conditions that interact with risk factors to reduce their influence.

Although researchers use risk factors to assess the likelihood of later offending, risk factors are not as suitable for explaining delinquency. Many youths with multiple risk factors never commit delinquent or violent acts. A risk factor may increase the probability of offending, but does not make offending a certainty.

Researchers distinguish between static and dynamic risk factors. While static risk factors are used for risk assessment of offenders, dynamic risk factors are the basis for the development of instruments for assessing the needs of juveniles for treatment.

What is assessment of juvenile offenders?

We may define assessment of juvenile offenders as a procedure that includes risk assessment, needs assessment and the assessment of offender's strengths.

Risk assessment includes: (1) risk of recidivism - estimation of probability that the offender could commit another offense in a specified period of time, and (2) security risk assessment - possible aggressive behavior towards staff and other inmates, the risk of suicide and self harm, risk of running away.

Needs assessment is carried out in order to discover those characteristics of juveniles and their social environment that may be subject to change through treatment. An important part of the evaluation is assessment of strengths and potentials of juvenile and identification of those characteristics that may affect the offender's response to treatment.

Importance of assessment

Reliable and valid assessment is very important in dealing with juveniles at all stages of juvenile justice. For decision-making it is necessary to assess different features, personality traits, attitudes, values, competences of juvenile, as well as the characteristics of his or her social environment.

A risk assessment may contribute in determining the type of intervention that will best suit the youth's needs and decrease his or her risk of offending. The results of risk measurement can be relevant for the decision on detention, the degree of supervision in the community or institutional settings and the intensity of service provided to juvenile. Security risk assessment of offenders is important for classification and decision making related to security. The importance of criminogenic needs assessment consists in the fact that it directs intervention on risk factors of delinquency.

Methodology of assessment

There are two basic methodological approaches regarding assessment of offenders. The first is the clinical method, which relies on subjective, professional assessment of variables considered relevant. The second approach refers to a structured, statistical method of evaluation and leaves less room for subjective interpretation. Many assessment conducted in juvenile justice system is clinical by nature. However, many studies indicate that clinical assessment has limited reliability and validity, especially when compared to assessment based on standardized, statistical tools.

Standardized instruments provide structured format for gathering and synthesis of information. In contrast to the clinical method, standardized instruments provide consistency in measurement, regardless of who performs the assessment and under what circumstances. Reliability and validity of a structured instrument can be easily estimated, which is far more difficult when it comes to clinical assessment.

However, it is clear that circumstances can occur in practice that are not covered by the instrument and that can cause errors. One way to reduce errors is simultaneous application of different methods, where they complement each other and compensate shortcomings of the other method.

Planning of the assessment process

It is very important to consider a number of steps in the planning of assessment process. The main factors directing planning should be the purpose and context in which the assessment is conducted.

Interview with a juvenile is almost indispensable source of information. However, it is recommended to take interviews with people close to the juvenile that can provide useful information: parents, teachers and the like. It is also necessary to make the analysis of documents in order to obtain information on the history of behavioral problems of juveniles, the results of previous tests etc.

One should also take account to the individualization of assessment process, which means that instruments and assessment procedures correspond the case. Conducting every assessment with batteries of instruments would be impractical and uneconomical in terms of time, money and human resources. Of course, this also raises the question of the need for comprehensive assessment in certain cases. Exposure to complex test methods can be an unpleasant experience for the client.

Consideration should be given to certain ethical issues that may arise in any phase in which the assessment is conducted. Decision made by judge should be based on assessment results, but it should not be biased by these results.

Qualifications of experts to conduct the assessment are of great importance. Some of the standardized instruments for assessing risk and needs are appropriate for use by probation officers, teachers, social workers or other professionals. Other instruments, such as personality inventories and aptitude tests, require administration by professionals with expertise in mental health. In any case, the person conducting the assessment must be professionally qualified and should receive appropriate training.

CAC model (Community Assessment Centers) represents an attractive strategy for the assessment of juvenile offenders that has been applied in many jurisdictions across the United States. However, implementation of the CAC model involves solving certain problems that may arise: due process rights of juveniles, potential stigmatization, net widening effect, absence of appropriate services and so on.

Assessment strategies

Assessment of juvenile offenders can be performed for three main purposes: screening, decision-making, and intervening. Each of these goals requires different strategy approach.

Screening could be defined as the detection of potential juvenile offenders for prevention purposes. Screening instruments are not suitable for diagnosis, but its primary goal is to identify juveniles who are at increased risk of mental health problems.

At all stages of the juvenile justice there are decisions-making. Some of the decisions serve to regulate the flow through the juvenile justice system: the decision to arrest, prosecution, detention. The other relating to decide whether and what type of sanctions to apply, the classification of the juvenile, the determination of the degree of supervision and security, the choice of treatment.

Clinical assessment could be conducted under three different strategies: process-based, classification-based, and risk/need based. These strategies are not in conflict; they are complementary because they emphasize one or more aspects of the clinical assessment: the method, the diagnostic, the prognostic or the treatment plan.

Assessment instruments

There is variety of instruments for screening, decision-making and clinical purposes. There are also different systems to classify those instruments and assessment processes. For the purpose of this monograph, I used classification suggested by Hoge et al. (2008): personality tests, behavioral ratings and checklists, interview schedules, aptitude tests, attitude measures, and comprehensive risk-need assessment.

There are comprehensive personality inventories, like MMPI-A, *Jesness Inventory* (JI), or *Adolescent Psychopathology Scale* (APS), or narrow-based personality test, like RADS-2 and *Aggression Questionnaire* (AQ).

Category of behavior ratings and checklists is presented with BASC, RBPC, and CBCL. The latest, *Child Behavior Checklist* represents one of the most widely used systems for behavior assessment.

Examples of structured interview schedules are *Diagnostic Interview Schedule for Children* (DISC-4), *Diagnostic Interview for Children and Adolescents* (DICA-IV), and *Child Assessment Schedule* (CAS).

Wechsler's intelligence test WISC-4 represents the top ranked instrument in the survey with 346 psychologists in the United States. The other aptitude test mentioned in this category is *Diagnostic Achievement Test for Adolescents - Second Edition*.

Category of attitude measures is presented with *How I Think Questionnaire* (HIT-Q).

Examples of risk assessment instruments are *First Offender Risk Assessment Index* (FORAI), *Arizona risk assessment*, *Missouri risk assessment*, *Virginia risk assessment*, and *Wisconsin Risk Assessment Scale* (WRAS). Comprehensive risk-need instruments are *Washington State Juvenile Court Assessment* (WSJCA), and *Youth Level of Service/Case Management Inventory* (YLS/CMI).

Three separated categories of instruments are designed for assessment of special categories of juvenile offenders.

Structured Assessment of Violence Risk in Youth (SAVRY) is used for the assessment of violent juvenile offenders.

Estimate of Risk of Adolescent Sexual Offense Recidivism-2 (ERASOR-2), *Juvenile Sex Offender Protocol* (JSOAP) are two specialised instruments for measuring risk of sexual violence.

Psychopathy Checklist: Youth Version (PCL:YV) and *Antisocial Process Screening Device* (APSD) are examples of instruments for the assessment of psychopathic traits in male and female juvenile offenders.